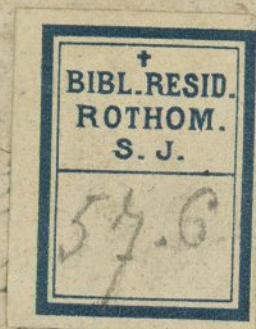

JOHANNES

R
in RA 8
632

25
X *may pull out* *Libri* *A. Degeneris*

Namboe

R. Dejeanensis

me

Pinus m. l. i. a

me maxima

THIELEMENT

Simon Gillman

8 may

Smog R. Swelradu
Rambod 88

Lambert

Amie Marie
Gymer

Amica

Sept. 1872

Symonds

Guelerre

Jude f. Nicolai Lamberti

no. 2 am. ...

Elymus anglicus

— infra quae a dialistica dicitur p[ro]p[ri]a et multorum agnoscere nullis patet d[icitu]r
qui 1° parenti innotat ut infundit si t[ame]n sic sit in primo de logica qua[m] non
trattantur quia a syllog[is]m[is] ex ordine a multo dyposu[n]t praeterea q[uod] d[icitu]r
partes sua indycticia p[ro]p[ri]a dicitur p[ro]p[ri]a

Inventa autem opera reguntur ~~et~~ in ex officio modis propriis ut
de act. ut sapientia ut intelligitur ut in uis. ppus ad scientia reg
tam practica

[illegible]

affine a *Cypripedium* ma con
fiori più piccoli e più numerosi.

Rra 632, 8°

ARISTOTELIS
AD NICOMACHVM FI-
LIVM DE MORIBVS, QVÆ
ETHICA NOMINAN-
TVR, LIBRI X.

Ioachimo Perionio interprete: per Nicolaum
Grouchium correcti & emendati.

Omnia sunt homini cœm̃ pendoria filo.

Ex Bibliotheca minimorum victriciensis

*L. 1.
Lambert*

PARISIIS,
Ex typographia Matthæi Dauîdis, via amy-
gdalina, ad Veritatis insigne.

1556.

ARISTOTELIS
AD NICOMACHUM
ETIM DE MORIBUS
ETHICA NOMINATA
TVA CLARI

Josephus I. opus interpretis per Nicolaum
Georgium eorum & ceteros

Ex typographia Michaelis Davidis, viam
gallica, ad Veneris mense

1776

AMPLISSIMO VIRO D. AN-
 IORANO IN CENTVM VIRALI
 foro apud Lutetiam iudici æquissi-
 mo, consiliarioque Regio,
 Gul. Guerenteus. s. d.

RERVM omnium quas magnitudine
 sua Philosophia cōplexa est, vir cla-
 rissime, cū vsus ad humanæ vitæ
 commoda est necessarius: tum co-
 gnitio, meditatioque vitæ beatæ, li-
 beralis & honesta exercitatio semper habita est.
 Quæ homines in hoc mortali & caduco vitæ cur-
 riculo, diuina quadam mentis agitatione originis
 suæ memores, proximè ad deos euehit: efficitque
 vt quantum naturæ dignitate brutis animantibus
 antecellunt: tanto conditione vitæ, & studiorum
 nobilitate, cæteris hominibus sint præstantiores.
 Sed inter eas, pars illa vsu & dignitate excellere
 mihi videtur, quæ in moribus hominum posita,
 publicam regendæ ciuitatis prudentiam, & priua-
 tam vniuscuiusque vitæ rationem complectitur:
 officiique vel colendi, vel exigendi munus, om-
 niūque hominum actiones, ad fidem commu-
 nem, quæ societatis humanæ vinculū, atque adeò,
 vt ait Cicero, iustitiæ fundamentum est, refe-
 rendas esse præscribit. Res profectò, siue ampli-
 tudinem eius, siue vsum & necessitatem spectes,
 digna, in quam omnes mortales, omnia studia,

a. ij.

cogitationes, mentem denique omnem conferre debeant. Si enim nihil est melius societate hominum, quam vel ciuitatē, vel rempub. vocamus, nihil maiore studio curandum, colendūque arbitror, quā quo illa maximè retinetur, augetur, & cōseruatur. Itaque sæpenumero mecum ipse mirari soleo, quid sit, quòd ea pars philosophiæ, quæ vniuersam eius rei rationē complectitur, stulta quadā hominum persuasione, ita vilis & contempta hoc tempore iaceat, vt indigna iudicetur, cuius nomen vsurpetur: ac humilis animi, & rerum magnarum administratione indigni, exercitatio cēseatur. Neque verò, si ea solum nostro tēpore opinio inualuisset, magnopere mirandum esse censerem: quo non valde quicquam honorificum ducitur, nisi quod inducto quodā honoris titulo, ad opes quærendas & augendas, viam patefaciat, & veluti manū præbeat. Sed postquam homines philosophari cœperunt, paucis exceptis, qui in hanc solam incubuerunt: reliqui omnes, alias quidem partes studiose amplexi sunt: hanc verò aut contempserunt, aut ne fortè partem aliquam philosophiæ prætermisisse viderentur, ad reliquas veluti accessionem quandā, esse voluerunt. Omitto priscos illos, qui sapiētes dicti sunt: ac æquales eorum, aut certè aliquanto posteriores, Pythagorā, Democritū, Anaxagoram, Empedoclem, aliósque quamplurimos: qui se φυσικὸς quasi naturę interpretes, vel professores appellarunt: qui omnē operam in perlustrādis

naturæ causis, cælorû, syderûmque cõuersionibus, mundi elementis, iisq; quæ ad ortû & interitum & omnino ad omnem naturæ motum pertinent, posuerunt. De vita & moribus, de officio, iisq; quibus humana societas veluti vinculo quodam continetur, ne verbum quidem fecerûnt. Socrates primus, vt ait Cicero, omnem philosophandi rationem ab eo contẽplationis genere, ad eas disputationes transtulit, quibus honesti, virtutis, & bene, beatęque viuendi ratio continetur. Quem sequutus Plato, etsi alterû philosophãdi genus non neglexit, tamen hoc ita excoluit, vt alterû nõ tantopere curare videretur. Cuius autoritate perfectum est, vt nemini postea nomen philosophi delatum sit, nisi vtrunque exercitationis genus coniunxisset. Itaque etsi posteriorum studia in omnes philosophiæ partes incubuerint, tamen pro ingeniorû, studiorûmque dissimilitudine alij in aliam partẽ magis inclinarunt. Qui verò omnes ita excoluerit, vt nescias in qua melius se gesserit, cum omnes cum summa laude tractauerit, vnus post hominû memoriam, Aristoteles extitit: vir diuina quadam ingenij vi & vbertate, tantû ex omnibus philosophiæ partibus laudis consequutus, quantum reliqui omnes, ex singulis vel assequi potuerunt: qui vniuersam differendi rationem ita complexus est, vt in eo genere posterorû diligẽtiam & sagacitatem præuerterit, ac vel addendi, vel detrahendi materiam omnẽ præripuerit. Naturæ verò

rationem omnem, ita dicendo, explicandóque est consequutus, ut nemo vnquam de ea rectè senserit, qui ab eius opinione dissenserit. In ea parte, quæ de moribus est, fuere qui Platonem illi præferrent: & nostro etiam tempore, ipsum (si dis placeat) impietatis arguerent. Pij scilicet homines, qui Platonis sententiæ de tribus principiis, partibusque animæ, non facultate tantum, sed sede & substantia distinctis, probant: quo veluti fundamento, eius quæ de moribus est contemplationis, posito, necessario efficitur, insitas esse à natura virtutes: vitiaque non tam à voluntate proficisci, quam naturæ instituto & ordine, à principio, & veluti fonte manare. Hinc est celebrata illa, & à Galeno etiam multis verbis tractata sententia, quod temperaturam corporis sequuntur animi mores: adeò ut nisi quis eam animæ sedem, quæ rationis est particeps, egregiè temperatam habuerit, præceps cupiditate, & iracundia feratur: & à reliquis animi perturbationibus ita afficiatur, ut sublata omni libertate, non minus quam pecudes, impetu quodam naturæ huc & illuc rapiatur. Quæ sententia, vniuersam quæ de moribus est disputationem, funditus evertit: cur enim præcepta ad bene beatæque viuendū tradantur, si, ut quisque se, morēsque suos componat, non tam in voluntate, arbitrioque ipsius, quam in corporis temperie positum sit? Melius itaque Aristoteles virtutem definiuit, habitum in mediocritate positum, à voluntate & arbitrio profe-

ctum: eamque nec natura nobis insitam, nec disciplina comparatam, usu & exercitatione acquiri & confirmari, ac per eam gradum ad *conferendum* foelicitatem fieri: quæ, cum in contemplatione posita sit, actione hominis secundum virtutem, in vita perfecta definitur. Quam suam sententiam his decem libris, copiose & ingeniose explicat. Eos libros à Io. Perionio nouo & elegantissimo interpretandi genere antea in Latinum conuersos, nuper verò à N. Grouchio viro doctissimo & mihi amicissimo, magna ex parte emendatos, cum accepissem, venit mihi in mentem, quod te, vir clarissime, aliquando sapientissimè dicere memini, pessimè sibi suisque studiis cōsulere, qui philosophiæ imperiti, ad iuris ciuilis studium se conferrent: fieri enim, vt iis auxiliis destituti, quæ multa & maxima in eo disciplinæ genere requiruntur, splendore illius offenderentur: mole & pondere oppressi, corruerent: & cum Iurisprudentia, ea parte philosophiæ, quæ de moribus est, nitatur, non probari tibi consilium eorum, qui ei disciplinæ se addicerent, cuius principia & ignorarent & negligerent: id certè à te iureconsulto prudentissimo, sapientissimè dictum, magna plurimorum infœlicitate, verissimum esse comprobatur. Itaque non alienum à voluntate & dignitate tua, officiòque meo fore mihi persuasi: si curarem vt Michaëlis Vascosani, viri optimi, & typographi fidelissimi & diligentissimi fide & opera sub tuo nomine in manus hominum quàm

EPISTOLA.

Primo libro de beatitudine (qua et felicitate moralis & vita humana) quod primus principum /
triffariam dicitur, preparationem, reprobationem, et reformationem /
Secundo virtutibus quibus naturam applicat, imponit partem, et subalternam dicitur, partem /
et distinctionem causarum specificarum, cui subinigit definitionem virtutis moralis et componit /
dispositum summationem omnium partium sunt ad illa, et in quibus materia et effectus sunt /
Tertio ubi duo sunt rationes: prioris applicationis vera et interna principia virtutis humanae /
qua non modo habentur subalternam dicitur, quod posteriora adnotatur natura duarum virtutum /
inter se fortitudinis, quae ut maxime declaratur, et temperantia, quae homo sibi /
primus bonus est /
Quarto a propria oritur materia et propriis dicitur continetur doctrina de reliquis moralibus /
preterea insitanti in quibusque virtutibus et in quibusque virtutibus et in quibusque virtutibus et in quibusque virtutibus /
quod libet quinquies /
Sexto libro dicitur colligere virtutibus meritis honoratam cognitionem sunt quibus non est /
vera et temperantia /
Septimo libro dicitur et per quod perfectam virtutem ob oculos ponit nimirum continentiam /
et serocam virtutem

actiones ipsae sint actionum fines, an aliud quippiam, quod admodum in iis sciētiis, quas cōmemorauimus, perspicui potest.

Cap. 2.

ATQVI si quod est rerum agendarum ultimum, quod &

propter se expetamus, & propter ipsum cetera omnia, nec omnia propter aliud sequimur (sic enim res progredietur in infinitum, ut inanis omnis noster appetitus, stultumque studiū sit futurum) perspicuum est in eo esse summum bonum.

Cuius cognitio ad vitam degendam momentum magnū habet.

Nam tanquam sagittarum signum intuentes, facilius decorum assequemur. Quod cum ita sit, data opera est, ut rudi certe minerva ipsum, & quid tandem sit, & cui sit sciētia vel facultati propositum, intelligamus. Igitur ei quae domina est & princeps omnium, propositum esse constat, qualis civilis sciētia videtur esse. Nam & quibus in Rep. scientiis utendum sit, & quas quisque discere debeat, & quatenus, ipsa describit. Atque etiam facultates eas, quae in maximo honore sunt & precio, ut rem militare, ut rem familiare, ut rhetorice, huic subiectas cernimus. Quod si artes haec reliquas omnes, quarum omne opus est in agendo, ad usum suum adhibet praescribitque legibus quid faciendum fugiendumque sit, profecto necesse est eius extremo & fine reliquarum fines contineri: ut in eo summum hominis bonum esse videatur. Et enim si eadem est utilitas vniuscuiusque & vniuersorum: at Remp. tamen & capessere & conseruare, maius quiddam ac perfectius videtur. Praclare enim se res habeat, si vni, eique in solitudine vitam agenti, consulatur: at verò si genti & ciuitatibus, multo & pulchrius & diuinius. Atque haec quidem ratio, quoniam civilis est, in his tota versatur.

Cap. 3.

IN qua explicanda satis accurata erit oratio, si quan-

Huiusmodi capitulum in primis partibus prioris operae tractatur. Quia multa sunt tractanda de fine disciplinae moralis: postea vero quod nunc per se per se videtur auditore scilicet moralis.

De nobilitate quoque tractari debet subita ratione materiam subiecta et quod quidam contingens et quod
necessaria proinde etiam non potest esse aquae huiusmodi demonstrationis

LIBER. I. II

tum res proposita feret, explanabitur. Non enim in omni-
bus disputationibus limatum accuratumque genus similiter
requirendum est: ut nec in iis, quae ab arte proficiuntur.

Atqui iis in rebus, quae honesta, quaeque iusta sunt, in qui-
bus civilis scientia versatur, tanta est dissimilitudo tan-
tus etiam ex iis error consequitur, ut lege tantummodo, non etiam
natura videantur constitutae: isque etiam in bonis haeret,
propterea, quod multi ex iis detrimenta consequantur. Iam
enim aliis diuitiae, aliis vis corporis exitium perniciemque
attulit. Ergo satis erit, eos qui ex his et de iis rebus verba
faciunt, pingui quadam minerva, et subiecta velut rudis
forma, quid in quaque re veri sit, demonstrare: et qui de
rebus, quae plerumque eveniunt, disserunt, ex hisque suas ra-
tiones conficiunt, tales efficere conclusiones, quae illorum na-
turam referant. Eodemque modo accipi probarique debet,
quae dicuntur omnia. Est enim hominis eruditi, usqueque periti
subtilitatem requirere in omni genere eatenus, quoad rei
natura patitur. Nihil enim interest, utrum mathematicum
suadente probes, an ab oratore necessariam rationem requi-
ras. Atqui quae quisque novit, de iis verum indicat, eorumque
aquis est estimator. De quaque ergo rerum singularum ve-
re indicabit is, qui usu singularum rerum valet: omnino ve-
ro, qui omni doctrina eruditus est. Quod circa civilis scien-
tia non est idoneus auditor: est enim expertus officio-
rum, quae vita desiderat. haec autem de officiis, et ex iis ora-
tio est. Iam vero cum libidini animi pareat, frustra et inuti-
liter audiet: quandoquidem finis huic propositus non in cogni-
tione, sed in actione consistit. Qui, puer sit aetate, an ne mo-
ribus puero par et similis, nihil interest. Non est enim vitium

non consensum tantum quod
traditum posito in applicatione
de propria inscriptione nostro
instructum tempore) de eo colit. Instructum

Expectatio manifestae velut
materia in qua scititia magis
realis videretur

In morali disciplina propterea
materiae similitudinem non
requiritur ad demonstrationem
matematicam sed similitudinem
posteriori et ab operibus non

Na Mathematica ab ratione
probabilis, ut orator dicitur
ratione plane necessaria
sit tunc, dum propter munus

etiam necesse fingitur

ciscuntur, & eas quæ ad ipsa principia ferunt. Rectè enim hoc Plato dubitabat & requirebat, utra via esset sequenda, eæne quæ à principijs permaneret ad fines, an quæ ad principia ferret: velut in curriculo, ab iis qui præmia pro-

Quosdam qui

More platoni Seneca & Epictetus
coningit qm dicit humilitas
compressidit ut quae sub iura
et more pascitur

ponunt ad calcem, an contrá. Initium enim capiendū est,
ab iis rebus quæ notæ sunt, quarum duo genera sunt: aliæ
enim cognitæ sunt nobis, omnino & per se aliæ. Ac nobis
quidem certè ab iis capiendum est exordiū, quæ sunt nobis

Principium 5m

Ordo questionum humiliorum
in p. 20, quid p. 20,
in p. 20, quid p. 20,

cognita. Quacirca qui de rebus honestis & iustis, & vno nomine civilibus, accuratè auditurus est, is sit oportet, bo-

pubblica commendat propheta
qua causam talis litteri bene
tali publico commendat —

^{acem}nis moribus præditus & institutus. Principium enim est rem esse. Quod si sit perspicuum, ipsum quãobrem sit, ni-

7
Sine colligere hoc causa
propter quam hoc pars

hil desyderabitur. Homini enim eiusmodi aut iam perce-
pta sunt principia, aut facile percepta erunt, & cognita.

Scientia moralis Economica
et politica huiusmodi
propheta necessaria est

Cui autem horum neutrum inest, audiat Hesiodi carmina,
Optimus est sese qui novit cuncta magistro:

neglecting education, and
in his hands of money
on the audit of his estate

Prudenterque capit quæ semper sunt meliora.
Ille etiam bonus est, alium qui recta monentem

Audit, & inuentis ponit vestigia latus:
At cui consilium sua nec prudentia donat,

Inducitque animum voces contemnere veras,
Ille quidem iniussus diuis, et inutilis orbi est.

N O S autem ad eam partem sermonis, ex qua egressi
sumus, reuertamur. Summū enim bonum est beatitudi-

quod in quatuordecim diebus
per se habet in quatuordecim diebus

nem non sine causa ex vita genere videntur existimare, ^{maxime quibusdam}
vulvus quide & homines importunissimi qui eam in vo-

luptate ponunt. Itaque vita degendæ rationē adamat de-
licatam & voluptariam. Tria enim sunt vitæ genera. quæ

So enim qui sua natura
sunt, aliter enim, & enim qui

maxime excellenti: hoc quo de modo diximus: civile, &

his monitis, propter phrenas perturbationis quibus
possunt in eis quae ad vitam et mores pertinent utq;

and torrey plantis moralis omni capite sup eiole byten

*Multitudo seruatorum
Quoniam quod est humana res, proponitur contemplationis et beatae prout quod tunc datur maxime prout
et animus quod pertinet ad contemplationem et contemplationis prout*

tertium id, quod in contemplatione et cognitione consistit. Ac multitudo seruorum persimilis, pecudum vitam illa quidem sequi videtur: sed causa ei est, propterea quod complures eorum qui potestate et imperio valent, iisdem libidinibus quibus Sardanapalus, constricti tenentur: expoliti vero homines, iique omnes quorum vita omnis in actione rerum versatur, beatam vitam in honore putant. Ferè enim ei vitae generi, quod in Reipublicae administratione positum est, hic propositus est finis: atqui leuius id est, quam id bonum quod quaerimus. Est enim in eorum potius potestate qui colunt, honos: quam qui coluntur. Summum autem bonum, proprium quiddam auguramur, quodque vix possit eripi. Iam verò gloriam et honorem persequuntur, ut opinionem afferant aliis se esse probos: itaque colunt, afficiuntque honore à prudentibus volunt, et à notis, idque ob virtutem. Perspicuum est igitur, horum quidem ratione et sententia, virtutem esse meliorem: quam eandem potius quasi finem propositam vitae civili licet existimari: quanquam ea quoque à perfecto absolutoque genere distat. Fieri enim potest, ut qui virtute sit praeditus, etiam dormiat, aut in vita nihil agat omnino, et praeterea maximis in malis miseriusque versetur: eum autem qui sic viuatur, in beatis, nisi propositi defensor, nemo dixerit. Atque haec quidem haecenus. Satis enim multa de iis dicta sunt in ἐγκυκλίοις, id est in iis quae palam in hominum circulo facta sunt disputationibus. Tertiū genus est, quod in contemplandis rebus cernitur, quod deinceps considerabimus. Nam quae vita in pecuniis congerendis occupata est, vim desiderat ad separandam et tuendam: et pro-

*Summum bonum est in contemplatione
qui bonum est in contemplatione
potestatem eius qui prout
afficiunt in contemplatione
postea beatitudinem*

*Volunt affici prout et gloria
ut videtur in probis et bonis
probitas maior bonis et*

*In beatitudine est in contemplatione
probitas potestatem et virtutem
interdum est in contemplatione
et in contemplatione*

non oia pfecta cadunt sub eadem
pfecta ergo non omnia bonorum
sunt quia pfecta sunt pfecta

quæ uni idea attributa sunt, vna tantummodo sciētia est,
necesse est quoque bona omnia sciētia vna contineri. Nūc
verò plures sunt etiam eorum quæ sub vnam categoriam
subiecta sunt: vt occasionis, in bello quidē res militaris: in
morbo, medicina: & mediocritatis, in cibo, medicina: in
laboribus, gymnastice. Sed querat aliquis, quid tandem
sibi velint, cum res singulas adiecto pronomine (ipsum) ap-
pellant? Siquidem in ipsum hominem & in hominē, vna
eadēque valet hominis definitio. Neque enim quia ho-
mo sit, aliquid inter eos interest. Quod si ita est, nec quid
bonum sit, nec quia æternum est, ideo melius boni: quan-
doquidem ne alba res quidem in longum tempus dura-
tura, albior est ea, quæ in diē. Ac mihi quidem certē pro-
babilius de eo dixisse Pythagorei videntur, qui vnum, in
bonorum ponunt ordine, quos Speusippus imitatus est. Sed
de his quidē alius est mihi ad dicendum constitutus locus.
Ex his autem quæ dicta sunt, questio quædam suboritur,
quoniam non de bonis omnibus verba fecimus. Dicitur
autem vnum genus eorum, quæ per se expetuntur & aman-
tur. Conficientia verò eorum, aut aliquo modo tuētia, aut
etiam contrariorum prohibētia, propter illa, aliāque ra-
tione, bona nominantur. Ergo hoc quidem apparet, duo
esse bonorum genera, alia propter se, alia propter illa. Se-
paratis igitur vtilibus ab his quæ per se bona sunt, an
vni ideæ attribuuntur, consideremus. Ea quidem pro-
pter se bona quibus ponat, quæ sola & seiuncta à cate-
gis sequatur, vt sapere, vt videre, vt sunt nonnulla volu-
ptates, vt honores (etsi enim hæc ipsa propter aliquid a-
liud sequimur, tamen in iis quæ per se bona sunt, licet

Quæ tota definitio ne confusum
non videtur. Sicut si dixerimus
ut quodlibet bonum sit, pfectum
omnino est eadem definitio non
ergo ut ipse dicitur, pfectum bonum
etiam dicitur. Idemque pfectum bonum
sunt. Sicut non ergo pfectum bonum

non immutabile applicatio
Sicut loco videtur. ut quodlibet
bonum sit, pfectum bonum
etiam dicitur. Idemque pfectum bonum
sunt. Sicut non ergo pfectum bonum

non immutabile applicatio
Sicut loco videtur. ut quodlibet
bonum sit, pfectum bonum
etiam dicitur. Idemque pfectum bonum
sunt. Sicut non ergo pfectum bonum

non immutabile applicatio
Sicut loco videtur. ut quodlibet
bonum sit, pfectum bonum
etiam dicitur. Idemque pfectum bonum
sunt. Sicut non ergo pfectum bonum

non immutabile applicatio
Sicut loco videtur. ut quodlibet
bonum sit, pfectum bonum
etiam dicitur. Idemque pfectum bonum
sunt. Sicut non ergo pfectum bonum

non immutabile applicatio
Sicut loco videtur. ut quodlibet
bonum sit, pfectum bonum
etiam dicitur. Idemque pfectum bonum
sunt. Sicut non ergo pfectum bonum

non immutabile applicatio
Sicut loco videtur. ut quodlibet
bonum sit, pfectum bonum
etiam dicitur. Idemque pfectum bonum
sunt. Sicut non ergo pfectum bonum

cus, clariórue dux belli sit futurus is, qui ideam ipsam intuebitur? Constat enim medicum hoc modo non spectare valetudinem, sed hominis, aut potius certè singulorū. Medetur enim singulis: atque hæc quidem hæcenus.

Cap. 7 N V N C autem redeamus ad bonū quod queritur, ut quid sit intelligamus. Nam satis constat aliud in alia esse actione & arte: quoniā aliud est in medicina, aliud in re militari, ceterisque omnibus eodem modo. Quid est igitur quod cuique arti bonū propositū est, nisi quod omnia quæ rectè fiūt, referuntur? Hoc in medicina valetudo est, in re militari victoria, in architectura domus, aliudque in alia, in omniūque actione & cōsilio finis: quandoquidē eius causa omnes agūt omnia. Quocirca si vnus aliquis est finis rerū agendarum omnium, sit in eo id bonum quod agendū est: sin autem sit in pluribus, in eis ipsis. Atque illo quidem quasi transitu eodem rediit oratio nostra, vnde digressa erat: quod iam nobis apertius explicandum est. Quoniam autem plures fines sunt, aliōsque propter alios expetimus, ut diuitias, ut tibus, & vno nomine instrumenta: perspicuum est, non esse omnia perfectā. Quod autē optimum est, id omne perfectum. Si ergo vnū aliquid vndique perfectū est, in eo id positum est quod queritur: sin plura, in eorum absolutissimo. Atqui quod propter se expetitur, id confirmamus eo quod propter aliud expetitur, perfectius: & quod nunquā aliō refertur, iis omnibus quæ propter se & propter hoc expetuntur. Id igitur omnibus numeris perfectū est & absolutum, quod propter se semper, nunquam propter aliud expetendum est: qualis felicitas videtur maximē. Nam & propter se eam semper, & nunquam pro-

pter aliud optamus. At verò & honorem, & voluptatē,
& intelligentiam, & omnes virtutes vi sua, ex se, &
propter se illas quidem optamus: quandoquidem detracta
omni opinione utilitatis, tamen eorum singula optaremus:
sed beatitudinis etiam causa eadem expetimus, quòd per ea
speremus nos summum bonum adepturos. At fœlicitatem
nemo earum, neque aliarum rerum omnino causa expetit.

Quod idem ex ea etiam abundantia rerum quæ se ipsa
contenta est, efficitur. Quod enim bonum undique perfe-
ctum est, omne satis esse & sufficere videtur. Satis autem
esse ac suppeditare dicimus non ipsi soli, vitam in solitu-
dine agenti, sed parentibus, liberis, coniugi, ceterisque ami-
cis & civibus: quandoquidem homo aptus est ad cœtus so-
cietatēque natura. Sed in iis certi quidam termini con-
stituendi sunt. Nam si progrediamur ad parentes, si ad
posteriores, amicorumque amicos, nunquā finis reperietur. Sed
hoc rursus alio loco considerabimus. Quicquid id est quod
seipsum contentum sit, statuimus eiusmodi, quod solum
seivinctum, secretumque à ceteris vitam expetendam ef-
ficat, & nihil requirentem: qualem beatam vitam esse
ducimus. Et præterea si cum ceteris bonis non coniunga-
tur, anteponendam esse omnibus: sin coniungatur, per-
spicuum est plura eam esse cum minimo bono coniunctam,
quàm separatim. Bonorum enim præstantia, accessione
eius quod additur ad aliquid, existit. At maximum
quodque bonum semper expetendum est maximè. Hoc
igitur iam apparet, fœlicitatem perfectum quiddam esse,
omnibusque suis partibus absolutum, seque ipsam esse con-
tentam, cum rerum agendarum omnium sit extremum.

vti. Quod cū ita sit, hominis opus & munus in vita quādā ponemus, quæ eadē actio est animi, rationi congruens.

Quæ omnia boni viri est recte ac præclare gerere. At sua quicque virtute recte absoluitur & expletur. Quod si ita est, summum hominis bonum animi actio est virtuti consentanea. Quod si plures virtutes sint, optimæ ac perfectissimæ, idque in vita vndique perfecta. Vt enim vna hircundo non facit ver, nec dies vnus: sic vnus dies aut breue tempus non efficit beatum. Atque hoc quidem pacto summum bonum circumscripsum sit. Primum enim in quaque re ducenda sunt prima lineamenta, tum ad rem accuratius verisque coloribus pingendam accedendum. Videtur autem cuiusvis esse producere, ac distinctius explicare ea, quoru sit prima descriptio recte anteposita: quarum etiam rerum in tempore posita inuentio est & adiumentum, à quo etiam artes ipsæ à tam exiguo principio profectæ ad tantum decus perueniunt. Potest enim quilibet id quod deest, addere. Atque etiā meminisse debemus, quod supra dictum est, subtilitatem non eodem modo querendam esse in omni disputatione: verum pro rei quæ proposita sit, natura: atque eatenus, quoad ars & instituta ratione quādam tractatio pariat. Nam & faber & geometra non eodem modo rectum angulum inuestigant: sed ille, quatenus est ad opus utilis: hic quoniā spectator est & æstimator veritatis, quidnam sit, & qualis, requirit. Eodēque modo faciendum est in cæteris omnibus, ne in eo quod attingendum fuit, quàm in eo cuius causa attigimus, longior ponatur oratio. Neque verò omnium similiter querenda, & inuestiganda causa & ratio est: nonnullisque in locis

contenti esse debemus, si rem esse doceamus, ut sit in principis. Est autem primum & principium rem esse. Principiorum autem alia inductione cognoscuntur, nonnulla sensu, quadam consuetudine, aliaque aliter. Eorum autem singula ita sunt tractanda ut fert eorum natura: dandaque opera est, ut probe explicentur, cum praesertim magnum momentum ad ea omnia habeant quae consequuntur. Quocirca plus principium, quam dimidium totius rei valet: eo quod sunt multa perspicua eorum, quae indagantur.

Cap. 8. EXPLICANDUM igitur est hoc principium non solum per conclusiones, & per ea ex quibus constat definitio, sed ex iis etiam quae de eo feruntur. Nam & congruunt cum vero quae vera sunt omnia, & quamprimum verum dissentit à falso. Cum ergo bonum in tria genera sit diuisum, sintque alia bona fortunae, alia animi, & alia corporis: animi bona verissime & maxime bona nominamus. Itaque quoniam actiones animi & officia in animo ponimus, id sane à nobis praclare dictum est, & aptè ad hanc sententiam, quae & verus est, & philosophis comprobata: illud etiam rectè, quod in actionibus quibusdam finem extremumque ponamus. Sic enim fit, ut ad bona animi non ad externa pertineat. Cum definitio ne etiam nostra id congruit quod dici solet, bene agere & bene vivere hominem beatum: nil enim nos aliud ferè summum bonum esse diximus, quam bonam quandam viuendi & agendi rationem. Atque etiam in eo in quo diximus esse felicitatem, ea omnia insunt, quae de beatitudine quaeruntur: aliis enim in virtute videtur, aliis in prudentia, quibusdam in sapientia: nonnulli eam in his ponunt,

aut in horum aliquo, aut adiuncta, aut non seiuncta voluptate: alij etiam rerum externarum adiungunt affluentiam. Atque hæc est multorum ac veterum illa perpauco-
rum clarorumque virorum oratio & sententia: quorum
neutros verissimile est omni ex parte aberrasse, sed aliqua:
quinetiam magna ex parte rectam viam secutos. Accum-
iis quidem qui beatam vitam dicunt omnem virtutem, aut
aliquam virtutem, consentit definitio: est enim ei actio cō-
sentanea. Magnopere autem refert profectò, in possessione
summum bonum, an in usu, an in habitu, an in actione po-
natur. Fieri enim potest, ut is in quo inest habitus, nihil
rei præclare gerat, ut dormientes, aut alio modo otiosi. At
verò is in quo est actio, non potest: ager enim necessario,
& honestè ager. Ut autem in Olympicis ludis, non for-
mosissimus quisque, aut robustissimus corona donatur, sed
qui in certamen descendunt: (horum enim nonnulli vin-
cunt) sic eorum quæ in vita honesta ac bona versantur,
compotes sunt ij, qui recta quæ sunt, faciunt. Quorum
vita ipsa per se iucunda est, quoniam voluptate affici in
iis numeratur, quæ in animo insunt. Cuius autem rei
quisque cupidus est, ea delectatur. Ut equo, is qui amat
equos: theatro, qui theatri cupiditate ducitur. Eodémque
modo rebus iustis latatur is, qui iusti & æqui studiosus est:
& omnino rebus quæ ad virtutem pertinent, is cui virtus
chara est. Ac multitudini quidem quæ sunt iucunda, ferè
inter se pugnant, propterea quòd non sunt natura eius-
modi. Is autem hominibus qui sunt studiosi honestatis, ea
voluptatem afferunt quæ vi sua iucunda sunt. Quo in ge-
nere sunt quæ virtuti congruunt actiones. Itaque his sunt

^{voluptati} voluptati, idque propter se. Quocirca nihil eorum vita
^{voluptate} voluptate indiget, tanquam aduentitia, sed in seipsa in-
clusam habet voluptatem. Nam præter ea quæ dicta sunt,
non est vir bonus habendus is, qui honestis actionibus nō
latetur. Neque enim quisquam aut iustum dixerit eum,
qui iustis actionibus non gaudeat: aut liberalem eum, qui
non delectetur officiis liberalitatis: itēque in ceteris om-
nibus. Quæ cum ita sint, confitendum est per se iundas
esse virtutis actiones. Quinetiam & bonas & honestas,
atque adeo tria illa in summo gradu: siquidē verē de iis vir
bonus iudicat: at iudicat, ut diximus. Est igitur quiddam
optimum, honestissimum, & iucundissimum beatitudo.
Nec verō separata hæc sunt ex Deliaeo epigrammate:
Nil mage iustitia pulchrum est, meliusque salute:
Res iucunda frui, quod sibi quisque petit.
Insunt enim hæc omnia optimis actionibus, in quibus aut
in vna earum optima fælicitatem esse dicimus. Sed ta-
men bonis, ut diximus, externis indiget. Vix enim po-
test, aut ne vix quidem res magnas & dignitatis plenas
gerere is, cui nulla opes, nulla suppetant copiæ. Per multa
enim efficiuntur quasi instrumentis quibusdam, vel amico-
rum opera, vel pecunia, vel authoritate & potentia, qua
inter tuos ciues valeas: suntque nonnullæ res, quarum a-
motio beatam vitam labefactet, ut nobilitas, ut liberi, ut
forma. Neque enim planè ad beatitudinem aptus est is,
qui omnino deformis sit, aut ignobilis, aut qui vitam in
solitudine degat, aut sit sine liberis: ac multò etiam minus
forsan, si cui sint liberi improbißimi, vel amici boni è vita
excesserint. Ergo, ut diximus, has prosperitates videtur

beata vita requirere. Ex quo fit, ut quidā felicitatē idem
esse quod secundā fortunam: nonnulli virtutem statuunt.

EX quo existit quæstio, num doctrina, consuetudine, Cap. 9.

an alia aliqua exercitatione pariat: an diuina aliqua
causa adsit, an hoc ita sit fortuito. Ac si quod à diis aliud
datum munus hominibus est, profectò consentaneum est,
felicitatem etiam datā esse à diis: eoque maximè, quòd cæ-
teris rebus humanis melior est, & præstantior. Sed hæc non
sunt huius disputationis & temporis. Hoc verò apparet,
etiamsi non data sit concessu & munere deorum, mortalium
generi, sitque virtutis, artis, atque exercitationis, tamen in
rebus maximè diuinis esse ducendam. Virtutis enim mer-
ces & finis, optimum quiddam est, diuinum & beatum.
Erit verò hoc modo commune maximè, & latissimè pa-
tens bonum. Poterit enim comparari disciplina aliqua, &
diligentia ab iis omnibus, quorum quidem à virtute ani-
mus aliquo vitio non retardetur. Quòd si sic melius est
beatum esse, quàm fortuito, certè ita esse confitendum est.
Si quidem quicquid à natura proficiscitur, ita secundum
naturam fit, ut optimè affectum esse potest: itémque cum
omnia quæ ab arte, causisque omnibus efficiuntur, tum
vel maximè quæ ab optima. Magnum autem scelus sit,
rem omnium & maximam & præstantissimam fortunæ
adscribere. Atque etiam ex definitione perspicitur potest
quod quærimus. Confirmauimus enim eam esse actionem
quandam virtuti consentaneam. Reliquorum autem bo-
norū partim adesse necesse est, partim sunt adiuvantia &
utilia quasi instrumenta. Atque his consentiunt, quæ initio
diximus. Civili enim scientiæ finem esse propositum sum-

Et Solon — *num bonum posuimus . Huic autem cura omnis ferè in*
eo posita est, ut & ciues bonos efficiat, & ad res magnas
& honestas agendas idoneos. Iure igitur nec bouem, nec
equum, nec aliud animal vllum beatum ducimus. Nullum
enim eorum est huius particeps actionis : ob eamque cau-
sam, ne puer quidem beatus est: quippe cum nondum per-
atatem ad has vitæ actiones sit aptus. Qui autem dicun-
tur, ob spem & expectationem quam de se concitant,
ducuntur beati. Opus est enim vndique, ut dixi, perfecta
virtute, completæque vita. Multæ enim in vita mutatio-
nes, variæque euentus versantur: fierique potest, ut qui se-
cunda fortuna vsus sit, is in maximas incidat calamitates
in senectute: quod de Priamo iis in libris qui de Heroibus
scripti sunt, ferunt fabule. Qui autem adeò secunda for-
tuna vsus sit tota vita, ad extremum autem miserè è vita
migrauerit, eum nemo duxerit in beatis.

Cap. IO

SED quæret aliquis, num quis alius quoad viuat, iudi-
 candus est beatus: sed Solonis sententia, expectandum ex-
 tremum tempus ætatis? Ac si ira quidem illud statuendum
 est, quæri adhuc potest, an etiam tum cum mortem obiit,
 sit beatus, an potius id omnino absurdum sit: cum præser-
 tim felicitatem in quadam actione statuamus. Quod si
 beatum negamus eum, qui exceßerit è vita (nec hoc sanè
 vult Solon, sed tum denique aliquem tutò beatum iudicari
 posse, cum iam à malis est miseris que liberatus) de hoc
 quoque nescio quid ambigi potest. Etsi enim sensus abie-
 rit, tamen nonnullis bonis & malis, siquidem illa eadem
 ad viuos illos pertinebant, carere non videntur, ut decore
 & dedecore, liberorum, posterorum etiam rebus secundis

Si autem — *num bonum posuimus . Huic autem cura omnis ferè in*
eo posita est, ut & ciues bonos efficiat, & ad res magnas
& honestas agendas idoneos. Iure igitur nec bouem, nec
equum, nec aliud animal vllum beatum ducimus. Nullum
enim eorum est huius particeps actionis : ob eamque cau-
sam, ne puer quidem beatus est: quippe cum nondum per-
atatem ad has vitæ actiones sit aptus. Qui autem dicun-
tur, ob spem & expectationem quam de se concitant,
ducuntur beati. Opus est enim vndique, ut dixi, perfecta
virtute, completæque vita. Multæ enim in vita mutatio-
nes, variæque euentus versantur: fierique potest, ut qui se-
cunda fortuna vsus sit, is in maximas incidat calamitates
in senectute: quod de Priamo iis in libris qui de Heroibus
scripti sunt, ferunt fabule. Qui autem adeò secunda for-
tuna vsus sit tota vita, ad extremum autem miserè è vita
migrauerit, eum nemo duxerit in beatis.

Si autem — *num bonum posuimus . Huic autem cura omnis ferè in*
eo posita est, ut & ciues bonos efficiat, & ad res magnas
& honestas agendas idoneos. Iure igitur nec bouem, nec
equum, nec aliud animal vllum beatum ducimus. Nullum
enim eorum est huius particeps actionis : ob eamque cau-
sam, ne puer quidem beatus est: quippe cum nondum per-
atatem ad has vitæ actiones sit aptus. Qui autem dicun-
tur, ob spem & expectationem quam de se concitant,
ducuntur beati. Opus est enim vndique, ut dixi, perfecta
virtute, completæque vita. Multæ enim in vita mutatio-
nes, variæque euentus versantur: fierique potest, ut qui se-
cunda fortuna vsus sit, is in maximas incidat calamitates
in senectute: quod de Priamo iis in libris qui de Heroibus
scripti sunt, ferunt fabule. Qui autem adeò secunda for-
tuna vsus sit tota vita, ad extremum autem miserè è vita
migrauerit, eum nemo duxerit in beatis.

& aduersis. Verum ista quoque dubitationem asserunt.

Fieri enim potest, ut qui beatam vitam usque ad senectutem protulerit, migraueritque conuenienter rationi, eum multa in posteris mutationes consequantur: quorum nonnulli boni viri sint, degantque vitam ex dignitate: alij contrá. Hoc uerò perspicuum est, eos multis modis à parentū vitæ ratione posse desciscere. Absurdum itaque sit, si is quoque commutetur, qui appetiit mortem, sitque alias miser, alias beatus. Atqui videtur etiam absurdum, res posterorum nihil, ne ad vllum quidem tempus ad parentes pertinere. Sed redeundum est ad id quod supra quesitum est.

Eo enim cognito, fortè hoc postremum quod querebamus, intelligetur. Si igitur supremus vitæ dies expectandus est, ut tum quisque beatus existimetur, non quod beatus ipse sit, sed quod antea fuerit: quid est quamobrem non sit absurdū, cum quisque beatus est, de eo id quod inest, non verè dici? quod propter varietatem fortune minimè placeat viuos concedere beatos, quodque stabile aliquid ac firmum, vixque mutabile, beatam vitam putamus: fortuna autem sepe recidat in eosdem. Perspicuum est enim, si euentū sequamur, eundem nos sepe alias beatum, alias miserum esse dicturos. Ita beatum, Chamæleonti similem, nec satis firmum, affirmabimus. Atqui non est rectum, fortunam conjectari. Non enim in ea positum est beatum esse vel miserum, etiam si hanc humana, ut dixi, vita desiderat. Beatæ autem vitæ domine sunt virtuti consentaneæ actiones, contrariæque contrariæ. Hanc autem rationem id quoque confirmat quod modo quesitum est. Nulla enim in re mortaliū tanta inest firmitas, tanta constantia,

Deau p. scientia moralis materia
Dicitur maxime quod dicitur in
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

28
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

in iis rebus quæ virtute geruntur. Multò enim scientiis
vipsis & firmiores sunt & constantiores: quarum ut quæ-
que præstantissima est, ita stabilis maximè: idque accidit
ob eam causam maximè, quòd in iis maximè exercendis
assidui sunt homines, beati. Quæ causa est, cur nulla obli-
uione obruantur. Inerit ergo in beato quod quærimus, ta-
lisque per omne tempus atatis futurus est. Semper enim
vel maximè ea & geret, & cogitabit omnia, quæ virtuti
congruunt: & quemcunque fortuna casum inuexerit, hūc
maximè decorè & aptè feret: quippe qui verè bonus sit,
quadratus, omni que reprehensione carens. Cūque mul-
tos casus fortuna inuehat, iique magnitudine & exigui-
tate differant: perspicuum est res secundas & aduersas,
quæ parua & exigua interueniunt, nullum ad vitam mo-
mentum habere: quæ autem & magna, & multa prosperè
eueniunt, vitam efficient beatiorē. Nam & ad splen-
dorem per se valent, & ad ornatum: & vsus earum gloria
plenus est, & dignitatis. Quæ autem contrà accidunt, ea
vitam beatam, illæ quidem labefactant, (nam & dolores
afferunt, & multas actiones impediunt,) sed tamen ipsa
virtus tum splendescit, apparètque maximè, cū sedatè ac
moderatè quis, & multas, & magnas perfert calamitates:
non quòd ille quasi stolidus illa nō sentiat, sed quòd gene-
roso, forti, magnòque sit animo præditus. Quòd si sunt, ut
dixi, vitæ domina actiones, certè nemo qui sit beatus, esse
miser vllò pacto potest. Neque enim vnquam quæ odio di-
gna sunt, quæque mala, faciet. Eum enim qui verè bonus
sit, quique sapiens, putamus omnes casus fortune æquo
animo esse laturum: ex iis etiam quæ sibi suppetant, sem-

Sed tamen ipsa

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia
dicitur in scientia moralis materia

per pulcherrima quæque facturum. Ut & bonus imperator exercitu eo qui adest, semper ut usus belli ferat, cōmodissimè utitur: & sutor ex iis pellibus quæ suppetant, calcem aptissimum cōficit: eodémque modo ceteri omnes artifices.

Quòd si ita est, qui beatus sit, miser esse nullo modo potest: non tamen beatus sit quidem, si in Priami calamitates incidat. Nec varius quidem certè est & mutabilis. Neque enim ex fælicitatis possessione facilè quis deiici detrudique potest: nec id leues casus, sed & graues & magni efficiant. Ex misero autem iterū beatus non fiet exiguo tempore: sed si quo modo id eueniat, eo fiet, quòd longo quodā peracto temporis spacio, interim res magnas ac præclaras rursus sit consecutus. Quid igitur prohibet nos beatū statuere eum, qui virtutis perfectæ perfecto fungatur munere, quique in bonorum externorum satis magna adundantia viuat, non aliqua parte ætatis, sed in omni vita confecta atque absoluta? An eodem addendum, qui & eam vitam sit acturus, & mortem quæ anteactam vitam deceat, obiturus? quandoquidem incertus est rerum futurarū exitus, & beatitudinē finem esse, ac quiddā omni ex parte perfectum ponimus. Quæ cum ita sint, beatos ex viuis dicemus eos, quibus adsint, permansuræque sint quæ enumerata sunt omnia, ac beatos homines. Atque hæc quidem hætenus.

CASVS autem posterorum ac amicorum omnium nihil omnino nos attingere, valde ab amici officio alienum sit, sententiisque omnium repugnare videatur. Igitur cum multi casus sint, ique longè ac latè differant, cumque alij magis, alij minus nos attingant, singulatim quidem differere, longum sit & infinitum: summam & po-

fortuna incerta

pulariter, satis. Vt igitur aduersa res ^{fortuna incerta} quæ ipsis nobis ac-
cidunt, ^{intra grauior} aliæ momentum habent ad vitam, aliæ leues sunt:
sive omnes quæ amicis. Sed permultum interest, viuis an
mortuis mala contingant: ac multo etiam magis, quàm
vtrum res iniquæ & nefandæ in tragædiis antè tracten-
tur, an geratur. Ex qua etiam similitudine casuum disci-
men est colligendum: vel potius quærendum est de mortuis,
vtrum alicuius boni, aut contrarij participes sint. Perspi-
cuum enim est ex his, etiã si quid ad eos pertineat, siue bo-
ni, siue mali, exile id & exiguum aut omnino aut illis fore:
sin minus, certè non tantã vim in eo esse, vt vel beatos eos
qui non erant prius, efficiat: vel iis qui antè beati erant,
beatam vitam eripiat. Ergo hoc quidem iam apparet, res
& secundas amicorum & aduersas, ad eos pertinere illas
quidem qui occiderint: sed ira, vt neque ex beatis miseros
faciant, neque aliud quicquam generis eiusdem.

argum. cap. 12.

HIS ita expositis, iã felicitas in bonis sit laudabilibus,
an potius in iis quæ honore & veneratione quadã sunt pro-
sequenda, videamus. Est enim perspicuum, eam nõ numerari
in iis quæ ipsa non sunt per se bona, sed esse possunt. Igitur
hoc apparet, quod laudabile sit omne, ob eam causam lau-
dibus affici, quod affectione aliqua sit præditum, & ad aliud
quodãmodo referatur. Nã & iustos, & fortes, & vno no-
mine viros bonos, & virtutes propter opera, munera, a-
ctionesque laudamus. Et robustos, & qui ad cursum valent
homines, ceterosque eiusdem generis propterea laudamus,
quod à natura instituti sint, aptique ad gerendas res aliquas,
quæ in bonis sunt & honestis. Quod ex iis etiam laudibus,
quæ Diis tribuuntur, perspicui potest. Ridiculas enim eas

*Mortuus est beatus q. minus
potest fieri. minus. Vincit aut
miser. q. modis videtur. Extra
lucam. fortis.*

*Ergo hoc quid est
Nihil bona aut mala fortuna
possunt. propter autem laudem
autem beatitudinem.*

*In stolis propter opulentiam
propter opulentiam. Cap. 12
qui propter opulentiam
propter opulentiam. propter
propter opulentiam. propter
propter opulentiam. propter
propter opulentiam. propter
propter opulentiam. propter
propter opulentiam. propter*

fore constat, si ad nos referantur. Hoc fit propterea quod laudes, ut dixi, referendo tribuuntur. Quod si laus in eo genere est, id perspicuum est, ut quicque optimus est, ita minime laudem in ipsum cadere, sed maius aliquid & praestantius. Idque ex eo etiam perspicitur, quod & deos beatos fortunatosque ducimus: & viros, ut quisque ad Deum proximè accedit. Eadem est rerum bonarum ratio. Beatitudinem enim nemo ornat laudibus, ut iustitiam: sed quod multo & diuinior sit & melior, diuino honore afficit. Rectè etià Eudoxus videtur primas partes tribuisse voluptati. Nam cum in bonis esset ipsa, neque laudaretur, declarari putabat, eam rebus omnibus prestare, quæ essent laudabiles: in eo autem genere Deum modo ac summum bonum esse, quoniã ad ea cetera referrentur. Est enim virtutis laus propria: quippe cum ea apti simus ad res honestas gerendas. Encomia autem ea potius attingunt, quæ tam corporis quam animi gerantur viribus. Sed hæc quidem accuratius inuestigare eorum sit potius, qui in encomiis elaborarunt: nobis autem ex iis perspicuum est quæ dicta sunt, in bonis iis quæ veneranda nobis & summo honore prosequenda sunt, perfectisque numerari beatam vitam. Quod ita esse hinc etià apparet, quod est principium: eius enim causa omnes omnia facimus. Principium autem, idque omne in quo causa est cur cetera bona sint, ut res diuina & plurimum dignitatis habes, æstimandum est.

SED QVONIAM beatitudo est actio quædam

animi virtuti vndique absoluta congruens, iam virtus

ipsa consideranda, cognoscendaque est: sic beatam vitam

facilius contemplantur. Atque is quidem videtur

qui civili scientia verè instructus est, hanc maximam de

nam cum tu
probatio discriminis inter laudem
et gloriam

Sed hoc quid
est laudabile quod generabile
potius operabile orator quam
propter se

De contemplatio principiorum
quia ratio intellectus et veritas
non intelliguntur

Cap. 13. Ex hoc primo libro
primus liber huiusmodi
quod est virtus moralis quod est
virtus moralis quod est
virtus moralis quod est
virtus moralis quod est
virtus moralis quod est
virtus moralis quod est
virtus moralis quod est

quod est virtus moralis
quod est virtus moralis
quod est virtus moralis
quod est virtus moralis

disse operam: quoniam hoc vult, hoc spectat, & cives bo-
 nos efficere, & obediētes legibus. Hoc declarant Cre-
 tensium & Lacedaemoniorum legistatores, & si qui alij
 in eo genere floruerunt. Quod si hac civilis scientiæ pro-
 pria est cognitio, perspicuum est, cum eo instituto quod iam
 ande ab initio secuti sumus, omnem hanc congruere & con-
 sentire quæstionem. Videndum est scilicet, quæ sit hominis
 virtus: etenim de summo bono hominis quarebamus. Sed
 virtutem dicimus hominis, non quæ corpus, sed quæ ani-
 mum attingit humanum: beatamque vitam, animi actio-
 nem nominamus. Quæ cum ita sint, perspicuum est, ut eum
 qui oculos curaturus sit, totumque corpus: sic eum qui civili
 ratione instructus sit, ea omnia quodam modo quæ ad a-
 nimum pertinent, cognita habere oportere: ac multo etiam
 magis, quod maior civilis scientia & melior, quam medi-
 cina est. Atqui clari nobilesque medici multum operæ
 in cognitione corporis ponunt. Cognoscendus igitur ei ani-
 mus est, qui civili scientia est præditus. Cognoscendus est
 autem horum causa, & quoad satis sit ad ea quæ quæri-
 mus. nam subtilior accuratiorque eius explicatio maioris
 negotij sit, quam ipsa illa res quam nobis proponimus. De
 qua quoniam in iis, quas ἐξωτερικὰς appellamus, disputationi-
 bus, satis multa diximus, illinc assumenda sunt, quæ ad
 hunc locum pertinebunt, veluti vnam eius partem expertem
 esse rationis, participem alteram. Vtrum autem separate
 sint ut partes corporis, & quicquid ex partibus constat:
 an cogitatione quæ res sint, quæ re ipsa separari nequeant,
 quemadmodum in orbe pars quæ conuexa dicitur, & co-
 cauæ: ad id quod agimus, nihil interest. Eius autem partis

ad id quod

ad id quod

ad id quod

ad id quod

ad id quod

que rationis expers est, alia vis est etiam planta commu-
nis: eam dico, quæ causa est cur alamur & augeamur.

Hanc enim vim animi, tum in iis omnibus quæ aluntur,
tum in fœtibus licet ponere, tum etiam in perfectis anima-

tibus: hanc enim aptius est, quàm aliam. Huius itaque
commune quoddam munus est, non hominis proprium: quip-
pe cum tum maximè cum somnus capitur, hæc siue pars,

siue vis suo officio & munere fungatur. Atqui bonus ab
improbo in somno minimè internoscitur. Hinc negant in-
ter beatos ac miseros per dimidiatum vitæ tempus quic-

quam interesse. Idque iure ac merito accidit, propterea
quod somnus animi est requies, qua ratione bonus est, vel
malus, nisi si quæ motiones sensim oriantur, eoque meliora

visa sint bonorum, quàm quorumlibet. Sed hæc quidem
hactenus. Alendi etiam vis prætermittenda est, quandoqui-
dem virtutis hominis expers est. Alia autem est etiam vis

animi rationis expers, quæ tamen eius quodam modo est
particeps. Nam & continentis impotentisque rationem,
& animi partem eam quæ rationem habet, laudamus. In-

uitat enim vera ratio bene sanos ad iustitiam & equita-
tem. Constat autem in eis aliquid aliud esse innatum præ-
ter rationem, quod repugnat obsistitque rationi. Ut enim

in corpore, si partes dissolutas & dissipatas dextrorsum
moueri velimus, contrà ad leuam perspicuè feruntur: sic
in animo, distrahuntur enim in contrarias partes impoten-

tium cupiditates. Sed in corpore id quod rapit & distra-
hit, videmus: in animo, non videmus. Certè nihilominus
existimare debemus inesse quiddam in animo præter ra-

tionem, quod ei resistat & repugnet. Quomodo autem ab

^{Imperantia vera est ab omnino}
^{tu vero minime declarabitur}
^{7. ab ipso}
 ea diuersum sit, nihil interest. Hoc autem, ut dixi, ratio-
 nis est etiam particeps: paret enim rationi in continente,
 ac multò etiam magis in temperatis & fortibus, in quibus
 omnia rationi congruunt. Hoc ergo apparet, vim exper-
 tem rationis esse duplicem: vis enim, ea quæ crescendi causa
 tributa est, nulla ex parte rationis est particeps: concu-
 piscendi autem & appetendi quodammodo ea utitur, qua-
 tenus ei obedit, atque paret. Atque eam dicimus compotem
 rationis in ea significatione, qua aliquem dicimus habere
 rationem patris & amicorum: non autem in illa, qua dici-
 mus quempiam affecutum esse rationes rerum mathemati-
 carum. Nam vim expertem rationis parere quodammo-
 do rationi, & admonitiones, & obiurgationes, & adhor-
 tationes indicant. Quòd si confitendum est, hanc quoque
 vim compotem esse rationis, duplex vis erit rationis par-
 ticeps: alia propriè & in seipsa: alia veluti probus filius
 obedit parenti. Hac autem distinctione & dissimilitudine
 etiam virtus diuiditur: alias enim in ratione esse dicimus,
 alias more perfectas. In ratione sunt, ut sapientia, ut saga-
 citas, ut prudentia: more perfectæ, ut liberalitas & tempe-
 rantia. Nam cum de moribus alicuius loquimur, non sa-
 pientem eum, vel sagacem dicimus, sed clementem & mo-
 destum: sapientem etiam laudamus ob animi habitum: &
 habitus eos qui laudabiles sunt, virtutum nomine appel-
 lamus.

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIB. II.

Sed cum duo sint
Sed dimps a distinctione virtutum
moralis sunt huiusmodi
facultate appetitui et virtutibus
habetur in aliqua facultate
se cognoscere.

ED cum duo sint virtutum genera, Cap. I.

alterum earum quas in ratione esse dicimus, alterum earum quas morales:

rationis quidem magna ex parte à doctrina ortum accessionemque habent.

Itaque & exercitationis indigent,

temporis: ἡ δὲ ἠθικὴ, id est moralis virtus, ἐξ ἔθους, id est more, à quo nomen duxit, quod paulum à τὸ ἐθὺς de-
flexit, omnino comparatur. Ex quo perspicuum est, nullam
omnino moralium virtutum ingenerari nobis natura.

Nihil enim quod insitum & innatum est, aliter atque est
assuescit. Ut lapis qui suapte sponte deorsum fertur, nun-

quam in sublime ferri assuescat, ne si millies quidem
eum quis sursum ut consuefaciat, emittat. Eodemque

modo, nec ignis deorsum, nec aliud quicquam aliter, atque
ipsius natura ferat, potest assuescere. Non igitur à na-

tura, neque contra naturam, in nobis insunt virtutes:
sed nati factique sumus ad eas & percipiendas natura,

& efficiendas consuetudine. Iam verò quæ nobis à na-
tura tributa sunt, eorum primum facultates accipimus,

deinde officiis muneribusque fungimur. Quod in sensibus
cernere licet. Neque enim ex eo quod crebro aut aspexi-

mus aut audiuius, sensus accepimus: contràque eorum
cum iam essemus compotes, eis vti sumus, non cum vti esse-

mus, percepimus. At verò virtutes accipimus, antea cum

Nulla virtus inquit nobis
à natura, ego magis
dicit arist. 6. Ethic.

Confusio est quod virtutes
moralis sunt huiusmodi
facultate appetitui et virtutibus
habetur in aliqua facultate
se cognoscere.

ut si laudibus in rebus
periculis in se habent
faciunt

Quia sunt à natura
virtutes

Iam vero
ut si virtutes singulas facit
sed per potentia in se habent
autem et perfectionem

Magis sunt et 30
Iobano filius patet quod
apparet virtutes à natura
mutari non possunt

ETHICOR. ARIST.

operis aliquid confectum dederimus. quod in ceteris fit ar-
tibus. Quæ enim faciendæ sunt cùm didicimus, ea agen-
do, discimus maximè. Veluti homines tum architecti exi-
stunt maximè, cùm ædificant: & citharædi, cùm fidibus v-
tuntur. Similiter tum iusti, temperantes, fortēsque effici-
mur maximè, cùm ea facimus quæ iusta sunt, quæ mode-
sta, quæ fortia. Atque etiam hoc ipsum declarat & docet,
quod fieri solet in rebus. in quibus legislatores consuetu-
dine & exercitatione cives bonos efficiunt. Est enim hæc
omnium, qui leges imponunt, sententia & voluntas. Quod
qui minus rectè faciunt, aberrant. quippe cùm hac vna re,
præstet vitiosa bene constituta res. Iam ex iisdem rebus

^{virtutis} oritur virtus omnis, & ^{ab} eiusdem interit. Similis est ratio
 artium omnium. Nam ex eo quod utuntur fidibus, & clari
 & ignobiles citharædi existunt. Eadē est ratio architecto-
 rum reliquorumque omnium. Nam ex eo quod scitè &
 peritè ædificant, boni architecti futuri sunt: ex eo quod in-
 scitè, mali. Quod ni ita se haberet, nec rationi ullus esset,
 nec doctrinæ locus, omnesque docti & indocti nascerentur.
 Eadēque omniū virtutū causa & sententia est. Nam cum
 ea facimus, quæ pactis continentur iis quæ hominibus in-
 ter ipsos intercedunt, alij iusti, alij iniusti efficimur. Et cum
 ea omnia quæ acerba molestaque sunt, agimus, assuesci-
 musque aut timere aut confidere, nonnulli fortes, quidam
 timidi ignavi que existunt. Eodēque modo de cupidita-
 tibus & iracundia iudicandū est: quoniam alij temperātes
 & clementes, plerique intemperati & iracundi efficiuntur:
 hi quia sic, illi quia secus in iisdem versentur. Atque ut vno
 verbo finiam, ex sui similibus actionibus omnes habitus

atq; ut bono
actiones quæ virtutibus præcedunt
et respondentur sunt finis
distinguntur tñ substantia
et perfectione, quæ et virtutes
sunt finis bonorum
simpliciter et perfectiores

oriuntur. Itaque faciendæ sunt certo quodam genere actio-
 nes: quandoquidem earū differentias habitus consequuntur.
 Non igitur parui, sed magnopere, atque adeo ad summam
 refert, utrum sic, an secus iam inde à puero assuescamus.

QVONIAM igitur huic negotio quod suscepimus, Cap. 2.
 non est proposita contemplatio quasi finis, ut ceteris (ide-
 nim agimus, non ut quid virtus sit, intelligamus, sed ut bo-
 ni efficiamur: quandoquidē vsus eius nullus foret) necesse
 est quemadmodum actiones & officia ducantur, consy-
 derare. In iis enim situm est, quemadmodum dixi, ut habi-
 tus, quales debent, oriantur. Ac illud quidem commune est
 omnium, idque positum sit, rectæ rationi convenienter
 fieri: de quæ eo differetur posterius, & quid sit recta ratio,
 & quemadmodum affecta sit ad reliquas virtutes. Illud
 autem prius constare & conuenire debet, omnem quæ de
 rebus agendis habetur, orationem, populariter, non subti-
 liter tractari oportere: ut quæ initio diximus, rationes pro
 rei natura exigendas esse. Ut autem in rebus salubribus,
 sic in actionibus, iis quæ cōducunt, nihil inest
 firmitatis, nihil stabilitatis & roboris. Cumque eiusmodi sit,
 quæ de genere toto habetur oratio, multo etiā minus certa
 est, quæ de rebus singulis habetur: quoniam nec sub artem,
 nec sub præceptionem ullam cadunt. Sed ut in medicina,
 & gubernatoris arte, sic iis omnibus qui in actione rerum
 versantur, temporis habenda ratio est: quanquam autem id
 est quod nunc agimus, eiusmodi, tamen danda omnino o-
 pera est, ut oratione infirmam illā naturam stabiliamus.
 Hoc igitur in primis intelligendum est, iis omnibus quæ
 sunt in hoc genere, ab eo quod nimium & parum est, in-

Id quod licet

*Probatio h. virtutis et virtutis
habens corpus et quod nobis
quodammodo est nobis et
quod ex eo et virtutis minimi
quod ex sunt corpus et quodammodo
quod sunt cadunt non sunt
quod sunt minimi*

teritum impendere natura: perspicuis enim rebus ad ob-
scuras illustrandas utendum est. Id quod licet in viribus
et valetudine cernere: nam et profusa et remissa nimium
exercitationes labefactant vires, euertuntque funditus. Et
poculenta ac esculenta si modum transeant, vel infra mo-
dum adhibeantur, labefactant valetudinem eodem modo:
si moderata sint et modica, pariunt, augent, ac tuentur.

Quod idem et in temperantia, et in fortitudine, cate-
risque virtutibus contingit. Qui enim fugit, timetque pe-
ricula omnia, quique nullum perfert, is timidus et ignauus
euadit: et qui nullum timet omnino, sed adit omnia, is
audax existit. Itemque qui omnibus voluptatibus perfrui-
tur, nullamque praetermittit, intemperans: qui vero omnes
praetermittit et cauet, ut solent agrestes, is sensus omnis ex-
pers indicandus est. Tollitur enim temperantia, tollitur
fortitudo ab eo quod nimium est et parum: at vero salua

*Verum
Vitia actiones vitiosae virtutis
actiones sunt ut sunt*

sunt et incolumes, mediocritate dominante. Verum non
solum ortus incrementaque et interitus ex iisdem et ab
iisdem efficiuntur, sed in iisdem etiam actiones versantur.
Quemadmodum enim aliis in rebus quae euidentiores sunt,
id contingit, veluti in viribus, ut ex eo gignantur, quod et
multum cibi capiatur, et multi labores ferantur, quod va-
lens viribus efficere potest maxime: sic in virtutibus. Nam
et ex eo temperantes efficiuntur, quod nos a voluptatibus
abstinemus: et cum i sumus, ab eis facillime abstinere pos-
sumus. Similis est ratio fortitudinis. Nam cum et ea quae
terribilia sunt, despiciere, et eadem magno animo ac forti
perferre assuescimus, tum fortes existimus: quales cum su-
sumus, quae terrorem afferunt, facillime sustinemus.

*illa potest h. virtutis
virtutis et virtutis
virtutis et virtutis*

*Exercitatio virtutis et virtutis
Exercitatio et virtutis*

LIBER. II.

HABITVS autē quales sint ex voluptatē ac dolore, quæ facta & opera consequuntur, perspicui debet. Nam qui se à corporis voluptatibus abstinet, eoque ipso letatur, is temperans: qui id molestè acerbèque fert, is intemperas putandus est. Et qui molesta quæ sunt, forti ac magno animo perfert, ex eoque voluptatem percipit, aut certè nō fert grauiter, fortis: qui agrè fert, is habendus ignauus. Virtus enim moralis omnis inheret voluptatibus ac doloribus. Nam & voluptatum blanditiis deliniti, ad ea gerenda omnino quæ praua sunt, impellimur: & dolorū cum admouentur faces, à rectè factis deducimur. Itaque Platonis sententia, institutos esse omnes oportet iam inde à puero, ut letemur bonis rebus, doleamusque contrariis. Recta est enim hæc educatio. Iam verò si in actionibus & perturbationibus versantur virtutes: omnem autem perturbationem actionemque omnē sequitur voluptas aut dolor: ob eam certè causam virtus in voluptatibus doloribusque versatur. Hoc etiam supplicia, quæ ob eas sumuntur, indicant: medicinæ enim quædam sunt. Accurationes ex dissimilibus contrariisque rebus solent effici. Præterea habitus omnis animi, quemadmodū supra dixi, quibus in rebus positum est, ut melior vel deterior gignatur, in iis vim suam omnem obtinet. A voluptatibus autē & doloribus habitus vitiosi nascuntur: propterea quod ea quis sequatur aut caueat, vel quæ facienda fugiendæque non sint: vel quando, vel quomodo facienda non sint & cauenda, quæque sunt eiusdem generis, quæ ratio præscribat. Itaque virtutes, vacuitates quasdam perturbationum tranquillitatēque animi definiunt. Haud probè quidem, quod

Propositum qd hoc caput
Aristotelis, restat quibusdam
signis deinde per rationem
ferat voluit huiusmodi
Cap. 3

39

probatio huius
est huiusmodi
et huiusmodi
et huiusmodi

ad perfectionem virtutis non
implet necessaria quæ voluntas
et deinde deinde

Sic utro

et materia omnium eorum
virtutum moralium huiusmodi
et huiusmodi et huiusmodi
et huiusmodi et huiusmodi

Hoc etiam

Ex speciebus et principibus quæ
et huiusmodi et huiusmodi
et huiusmodi et huiusmodi
et huiusmodi et huiusmodi

Et huiusmodi et huiusmodi
et huiusmodi et huiusmodi
et huiusmodi et huiusmodi
et huiusmodi et huiusmodi

omnino dicant, nec adiungāt quomodo decet, aut quomo-
do non decet, & quando, & cetera omnia quae addūtur.

Ergo hoc præponitur, virtutē quæ in hoc genere est, in vo-
luptatibus doloribusque versari, in eaque ad res optimas
gerendas inesse momenta maxima: in vitio, contrā. Quod
ex eo etiam perspicui potest, quia cū tria sint quæ sequi-
mur, & tria quæ declinamus, honestum, vtile, incundum;

Et tria quæ superioribus contraria sint, turpe, inutile, molestum: cum in iis omnibus vir bonus rectè se gerit, & improbus præposterè, tum vel maximè in voluptatibus. Nam

Et communis est animantium omnium, Et ea omnia consequitur, quæ sub appetitionem cadunt. Etenim quicquid honestum, quicquid utile, id omne iucundū. Præterea quo-

niam vnâ nobiscum iam inde ab incunabulis educatâ est, difficile factu est hanc perturbationẽ euellere omnino, quæ penitus in vita implicata insidet. Atque etiam actiones,

viri iusti, temperantesque agerent. Iustus autem & modestus is demum est, non qui eas res gerat omnino: sed qui ^{in eis pot. esse vir iustus pot. iustus in eis} ita gerat, ut iusti & frugales faciant. Hoc ergo verè dicunt

ex rectè temperatè que acta vita, in stos moderatòsque vi-
ros effici. *Quam vitam qui non traducat, is nunquam est*

futurus bonus. Sed plerique cùm hæc non faciunt, ita denique se & probos fore, & philosophaturos putant, si ad verba confugiant. Ii simile aliquid faciunt quod ægroti, qui medicos illi quidem libenter audiunt ac diligenter, sed nihil eorum quæ præscripta sunt, faciunt. Quemadmodum

igitur illis nunquam bene habiturum est corpus, qui ita cu-
rantur: sic nec his animus, qui isto modo philosophantur.

Cap. 5. HIS expositis deinceps videndum est, quid sit virtus.

*Quoniam igitur tria sunt in animo, perturbationes, fa-
cultates, ^{passiones} habitus: ex his tribus vnum aliquid sit virtus ne-
cesse est. Perturbationes autem appello, vt cupiditatem, vt
iram, vt exandescentiam, timorem, audaciã, vt inuidiam,
gaudium, amicitiam, vt odium, desyderium, æmulatio-
nem, misericordiam, & omnino ea omnia, quæ vel volu-
ptas consequitur vel dolor. Facultates autem, quibus ad
perturbationes accipiendas apti sumus, dicimus: vt per
quas vel irasci possumus, vel dolere, vel misereri. Habitus
verò sunt, quibus probè vel malè affecti sumus in pertur-
bationibus: velut cùm irascimur: si vehementius vel pa-
rum, malè: sin mediocriter, bene affecti sumus: itémque in
cæteris. Ac perturbationes quidem nec virtutes sunt, nec
vitia: propterea quòd ex perturbationibus nec probi nec
improbi nominamur, ex virtutibus & vitiis nominamur:
quòdque perturbationes nobis nec laudi dantur, nec vitio.*

Nec enim qui timet laudatur, aut qui irascitur: nec qui omnino irascitur, vituperatur, sed qui certò quodam modo. At verò propter virtutes & vitia iure laudamur, aut vituperamur. Iam irascimur & timemus inconsultò: virtutes, aut ipsa consilia sunt, aut res gestæ consilio. Ad hæc, perturbationibus moueri dicimur: virtutibus & vitiis non moueri, sed quodammodo affici dicimur: ob easque causas ne facultates quidem sunt. Neque enim eò vel boni dicimur aut mali, quòd omnino agere possumus, vel laudamur, vel vituperamur. Præterea facultate præditi sumus natura, boni vel improbi non sumus, quod supra ostendimus. Quòd si nec perturbationes sunt virtutes, nec facultates, relinquitur vt sint habitus. Ac virtutis quidem quod sit genus, dictum est.

DICENDVM est autem non solum habitus esse vir- Cap. 6
tutes, sed etiam quales sint. Hoc igitur confitendum est, virtutem omnem, in quo ipsa sit, eum probè affectum reddere, officiũque ac munus eius probè exequi. Vt virtus oculi, & ipsum oculum integrum efficit, & munus eius perfectũ: virtute enim oculi probè cernimus. Itẽmq; virtus equi, equum generosum efficit, & ad cursum aptum, & ad vehendum eum qui insideat, ad expectandòsque hostes idoneum. Quod si ita est in omnibus, certè hominis virtus habitus erit, quo & bonus homo efficitur, & officio suo ac munere probè fungitur. Hoc quemadmodum futurum sit, & iam diximus, & nunc ita denique perspicui poterit, si qualis eius sit natura, etiam atque etiam considerabimus. ^{ut quilibet virtutis} Licer quidem in omni natura coherente & continuata, ^{et prædicta} quæque secari potest & diuidi, & quod præstat, notare,

^{quod superatur} & quod superatur, & ^{quod aequale est} quod aequale est: idque vel pro rei ^{natura} natura, vel habita ratione nostri. Aequale autem dicitur id, ^{quod medium est inter rem qua praestat} quod medium est inter rem qua praestat, & ea qua vincitur. ^{Rei autem medium appello id, quod aequale abest ab utraque} Rei autem medium appello id, quod aequale abest ab utraque ^{extremitate} extremitate: idque apud omnes unum idemque valet & effi-
 cit. Nostra autem ratione id medium est, quod nec transit mo-
 dum, nec deserit, nec unum idemque apud omnes valet. Ut si
 decem nimium multa sunt, duo non satis, capiant sex pro rei
 medio. aequale enim superant atque superantur. Hoc autem
 medium a proportionem arithmetica ducitur. At quod nobis
 medium est, non ita sumitur. Non enim si cui decem mi-
 nas edere nimium sit, duas parum, sex minas magister lu-
 di praescripserit. Est enim hoc fortasse nimium vel parum
 ei qui capiat, ut Miloni parum, tyroni nimium. Eadem est &
 cursus ratio & lucta. Ita nimium & parum artifices omnes
 vitant, mediocritatem & exquirunt, & persequuntur: ac
 mediocritatem non rei quidem, sed qua a nobis ducitur. Quod
 si ars omnis & scientia ita denique praeclare suum munus
 exequitur & absoluit, si mediocritatem intuetur, ad eam-
 que sua opera omnia refert (hinc solent de operibus iis qua
 perfecta sunt & absoluta predicare, nec iis detrahi quic-
 quam nec addi posse: quia nimium & parum omnem praes-
 tantiam laudemque artis labefactet, conseruetque medio-
 critas) clari autem artifices eo, ut dixi, opera sua referunt:
 & ut natura, sic certior est dux virtus, praestantioremque
 quam ars omnis: profecto mediocritatis ea sit indagatrix
 necesse est. De ea loquor, qua voluntate ac more suscipitur,
 qua in perturbationibus actionibusque consistit, in quibus,
 & nimium, & parum, & mediocritas: ut & timere, &

confidere, & concupiscere, & irasci, & misereri, & om-
 nino gaudere, & dolere possumus & nimium, & pa-
 rum: quorum utrumque non rectè fit. At verò quando, in
 quibus, & in quos decet, cuiusque rei causa, & quomodo
 æquum est hæc facere omnia, perfectum quiddam est ac
 optimum: quod quidem in virtute situm est. Itémque in a-
 ctionibus & officiis, nimium & parū versantur, & me-
 diocritas. At virtus in perturbationibus, actionibusque cō-
 nectitur: in quibus & nimium, & parū in vitio est: medio-
 critas in laude, & rectè factis: quæ duo virtutis sunt ma-
 ximè propria. Est igitur mediocritas quædam virtus, cum
 mediū & perfecti sit indagatrix. Iam peccare licet multis
 modis, quoniam ut Pythagorei coniiciebant, malum infi-
 nitum incertūque est, bonum certum atque finitum. At
 vero rectè facere vno modo licet. Itaque illud facile, hoc
 difficile est. Nā & à signo discedere facile est, & ipsum
 attingere magni negotij. Ob eamque causam nimium &
 parum in vitio est, mediocritas in virtute. Et enim est sim-
 plex virtus, omnigenum vitium. Est igitur virtus, habitus
 animi iudicio susceptus, in mediocritate positus, ea qua nos
 attingit, rationeque sic definita, ut prudens præscripserit.
 Mediocritas autem duorum vitiorum est: quorū alterum
 eò quod superat, alterum eò quod parū est, cernitur. Itém-
 que ob id, quod alia vitia in perturbationibus & actio-
 nibus, decorum modūque transeant, alia ab eo deficiant:
 in quibus virtus & inuenit, & seruat mediocritatē. Quo-
 circa virtus natura sua & definitione, qua quid sit expli-
 catur, mediocritas intelligitur: rei verò optimæ perfectæque
 ratione, extremitas. Sed non omni actioni & perturba-

obsequio omni curata
 fieri debet & huiusmodi
 & pateret

Jam parata
 Distingui huiusmodi
 mali huiusmodi

Scilicet quod
 virtutis

tioni modus adhiberi, & apponi potest. Sunt enim quædam quæ statim nomine suo vitiosa declarari videntur, ut malevolentia, ut impudentia, ut inuidia: & in factis, ut adulterium, furtum, cades. Hæc enim omnia, quæque sunt eiusdem generis, ipsa per se vitiosa dicuntur: non eorum immoderati nimium aut parum magni progressus. Nunquam igitur in rectè factis esse hæc possunt, sed sunt semper in vitio: nec in his talibus illud rectè, aut non rectè versatur, adulterando, vel quando, vel quemadmodum opus est: sed absolutè quiduis eorum facere, vitiosum est. Perinde igitur est, ac si quis moderatam iniustitiam, moderatam ignauiam, moderatam intemperantiam quærat, & immoderatas eas, & nimium paruas. Nam isto quidem modo, & ei quod modum transit, eumque deserit, modum apponere licebit: & ei quod ultra modum progreditur, id quod modum superat: & ei quod parum est, id quod parum est. Ut igitur temperantiæ & fortitudinis, nec nimium est, nec parum, propterea quod mediocritas quodammodo in summo sita est: sic istorum modus nullus est, nec nimium, nec parum, sed ut quicque gestum est, ita est in vitio. Omnino enim nec eius quod nimium est & parum, modus ullus est, nec mediocritatis nimium & parum.

Cap. 7. HÆC autem non solum de genere toto virtutum dicenda sunt, sed ad singulas etiã conuenit accommodare. Omnium enim disputationum, quæ de actionibus officiisque instituuntur, ea quæ ad genus vniuersum accommodantur, latissimè patent: quæ autem ad partes, ad veritatem propius accedunt. In singulis enim rebus actiones & officia versantur, quibus debet respondere oratio. Hæc igitur ex subiecta sunt

Envolop.

descriptione capienda. Ac in metu quidem & confidentia, fortitudo mediocritas est. Eorum autem qui modum trans-
eunt, qui timoris quidem vacuitate exuperat, vacat nomine.
(Sunt autem multa vacantia nomine.) qui autem confi-
dentia impulsus, modum egreditur, audax confidensque
nominatur: at qui nimium timet, parumque confidit,
ignavus dicitur. In voluptatibus autem & doloribus non
omnibus quidem, sed ad corpus pertinentibus, hisque po-
tissimum quæ tactu percipiuntur, minus etiam in dolo-
ribus, modus est, temperantia: nimium, intemperantia.
Qui porro à voluptatibus nimium abhorreant, non ad-
modum multi reperiuntur, ut ne nomen quidem habue-
rint. Appellentur sanè omnis sensus expertes, & stupidi.
Iam in dandis accipiendisque pecuniis mediocritas, libera-
litas dicitur: quæ modum transit, prodigalitas: quæ ab eo
deficit, avaritia & illiberalitas, contrarioque modo in iis
ultra modum progrediuntur, ab eoque deficiunt. Prodigus
enim largiendo, modum transit, & accipiendo, abest ab
eodem. At verò avarus in accipiendo nimius est, in dan-
do parcus. Atque hæc quidem nunc populariter ac summa-
tim exponimus, hoc ipso contenti, post, differemus subti-
lius. Versantur etiam in pecuniis aliæ affectiones, quarum
mediocritas, magnificentia nominatur. Nam inter ma-
gnificum & liberalem hoc interest, quod ille in magnis
hic in parvis cernitur. Nimium, ἀπεργοναλία καὶ βαρυστία
nimium luxum, & profusam largitionem vocare possu-
mus: parum, ἀντοργοναλία dicitur, sordes appellare possu-
mus, differuntque ab iis quæ sunt liberalitatis. Quid au-
tem differant, posterius docebimus. Porro in honore &
Magnanimitas

infamia, mediocritas, magnitudo animi appellatur: exuperantia, elatio animi defectio, parvus pusillusque animus. Quam autem ratione liberalitatem ad magnificentiam habere docuimus, parvis differentem, eandem habet ad magnitudinem animi quae in magnis honoribus versatur, quae in paruo honore cernitur. Licet enim, & ut decet, honorem gloriamque expetere, & nimium & paruum. Qui nimia cupiditate ducitur gloria, is ambitiosus: qui non satis, vacuus ab honoris cupiditate appellatur: at qui modum tenet, vacat nomine. Atque etiam affectionibus nulum nomen impositum est, nisi quod ambitiosi affectio vocatur ambitio. Hinc extremi de vacua regione, quae intra fines eorum quasi media locata est, iudicio disceptant: estque cum nos eum qui modum tenet, ambitiosum: est cum eundem, abhorretem ab omni honore nominemus. Atque alias ambitiosum laudamus, alias eum qui nullo honoris studio tenetur. Quod quam ob rem faciamus, deinceps explicabimus. Nunc nostro more differamus de ceteris. Atque etiam in ira exuperantia est, defectio, & mediocritas. Cumque eorum non fere extent nomina, eum qui modum tenet, clementem, & mediocritatem clementiam mansuetudinemque nominamus. Extremorum is qui ultra modum progreditur, iracundus, & vitium iracundia appellatur. Qui autem parum irascitur, lentus, vitium lentitudo dicitur. Sunt etiam tres aliae mediocritates, finitimae omnino, sed tamen inter se differunt aliquid. Nam cum in sermonum actionumque societate versentur, hoc tamen differunt, quod una in veritate, aliae duae in vitae incunditate cernuntur. Atqui huius quidem incunditatis pars

altera iocis tribuitur, altera omnibus rebus in qua vitam
attingunt humanam. Quamobrem de his etiam nobis di-
cendum est, quod facilius in omnibus ferè rebus mediocri-
tatem esse laudabilem perspiciamus, & extrema nec re-
cta, nec laudanda, quin etiam vituperanda. Et quanquam
permulta sint eorum vacantia nomine, tamen danda ope-
ra est, ut eis sicut aliis nomina imponamus, quod & res di-
lucidior sit, & nos facilius consentanea dicamus. Igitur
in veritate qui modum adhibet, verax: & habitus, veritas
dicitur. Simulatio si in maius progrediatur, arrogantia:

Fortune Infortate
Virtute et mediocritate inter
luxuriantia et dissimulatione

In Anomelitate
 & Varietas of mediocritas
 the conuictation & expul-
 sion

2. Inod autem abinet
8. Inmorta et medicuras
Inle moro ptele et hndlay
-tionem

[illegible]

pudore afficitur, verè laudari solet. Nam his in rebus alius
 modum apponit, alius eum transit, ut pavidus, qui omni
 ex re pudore afficitur: tertius, qui à modo deficit, nullà-
 que ex re omnino pudore afficitur, impudens: qui autem
 modum adhibet, is pudens & verecundus dicitur. Indi-
 gnatio verò, mediocritas est invidia & malevolentia. Cer-
 nuntur autem in iis aegritudinibus, & voluptatibus om-
 nibus quæ ob eas res suscipiuntur, quæ proximis eueniunt.
 Qui enim indignatur, is dolet illorum rebus secundis, qui
 iniuria iis fruuntur. Invidus hunc vincens dolet rebus om-
 nibus: at malevolus tantum abest ab eo ut doleat, ut etia
 capiat voluptatem. Sed de his quidem alius est mihi ad-
 dicendum constitutus locus. De iustitia autem, quando non
 vno modo dicitur, deinceps diuisione adhibita, quemad-
 modum mediocritates vitæque sint, differemus, itémque de
 virtutibus quæ rationi attributæ sunt.

Cap. 8.

CUM autem tres sint affectiones, duæ vitiosæ, quarum
 una immoderata est, altera modo deest, & una virtus in
 in mediocritate posita, sunt illæ omnes inter se quodammodo
 contrariæ. Nam extremæ & mediæ affectioni sunt, & inter se
 contrariæ, & mediæ extremis. Quemadmodum enim si id
 quod æquale est cum re minore comparetur, maius est: sin
 cum maiore, minus: sic mediū habitus, si cum iis qui absunt
 modo conferantur, superant: si cum iis qui modum trās-
 eunt, deficiunt, & in perturbationibus & in actionibus.
 Fortis enim si cū ignauo cōferatur, audax & fidēs: si cū au-
 daci viro, ignauus timidusque videatur. Itémque tempe-
 rans, si cum homine stupido, intemperans: si cum intem-
 perante, nullius sensus videbitur particeps. Et liberalis

ad hoc dicitur
cum avaro cōparatus, prodigus: cū prodigo, auarus habetur. Ideoque declinant à se, ac protrudunt extremi mediū, vterque ad alterū: appellantque fortē virū, audax quidem ignauū, ignauus audacē. Eademque est ratio ceterorum.

ad hoc dicitur
Hæc cum ita sint inter se contraria, maior quadā extremorū inter ipsos, quā cum medio repugnantia est: quandoquidem longius absunt alter ab altero, quā vterque à medio. quemadmodum res magna à parua longius abest, & parua à magna, quā vtraque ab æquali. Iam

ad hoc dicitur
quædam extrema ad medium videntur quadam similitudine accedere, vt audacia ad fortitudinem, effusio ad liberalitatem. Extremis autem inter ipsos dissimilitudo maxima est. At ea quæ plurimum differunt, contraria definiuntur. Ita fit, vt magis etiam inter se contraria sint, quæ plus distant. Medio autem in nonnullis repugnat magis parum, in quibusdam nimium. Vt magis est fortitudini contraria, non audacia quidem quæ modum transit: sed

ad hoc dicitur
ignauia, quæ à modo & ratione deficit. Et temperantia non stupor & stoliditas, cū sit defectio: sed intemperantia, quæ exuperantia est. Id quod ob duas causas accidit: vna, quæ ex rei ipsius natura ducitur. Nam quia propius est atque similis alterum extremū medio, idcirco non ipsum, sed contrarium magis opponimus. Veluti quoniā similior est, ac vicinior audacia fortitudini, dissimilior ignauia, ideo hæc magis opponimus. Quæ enim plus absunt à medio, eadem ipsi magis repugnant. Atque hæc quidem causa ex rei natura sumpta est: à nobis ducta est altera. Nam quas ad res sumus procliuiores natura, ea sunt medio magis contraria: vt quia propensiores sumus ad voluptates na-

ad hoc dicitur
d. ij.

ad hoc dicitur
Nam quia

ad hoc dicitur
Nam quia

tura, idcirco ad intemperantiam sumus, quàm ad modestiã procliuiores. Quapropter ea magis contraria dicimus, ad quæ maior est accessio: ob eamque causam magis est intemperantia, quæ exuperantia est, contraria temperantia.

Cap. 9.

SATIS dictum esse arbitror, virtutem eam quæ more ac voluntate suscipitur, esse mediocritatem, quòque modo esset: ac mediocritatem quidem esse inter duo vitia, id est, nimium & parum: eamque talem esse, propterea quòd indagatrix esset modieius, qui in perturbationibus actionibusque reperiretur. Quocirca difficile est in virtute excellere. Nec enim quicquam difficilius, quàm reperire in omni re medium. Ut circuli medium non cuiuslibet est, sed periti tantummodo reperire. Itemque irasci quivis potest, largiri pecunias, sumptusque facere, idque facile: at verò irasci, & largiri pecuniam cui rectum est, & quantum, quando, quæ de causa, quòque modo irascendum dandumque est, nec cuiusvis est, nec facile. Quapropter omnia præclara, rara, laudabilia, & pulchra. Quare omnes qui mediocritatem inuestigant & exquirunt, primùm ab eo debent, quod magis ei contrarium est, discedere: quemadmodum Calypso monebat:

Tu procul à fumoque regas, vndisque carinam.

Extremorum enim alterum gravius peccatum est, leuius alterum. Quoniam igitur modum tenere difficillimum est, secunda, ut aiunt, nauigatione minimùm malum est eligendum. Quod fiet ea potissimum ratione, quam docebamus.

Videndum est etiam diligenter, quæ ad vitia simus procliuiores. Alij enim ad alia, natura proclives sumus. Quod facile ex ea voluptate & aegritudine quæ nobis accidit, intel-

ligemus. Se autem quisque ab ea in contrariam partem debet deducere. Longè enim à delinquendo abducti, veniemus ad mediocritatem. Quod quidem faciunt ij qui ligna contorta in rectum dirigunt. In omni autem negotio cum id omne quod voluptatem efficit, tum vel maxime vitanda voluptas est: quippe de qua non veniamus incorrupti ad iudicandum. Quocirca quo animo senes illi erga Helenen affecti fuerunt, eodem nos esse debemus erga voluptatem, ad omnemque rationem illorum vox accommodanda est: sic enim dimissa illa & abiecta, minus aberrabimus. Ut ergo rem in pauca conferam, hæc si faciamus, facillimè poterimus & consequi & servare mediocritatē. Arduum hoc profecto, præsertim in rebus singulis. Neque enim facile est explicare oratione, quonam modo, quibus hominibus, quibus de causis, & quandiu sit irascendum. Nos enim interdum homines eos, qui minus succensent quàm deceat, laudamus, clementesque appellamus: interdum iracundos, viros dicimus. Sed qui paulum aliquid decorum egreditur, non est in vitio. Qui autem longius euagatur, is quoniam minimè latere potest, non caret reprehensione. Atque is qui vituperandus est, quatenus, quantumque sit, non est facile oratione consequi, nec quicquam eorum quæ sub sensum cadunt: quippe cum in rebus singulis consistat hæc omnia, & omne de his rebus sensus sit iudicium. Ergo iam hoc quidem perspicuum est, perfectum & medium habitum in rebus omnibus esse laudabilem: deflectendumque esse nunc ad id quod nimium est, nunc ad id quod parum. Sic enim quod rectum, perfectumque sit, id nos facillimè esse consecuturos.

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIB. III.

Cap. I.

ED quoniam virtus in perturbationibus actionibusque inheret, ac in iis rebus quae voluntate suscipiuntur, laudi & vitio locus relinquitur: in non voluntariis, venia interdum, etiam misericordia: profecto explicanda vis

est ratioque earum rerum quae & voluntate & contra voluntatem fiunt: iis praesertim, qui in virtutis cognitione versantur. quae explicatio conditoribus etiam legum ad honores decernendos, constituendasque penas utilis est.

Sunt igitur ea non voluntaria, quae vi fiunt, aut imprudentia: vi autem id fit, cuius causa & principium extrinsecus eiusmodi adhibetur, ad quod nihil adiumenti adferat is qui illud facit aut patitur: ut si quò ventus impulerit, aut potentes homines. At verò quae metu maiorum malorum, aut honesti causa fiunt, velut si quis tyrannus qui in sua potestate habeat parentes & liberos nostros, proponat turpe

aliquid faciendum, hac lege, ut si faciamus, incolumes sint ac salui: sin minus, interficiantur: utrum sponte an inuiti faciamus, magna est quaestio. Eadem est etiam ratio iacturarum, quae fiunt cum tempestates oriuntur. Omnino enim voluntate sua nemo iaciat: salutis autem suae ac ceterorum causa, omnes qui quidem sana mente sint. Sunt

igitur mixtae huiusmodi actiones illae quidem, sed voluntarius similiores. Animi enim iudicio fiunt tum cum gerun-

tur. Atqui finis actionis, temporis conditioni ac rationi
 attribuitur: voluntaria igitur ac non voluntaria cum a-
 git, dicenda est actio. At sponte facit, quippe in quo
 principium positum sit commouendarum partium, quæ
 actionibus eiusmodi perficiendis, quasi instrumenta adhi-
 bentur. Quarum autem rerum in quoque sunt posita prin-
 cipia, eas ut agat & non agat, in eo situm est. Sunt igitur
 hæc talia voluntatis. At non sunt profecto voluntatis
 omnino: quandoquidem nemo quicquam eorum per se
 expetit. Dantur autem interdum laudi hæc ipsa, cum ho-
 mines magnarum ac præstantium rerum causa turpe ali-
 quid aut triste perferunt: sin contra faciant, vituperantur.
 Quæ enim ipsa fædissima sunt, ea rei nullius præclara
 & honestæ, aut certe mediocris causa sustinere, est in vi-
 tio. Sunt autem quædam, in quibus laudi locus nullus re-
 linquitur, sed veniæ duntaxat: cum ea quis facit quæ non
 sunt facienda, iis impulsus malis quæ & humanam na-
 turam longè multumque superat, & nemo possit sustinere.
 sunt autem quædam certè partim ita fæda, partim ita
 flagitiosa, nemo ut ad ea impelli iure possit: potiusque
 appetenda mors est grauißimis toleratis cruciatibus. Et-
 enim ridicula videntur ea, quæ ad eadem maternam
 Alcæonæ Euripidis impulerunt. Difficile autem est
 interdum, quid cui præponendum sit, quidque pro quo per-
 ferendum, iudicare. Difficilius etiam est stare in eo quod
 sit iudicatum. Ferè enim & quæ expectantur, molesta in-
 terueniunt, & quæ impellunt, turpia. Hinc laudem & re-
 prehensionem, qui inducti sunt aut non inducti, cõsequun-
 tur. Quæ igitur vi dicenda sunt fieri? An omnino cum

causa extrinsecus est, & qui facit, nihil adiuvat. Quæ autem per se sunt non voluntaria, per occasionem verò & horum causa expetenda, eorūque in eo qui agit principia inclusa sunt: per se illa quidem & simpliciter non voluntaria sunt: hoc verò tempore, horūque causa voluntaria, potiùsque accedunt ad voluntariorū naturā: quippe cum in rebus singulis, quæ voluntate geruntur actiones factaque versentur. Quid autem cui sit anteponendū, non est facile exponere. Multæ enim sunt rerum singularū differentie ac dissimilitudines. Quod si quis iucunda quæ sunt & molesta, violenta dixerit, quod cum extra sint, vim adferant & cogant: eadem ratione violenta ei sunt futura omnia. Horum enim causa omnes omnia faciunt.

Hoc igitur iam Qui enim vi coacti inuitique faciunt quippiam, is illud adfert molestiam: qui verò iucundis rebus incitati malè faciunt, is voluptatem adfert quod agunt. Ridiculum igitur est ea accusare quæ externa sunt, non seipsum potius, qui à rebus eiusmodi facile capiatur: resque præclaras sibi, fædas & turpes attribuere voluptati. Hoc igitur iam quidem apparet, vi id fieri, cuius principium cum extra sit, nihil id cui vis inferitur, adiuvat. Quod autem sit imprudentia, est omne quidem non voluntarium: at quod inuiti facimus, idem molestum est, & causas affert pœnitentie. Nam qui imprudens fecerit quidlibet, nec se id egisse molestè ferat, non fecit ille quidem sponte quod ignoravit: nec rursum inuitus, cum minus agrè ferat. Eorum igitur qui per imprudentiam aliquid faciunt, is quidem quem facti pœnitet, inuitus: quem non pœnitet, quoniam alius diuersusque ab illo est, appelletur sanè non volens. quoniam

enim ab altero differt, aptius est habere suū nomen. Aliud etiam est per imprudentiam facere, aliud imprudentem.

Non enim ebriosus & iracundus videtur, quæ facit, errore & imprudentia ductus facere, sed per illa quæ diximus, ebrietatem & iram: nec sciens tamen agit, sed imprudens. Ac ignorant quidē improbi omnes, quæ faciendæ sunt, quæque fugienda: iniustique & omnino mali ex eo errore nascuntur. Nec si quis quod vtile sit, ignoret, quod

aget, dicatur statim inuitus agere. Neque enim aut imprudentia & ignorantia ea, quæ ab animo & voluntate suscipitur & proficiscitur, non voluntarij causa est, sed peccati: aut etiam rerum vniuersarum: quadoquidē ea cul-

patur, sed rerum singularum, in quibus omnis versatur actio. In his enim locus est & veniæ & misericordiæ: quoniam qui eorū aliquid ignorat, facit inuitus. Sed non alienum est, quæ quòque sint exponere. Videndum igitur, quisnam, quidque agat quisque, & qua in re versetur actio:

interdum etiam quo quasi instrumento, cuiusque rei causa, ut salutis: & quo tandem modo, ut remisse, an vehementer. Atque hæc quidem omnia nemo ignorare possit, modo ne sit insanus. Perspicuum id quidem est de eo qui

agat: quoniam qui se ignorabit ipsum? Quid autem agat, aliquis ignoret, ut cum sibi aiunt excidisse, aut se nescisse

occulta & arcana esse, ut AEschylus mysteria: aut cum vellet monstrare, misisse telum, ut is qui catapultam: putet

etiam aliquis filium hostem esse, ut Merope: & hastam orbicularis figura, quæ lanceæ in formam directæ sit: & lapidem esse pumicem, & ut interficiat qui salutis causa

ferit: & qui docere velit, verberet, ut faciunt ij qui ex-

Dictum agere & imprudentia
per imprudentiam per ignorantiam
est tota causa actionis ipse vero
habet nullo modo per causam
talis imprudentia, per se
autem aliquid habet imprudentem
cum taliter actionis per ignorantiam
est per suam ignorantiam per
causam prior veniam prioris
est per posterior dignum duplici
suspicio

Nec si quis quod

Ignorantia voluntariam
nisi sit potius longi per
nam etiam per se malum per
ille ignorare

In eis

per ignorantiam circumstantia
ignorantia pura vero per
peractum

In his enim locis

per ignorantiam circumstantia
per ignorantiam pura vero per
peractum

Id enim autem

per ignorantiam circumstantia
per ignorantiam pura vero per
peractum

Id enim autem

per ignorantiam circumstantia
per ignorantiam pura vero per
peractum

Id enim autem

per ignorantiam circumstantia
per ignorantiam pura vero per
peractum

tremis manibus luctantur. Cum igitur in his omnibus error & imprudentia versetur, in quibus actio: cum is qui eorum aliquid ignorabit, fecisse videbitur inuitus, tum qui eorum ignarus erit quæ principatum obtinent. Principatum autem tenent, finis, & in quibus cernitur actio. Et quāquam id quod proficiscitur ex illa ignoratione & imprudentia, non voluntarium omne nominetur: tamen debet esse præterea molesta actio, & penitentia plena. Quoniā igitur id est non voluntarium, quod vi sit & imprudentia: voluntarium esse videatur, id cuius in se principium continet is, qui scit res singulas, in quibus actio versetur. Profecto epim non rectè dicuntur abmutis fieri ea quæ vel ira fiunt, vel cupiditate. Primum enim nullum aliud animal, neque puer, sponte faciet. Deinde quero, utrum nihil omnino eorum quæ ira vel cupiditate impulsifacimus, sponte ac voluntate nostra facimus? an vero honesta quæ sunt, voluntate: quæ turpia, inuiti? an non id ridiculum sit, cum præsertim vna sit eorum causa? Absurdum verò sit non voluntaria dicere ea, quorum teneri cupiditate decet. Atqui decet, & commoueri quibusdam in rebus, & nonnullarum duci cupiditate: ut valetudinis, atque doctrinæ. Satis etiam constat, ea molestiā afferre omnia, quæ inuitifacimus: quæ verò cupide & studiose, oblationem habent. Iam verò in quo tandem erit discrimen, ut non eadem ratione dicantur non voluntaria ea in quibus animi iudicio, quàm ea in quibus per iram peccatur? Vtraque enim fugienda sunt: nec minus videntur esse hominis propria, quæ sine ratione sunt perturbationes, suntque actiones hominis quæ vel ab ira, vel à cupiditate pro-

fisciscuntur. Atqui illas absurdū est in nō volūtariis ponere.

EXPOSITIS iis quæ & voluntate, & inuiti ho- Cap. 2.
mines faciunt, sequitur ut de consilio seu electione dicendū
esse videatur. Nam & virtuti cōiuncta est maximè, &
mores quales sint, magis quàm ipsæ actiones ipsa indicare
videtur. Electio igitur est illa quidem voluntaria, sed ta-
men non idem quod voluntarium, idque adeo, quod vo-
luntarium est, patet latius. Eius enim quod sponte fit, &
pueri sunt & belluæ particeps: consilij non sunt, nec ele-
ctionis. Nec mihi quidem rectè videntur dicere ij, qui cō-
siliū sine electionem vel cupiditatem aiunt esse, vel iram,
vel voluntatem, vel quandam opinionem. Non enim
communis eorum etiam electio est, quæ sunt expertia ra-
tionis: cupiditas & ira sunt. & impotentes cupiditate, non
ratione aut consilio ducuntur ad agendum: contraque cō-
tinentes iudicio & ratione, nō cupiditate ac libidine. Præ-
terea consilio contraria cupiditas est, cupiditati cupiditas
non est. Cupiditas etiam voluptatis est, & aegritudinis:
consilium nec voluptatis, nec aegritudinis. Multo enim
minus ira, quoniam minimè videntur quæ per iram fiunt,
consultò fieri. Nec voluntas quidem, etiam si ad eam pro-
ximè accedere videatur. Institutum enim ac consilium non
est eorum quæ fieri nequeunt: quod si quis hæc se eligere
dicat, insanus esse videatur. At voluntas in iis etiam quæ
fieri non possunt, ut in immortalitate, versatur. Et vo-
luntas in iis etiam cernitur, quæ non statuat agere qui illa
vult: ut aliquis vult histrionem quendā athletamque vin-
cere. At nemo hæc talia eligere dicitur, sed ea omnia, quæ
à se putat posse administrari, quæque ipse agenda suscipit.

Iam verò finem potius spectat voluntas: consilium & susceptio ea quæ ad finem pertinent. Ut valere volumus, deligimus autem quibus valetudinem adipiscamur. Et beati esse omnes volumus, idque prædicamus: at si illud nos deligere dicamus, ineptè loquamur. Omnino enim in rebus iis versatur consilium, quæ sunt in nostra potestate. Nec opinio quidem certè esse possit, quoniam in rebus omnibus cernitur opinio: nec minus æternis, & quæ fieri non possunt, quàm iis quæ in nobis sitæ sunt. Præterea in falsam ac veram diuiditur opinio, non in malam & bonam: in quibus institutum & consilium potius cernitur. Non igitur idem est quod opinio omnino, nec id fortè quisquam asserit. Nec verò idem est quod quedam opinio. Ex bonorum enim vel malorum electione tales, hoc est boni vel mali dicimur: ex opinione non dicimur. Et constituimus vel assequi vel declinare: & si quæ sunt eius generis. At quid quicque sit, quàmque ad rem conducatur, & quemadmodum conducatur, existimamus: assequendum autem aliquid, aut vitandum, non admodum opinamur. Præterea institutum laudatur, quòd sit eius rei quæ magis honesta est, vel quòd rectum sit: at opinio, quòd sit vera. Atque ea deligimus, quæ scimus optima: ea opinamur, quæ non certò scimus. Nec iidem videntur eligere & opinari, quæ sunt optima: nonnullique sunt qui optimè sentiant, sed victi cupiditatibus & vitiis, quæ mala sunt, sequuntur. Nec verò, quòd antecedit opinio ac iudiciū electionem, aut consequatur, quicquā interest: non enim id agimus, sed utrum sit idem quod aliqua opinio. Quid igitur, aut quale est institutum & consilium, quandoquidem

Iam vero

Docuitur maxime pertinet ad
finem ethicis et contemplatio
potius sunt modorum quibus
loquatur etiam. finis
non sunt ego facit per
idem

Inepte loquamur

Idem non est idem finis per
modum etiam

Nec opinio

Opinio est rem alienam et
impossibilem. Etiam tantum
rem quæ sunt in nostra
potestate non sunt in nostra
potestate

Deinde in falsam
et veram diuiditur
opinio sunt verum, sunt falsum
quod sunt ethicis etiam
et malum. Itaque non sunt
idem

Ex opinione boni vel mali non
dicimur et electione dicimur
boni vel mali ego
ethicis et opinio non sunt idem

in nullo est superiorum? Ac illud quidem apparet, ex genere voluntariorum esse: nec tamen quicquid voluntarium est, id omne etiam deligendum est, sed cum antegressa est deliberatio. Nam cum ratione & mente coniunctum omne consilium est, id quod etiam nomen significat: dictum est enim *περὶ αὐτῶν* quasi *περὶ ἐτέρας αἰετῶν*.

SED illud hoc loco querendum est, utrum in deliberatione Cap. 3.
cadant omnia: an de quibusdam non capiatur consilium. Cui quaestioni sanè respondendum est, cadere in deliberationem, non ea de quibus stultus aliquis vel insanus deliberet, sed de quibus solent ii qui sana mente sint. Sed de rebus aeternis nemo consultat, ut de mundo, de diametri, laterisque dime-
tiendi ratione. nec de iis quidem, quae motu illa quidem continetur, sed quae semper eodem modo eveniunt, siue necessitate, siue natura, aut alia aliqua causa, cuiusmodi sunt solis conuersiones, & ortus. Eodem modo de iis iudicandum est, quae aliàs aliter eveniunt in quo sunt genere siccitates, & imbres. Nec verò ea in deliberationem cadunt, quae casibus fortune subiecta sunt, qualis est thesauri inuentio. At ne res quidem omnes quae naturam attingunt humanam, cadunt in deliberationem. Neque enim quemadmodum optime Remp. Scythae administrare possint, Lacedaemonij deliberant: nihil enim eorum per nos fieri potest. At de iis consilium capimus, quae sunt in nostra potestate ut eveniant, quoniam illa sola reliqua sunt. Nam praeter istas causas, naturam, necessitatem, fortunam, nulla est alia causa praeter mentem & alios effectus, quibus ad agendum homines impelluntur. Singuli autem homines de iis deliberant, quae per se ipsi efficere possunt. Nec verò de artibus ac

Scientiis iis quæ certæ sunt, & se ipsa contentæ, vllū consi-
 lium capitur: quales sunt literæ, quæ quonam modo scri-
 benda sint, minimè dubitamus. Sed quæ à nobis effici pos-
 sunt, non autem semper eodem modo, ea demum cadunt in
 deliberationē: vt ea quæ medicina, nummulariorū, & gu-
 bernatoris artes tractant potius, quàm quæ gymnastice,
 quominus certæ sunt. Similis est ratio caterarū. Sed sapius
 in deliberationem cadunt ea quæ ab artibus, quàm quæ à
 scientiis proficiscuntur: propterea quòd magis ea veniunt
 nobis in dubium. Consilij autem capiendi deliberatio par-
 tim in iis rebus cernitur, quæ plerunque eueniunt, cū in-
 certum sit, quàm in partem inclinare ac euenire debeant:
 partim in iis quæ infinita incertæque sunt. Ad res autem
 magnas eligendas, homines in consilium adhibemus nobis
 ipsi diffisi, quasi minus ad statuendum simus idonei. De-
 liberamus autē, non de finibus, sed de iis quæ ad fines per-
 tinent. Neque enim aut medicus an curet, consultat: aut
 orator, an persuadeat: vel civilis officij peritus, an legibus
 bene institutā ciuitatem faciat: vel alij artifices de eo quem
 sibi proposuere finem: sed omnes propositum sibi finem,
 quemadmodum, & quibus rebus assequantur, inquirunt.
 Quòd si compluribus ad eum rationibus perueniri posse
 constet, tum qua facillimè, & optimè possit, inuestigant. Sin
 vna via perfici queat, quemadmodum per hanc assequan-
 tur, considerant: ad illāque per quam perueniant, idque
 eousque persequuntur, dum ad primam causam ventum sit,
 quæ in inueniendo postrema est. Nam qui capit consilium,
 is inquirere, ac retexere eodem modo solet, quo Geometra
 in suis demonstrationibus conficiendis. Illud autem appa-

ret, non omnem quaestionem esse deliberationem, cuiusmodi sunt mathematicorum quaestiones: deliberationem vero omnem esse quaestionem: etiam illud apparet, quod in re texendo postremum est, id primum esse in agendo. Quod si in tale aliquid inciderint, quod fieri nequeat, veluti, si pecuniis sit opus, nec possint alicunde suppetere, tum à re proposita se abstrahunt: sin autem fieri posse constiterit, tum omnes nervos intendunt, ut efficiant. Atqui ea fieri possunt, quae à nobis possunt effici. Nam quae amicorum opera sunt, per nos sunt quodammodo, quia principium in nobis situm est. Queruntur autem aliàs instrumenta, aliàs usus eorum, itémque in reliquis: interdum qua tandem re, aut quibus, aliquando qua ratione res confici queat. Atque homo videtur, quemadmodum dixi, principium esse actionum: consilium autem in eis versari, quae ab eo agi possunt. At actiones aliorum causa sunt, alióque referuntur. Nunquam igitur cadet in deliberationem finis, sed ea duntaxat quae ad fines pertinent, atque conducunt: nec res singulae quidem, ut sitne hoc panis, & utrum rectè concoctus, an confectus sit, necne: quoniam haec cadunt sub sensum omnia: de quibus si semper deliberandum esset, res ad exitum perducere non posset. Quod autem in deliberationem cadit, & in delectum, eadem sunt: nisi quod iam statutum ac definitum est, id quod sub delectum cadit. Quod enim de consilio statutum indicatumque est, id demum eligendum dicitur. Tum enim quisque desinit, quemadmodum quicque gerat exquirere, cum principium ad se retulerit, atque ad eam animi sui partem, quae tenet principatū: haec enim pars est quae deligit.

Quod ex veteribus etiam rebus publicis, quas Homerus imitatus est, potest perspicui. Quae enim reges suscepissent, de his ad populum referebant. Quoniam autem id quod sub deletum cadit, est quod per deliberationem expetendum esse constitutum est, in iis quae in nostra sunt potestate: profecto electio sit necesse est, appetitio eorum quae in nostra sunt potestate, cum antegressa est deliberatio. Iudicio enim ad deliberationem quae antecessit adhibito, tum sequi consilium cupimus. Ac propositum quidem quid sit, quibusque in rebus versetur, in iis scilicet, quae ad fines spectant, plane dictum est.

VOLUNTATEM autem in fine versari diximus:

sed aliis in eo versari videtur quod verè bonum sit: aliis in eo quod bonum videatur. Atqui consequens est, ut qui quod sub voluntatem cadit, bonum esse dicant, etiam fateantur non cadere sub voluntatem id, quod is velit, qui minus rectè approbat. Si enim voluntate appetatur, bonum etiam sit necesse est. At erat fortasse malum. Qui autem aiunt quod sub voluntatem cadit, esse id quod bonum videatur, eos necesse est fateri nihil sub voluntatem cadere natura, sed quod cuique visum sit. Atqui aliud aliud, & si ita res ferat, etiam contraria videntur. Quae si minus probantur, hoc certè confitendum est, omnino ac reuera id quod bonum sit, sub voluntatem cadere: quod verò ad hos vel illos attinet, quod cuique videatur. Ac viro quidem bono id bonum, quod verè bonum est: improbo quod occurrit, videtur. Et corporibus probè affectis, salubria sunt ea quae reuera sunt eiusmodi, quae autem in morbis sunt, alia: item & amara, & dulcia, & calida, & graviora, & cetera omnia. Nam & verè de omnibus vir bonus iudicat, &

De hoc qd dicitur non quia
fuit in ma voluntate
voluntate est qd dicitur in
q dicitur in voluntate

Voluntate, consultatio et electio
aut dicitur principia voluntatis
fuerunt per se electa sunt
voluntatis principia et per se
voluntatis finis sunt in ma dicitur
Loco mediorum in fine: consultatio
fuerunt et electio: mediorum pro
ponitur quibus voluntatis finis separari
hoc cap. et voluntate quid
prima et postrema q. et voluntate
dictum est Aristoteles primo et
minat dicitur electio opinionis
voluntatis qd dicitur voluntate

Cap. 4. voluntatem autem in fine versari diximus:
sed aliis in eo versari videtur quod verè bonum sit: aliis in
eo quod bonum videatur. Atqui consequens est, ut qui
quod sub voluntatem cadit, bonum esse dicant, etiam fatean-
tur non cadere sub voluntatem id, quod is velit, qui minus
rectè approbat. Si enim voluntate appetatur, bonum etiam
sit necesse est. At erat fortasse malum. Qui autem aiunt
quod sub voluntatem cadit, esse id quod bonum videatur, eos
necesse est fateri nihil sub voluntatem cadere natura, sed
quod cuique visum sit. Atqui aliud aliud, & si ita res ferat,
etiam contraria videntur. Quae si minus probantur, hoc
certè confitendum est, omnino ac reuera id quod bonum
sit, sub voluntatem cadere: quod verò ad hos vel illos at-
tinet, quod cuique videatur. Ac viro quidem bono id bo-
num, quod verè bonum est: improbo quod occurrit, vide-
tur. Et corporibus probè affectis, salubria sunt ea quae re-
uera sunt eiusmodi, quae autem in morbis sunt, alia: item
& amara, & dulcia, & calida, & graviora, & cetera
omnia. Nam & verè de omnibus vir bonus iudicat, &

Ad hoc qd dicitur non quia
fuit in ma voluntate
voluntate est qd dicitur in
q dicitur in voluntate

Voluntate, consultatio et electio
aut dicitur principia voluntatis
fuerunt per se electa sunt
voluntatis principia et per se
voluntatis finis sunt in ma dicitur
Loco mediorum in fine: consultatio
fuerunt et electio: mediorum pro
ponitur quibus voluntatis finis separari
hoc cap. et voluntate quid
prima et postrema q. et voluntate
dictum est Aristoteles primo et
minat dicitur electio opinionis
voluntatis qd dicitur voluntate

Cap. 4. voluntatem autem in fine versari diximus:
sed aliis in eo versari videtur quod verè bonum sit: aliis in
eo quod bonum videatur. Atqui consequens est, ut qui
quod sub voluntatem cadit, bonum esse dicant, etiam fatean-
tur non cadere sub voluntatem id, quod is velit, qui minus
rectè approbat. Si enim voluntate appetatur, bonum etiam
sit necesse est. At erat fortasse malum. Qui autem aiunt
quod sub voluntatem cadit, esse id quod bonum videatur, eos
necesse est fateri nihil sub voluntatem cadere natura, sed
quod cuique visum sit. Atqui aliud aliud, & si ita res ferat,
etiam contraria videntur. Quae si minus probantur, hoc
certè confitendum est, omnino ac reuera id quod bonum
sit, sub voluntatem cadere: quod verò ad hos vel illos at-
tinet, quod cuique videatur. Ac viro quidem bono id bo-
num, quod verè bonum est: improbo quod occurrit, vide-
tur. Et corporibus probè affectis, salubria sunt ea quae re-
uera sunt eiusmodi, quae autem in morbis sunt, alia: item
& amara, & dulcia, & calida, & graviora, & cetera
omnia. Nam & verè de omnibus vir bonus iudicat, &

facile quid in re quaque veri sit, perspicit. Propria est enim
sua cuiusque habitus & honestas & voluptas, excellitque
vir bonus plurimū in perspicendo quid in quaque re veri
sit, quasi rerum omnium mēsurā & norma. At uerò ani-
mis multitudinis à voluptate tenduntur insidia: quippe cum
nec bona sit, & tamen esse videatur. Itaque plerique volu-
ptatem appetunt, ut bonū: dolorem aspernantur, ut malū.

QUONIAM autē quod sub voluptatē cadit, finis est: quæ
verò in deliberationem & delectum cadunt, ea in iis
cernuntur quæ ad finem ferunt: efficitur, ut actiones quæ
in illis versantur, omnes iudicio suscipiantur, omnesque
sint voluntaria. Atque in iis versantur virtutis actiones.

Virtus autem ipsa, itēque vitium, in nostra sunt pote-
state. Quas enim res in nobis situm est ut agamus, eas e-
tiam in nobis situm est ut ne agamus: quāsque res in no-
bis situm est ut non agamus, easdem ut agamus in nostra
est potestate. Ita si in nobis est agere quippiā, cum id ho-
nestum sit, & non agere erit in nobis, quod turpe erit. Et
si in nobis situm est, non agere quippiam, cum id nō agere
sit honestum, erit quoque in nobis situm id agere, quod tur-
pe erit. Quod si in nobis situm est, ut honesta quæ sunt, &
turpia faciamus, eodēque modo ut ne agamus. Hoc au-
tem est bonos & malos esse, certē probi, improbiue simus,
est id in nobis. At verò dicere sua sponte ac voluntate im-
probum effici neminem, nec beatum inuitū: illud, falsum:
hoc, verum videatur. Nam & nemo est beatorum inuitus,
& vitii voluntatis est. Alioqui ea quæ à nobis paulò antè
posita sunt, in controuersia vocare oportebit: negandūque
homo erit, author esse & procreator actionum, quasi libe-

rorum. Quæ si perspicua sunt, neque ea possumus ad alia
referre principia, nisi ad ea quæ in nobis sita sunt: hoc cer-
tè confitendum est. Quarum rerum in nobis sita sunt prin-
cipia, eas in nostra esse potestate, nostræque esse voluntatis.
Testes huius rei sunt, & priuatim singuli, & publicè le-
gislatores, qui sumunt supplicium de iis omnibus qui fla-
gitia admittunt, nec vi, nec imprudentia, quæ non ipsorum
culpa euenerit: honores autem decernunt iis, qui præclara
facinora faciunt, ut illos deterreant, hos adhortentur. At-
qui nemo quenquam ad ea omnia gerenda hortatur, quæ
nec sunt in nostra potestate, nec sunt nostra voluntatis: ut
nihil attinet inducere aliquem, ut vel caleat, vel doleat, vel
esuriat, aut aliud quidvis eiusdem generis patiatur, quia
nilominus ea perferet. Etenim erroris & imprudentiæ
causa in eo vindicatur, qui sua culpa nescierit, ut in vino-
lentos duplex pœna constituta est: propterea quod princi-
pium in eis situm sit. Est enim in eis situm, ut ne vino ob-
ruantur: quod quidem causa est imprudentiæ. Quinetiam
eos puniunt qui aliquid ignorant, eorum quæ legibus cõ-
tinentur, quæ ipsa & cognosci debent, nec sunt difficilia:
itèmq; in cæteris, si qui negligentia impediti aliquid vi-
dentur ignorare quod in iis situm erat, ut ne ignorarent:
quandoquidem in eorum erat potestate, ut darent operam.
Quamquam aliqui certè sunt eiusmodi, ut ne dent operam
ut sciant: eorumque culpa accidit, ut tales fierent, dum mol-
lius viuunt & dissolutius: itèmq; ut iniusti & intempe-
rantes essent illi, dum fraude & dolo agunt: hi dum degunt
vitam in compotationibus aliisque generis eiusdem. Nam
quæ in quaq; re opera ponitur, tales homines efficit. Quod

ex iis facile perspicui potest, qui ad quoduis certamen, vel of-
 ficiū & actionem se comparant: semper enim id agunt.
 Hoc ergo ignorare, ex eo, quod quisque in re quaque operā
 ponat, signi habitus, hominis est ab omni sensu, procul ab-
 horrentis. Hoc etiam alienū absurdūque sit, eum qui fa-
 ciat iniuriam, nolle iniustum effici: & qui intemperatē vi-
 uat, intemperantem. Atqui si quis non imprudēs gerit ea,
 ex quibus iniustus necessario fiet, profectō voluntate sua
 efficitur iniustus. Nec tamē si velit quidem, cohibere se pos-
 sit, aut iniustus esse desinat, fiatque iustus: quoniam ne a-
 grotus quidem, valens & incolumis cū velit, etiam si ita
 acciderit, ut sponte ac voluntate sua agrotaret: quia &
 libidinose viueret, nec medicis crederet. Ac tum illi quidem
 licebat morbum declinare: at posteaquam se precipitaue-
 rit, & proiecerit in morbum, iam non licet. Ut is qui lapi-
 dem iaculatus est, non potest iam reuocare, nec sustinere
 iactum, quanquam esset antea in eius potestate, ne iacu-
 laretur, cū in ipso situm esset principium: sic iniustis ac
 libidinosis initio ab his vitiis declinare licuit, propterea
 quod in eorum erant potestate: at posteaquam eiusmodi
 extiterunt, iam nō licet. Nec verō animi solum, sed in nō-
 nullis, corporis etiam vitia iudicio ac voluntate suscipiun-
 tur, iis quos culpamus. Nam quæ à natura hominibus
 tributa sunt deformitates, eas nemo vituperat: at quæ in-
 curia & negligentia suscipiuntur, omnes dantur vitio.
 Eadem est infirmitatis ratio, deformitatis, & debilita-
 tionis membrorum. Nemo enim cecitatem ei qui à na-
 tura priuatus est oculis, aut morbo, aut vulnere, ut pro-
 brum obiicit, sed misericordia potius commouetur: cui

autem ex vinolentia, aut alia intemperantia hoc euene-

rit, is culpatur ab omnibus. Quæ ergo vitia corporis in no-

stra sunt potestate, culpantur: quæ non sunt, non item.

Quod si ita est, in ceteris etiam omnibus quæ crimini da-

tur vitia, ea in nostra sint potestate, necesse est. Quod si

quis dixerit, omnes sequi ea quæ bona esse videantur: illam

autem estimationem ac iudicium non in eorum esse pote-

state, sed qualis quisque sit, ei talem finem videri: huic

respondeo, si sibi quisque gignendi habitus causa est quo-

dammmodo, profecto & cur ita iudicet eundem sibi cau-

sam esse. Sin nemo sua culpa, praua quæ sunt & flagitio-

sa facit, sed ignarus finis existimans iis se beatum futurum:

finisque appetitio non est illa quidem planè nostri consi-

lii, sed ita facti omnes instituti que esse debent à natura,

ut quasi aspectum quendam habeant, quo verè iudica-

bant, atque id quod verè bonum est sequentur. Atque is

idem bene natus, & bene animo constitutus, cui hoc

munus à natura est datum. (Est enim hoc & maximum

& prestantissimum, quodque nemo nec accipere ab alio

possit, nec discere: sed quaecunque à natura cuique tri-

buitur, tale obtinebit. Cuius si summa & excellens quæ-

dam à natura concessa sit facultas, ea demum perfecta,

veraque sit indoles necesse est.) Si hæc, inquam, vera sunt,

cur virtus potius quàm vitium voluntatis erit? cum præ-

sertim utriusque & bonis & malis finis eodem modo, vel

natura, vel quomodocunque videatur atque obijciatur:

cetera verò eò omnia referat, itaque agant quomodocun-

que. Sive igitur finis non natura qualiscunque cuique vi-

detur, sed aliquid etiam est in ipso: siue finis naturalis est,

Quod si ita

Quod si ita est, in ceteris etiam omnibus quæ crimini da-
tur vitia, ea in nostra sint potestate, necesse est. Quod si
quis dixerit, omnes sequi ea quæ bona esse videantur: illam
autem estimationem ac iudicium non in eorum esse pote-
state, sed qualis quisque sit, ei talem finem videri: huic
respondeo, si sibi quisque gignendi habitus causa est quo-
dammmodo, profecto & cur ita iudicet eundem sibi cau-
sam esse. Sin nemo sua culpa, praua quæ sunt & flagitio-
sa facit, sed ignarus finis existimans iis se beatum futurum:
finisque appetitio non est illa quidem planè nostri consi-
lii, sed ita facti omnes instituti que esse debent à natura,
ut quasi aspectum quendam habeant, quo verè iudica-
bant, atque id quod verè bonum est sequentur. Atque is
idem bene natus, & bene animo constitutus, cui hoc
munus à natura est datum. (Est enim hoc & maximum
& prestantissimum, quodque nemo nec accipere ab alio
possit, nec discere: sed quaecunque à natura cuique tri-
buitur, tale obtinebit. Cuius si summa & excellens quæ-
dam à natura concessa sit facultas, ea demum perfecta,
veraque sit indoles necesse est.) Si hæc, inquam, vera sunt,
cur virtus potius quàm vitium voluntatis erit? cum præ-
sertim utriusque & bonis & malis finis eodem modo, vel
natura, vel quomodocunque videatur atque obijciatur:
cetera verò eò omnia referat, itaque agant quomodocun-
que. Sive igitur finis non natura qualiscunque cuique vi-
detur, sed aliquid etiam est in ipso: siue finis naturalis est,

De sibi

Quod si ita est, in ceteris etiam omnibus quæ crimini da-
tur vitia, ea in nostra sint potestate, necesse est. Quod si
quis dixerit, omnes sequi ea quæ bona esse videantur: illam
autem estimationem ac iudicium non in eorum esse pote-
state, sed qualis quisque sit, ei talem finem videri: huic
respondeo, si sibi quisque gignendi habitus causa est quo-
dammmodo, profecto & cur ita iudicet eundem sibi cau-
sam esse. Sin nemo sua culpa, praua quæ sunt & flagitio-
sa facit, sed ignarus finis existimans iis se beatum futurum:
finisque appetitio non est illa quidem planè nostri consi-
lii, sed ita facti omnes instituti que esse debent à natura,
ut quasi aspectum quendam habeant, quo verè iudica-
bant, atque id quod verè bonum est sequentur. Atque is
idem bene natus, & bene animo constitutus, cui hoc
munus à natura est datum. (Est enim hoc & maximum
& prestantissimum, quodque nemo nec accipere ab alio
possit, nec discere: sed quaecunque à natura cuique tri-
buitur, tale obtinebit. Cuius si summa & excellens quæ-
dam à natura concessa sit facultas, ea demum perfecta,
veraque sit indoles necesse est.) Si hæc, inquam, vera sunt,
cur virtus potius quàm vitium voluntatis erit? cum præ-
sertim utriusque & bonis & malis finis eodem modo, vel
natura, vel quomodocunque videatur atque obijciatur:
cetera verò eò omnia referat, itaque agant quomodocun-
que. Sive igitur finis non natura qualiscunque cuique vi-
detur, sed aliquid etiam est in ipso: siue finis naturalis est,

ob eamque causam virtus voluntaria est, quod vir bonus voluntate ac sponte cetera gerat omnia: profecto vitium nihilominus futurum est voluntarium. Improbis enim eadem ratione inest, & in actionibus, & in fine facultas per seipsum, & authore se agendi. Quod si ex eo virtutes voluntatis sunt, ut dicitur, quod causas adiuvamus habituum, quodque quales sumus, talem etiam finem ponimus: profecta vitia quoque nostra voluntate necesse est suscipi. Eadem enim ratio est. Ac ea quidem quae communia erant virtutum omnium, quodque earum esset genus, plane diximus. Nam & mediocritates eas esse & habitus docuimus, & à quibus gignantur, easdemque eorum à quibus nascentur esse effectrices, idque per se: eas etiam in nostra esse potestate tradidimus, iudicioque nostro ac voluntate suscipi, atque ita, ut recta ratio praescripserit. Nec verò sunt actiones voluntariae & habitus eodem modo. Nam à principio ad finem in nobis sitae sunt actiones, quod rerum singularum teneamus scientiam: habituum verò solum ab initio. Rerum verò singularum minus est nota accessio, ut in agrotationibus contingit. Sed quoniam sic secusque iis utamur, id in nobis erat, idcirco dicuntur esse voluntatis. De singulis autem nunc velut ab initio quae sint, quibusque in rebus, & quemadmodum versentur, differemus. Nam una eademque opera quot sint, facile intelligitur.

AC primum de fortitudine, quam modum audacia ac formidini adhibere, antea diximus: planum enim factum est. Timemus autem ea omnia quae molestiam terroremque adferunt: quae eadem, ut semel dicam, mala sunt. Itaque metum definiunt, mali expectationem. Ea igitur metuimus

omnia quæ mala sunt, ut dedecus, ut paupertatem, ut morbum, amicorum penuriam, mortem: sed tamen non in his omnibus fortis cernitur. Sunt enim quædam pertimescenda, idque præclarum est, quæ eadem turpe sit non timere, ut dedecus. Nam qui ea metuat, is probus & pudens: qui non extimescat, impudens iudicandus est. Quæquam is à nonnullis fortis nominatur, translationis usurpatione, quoniam simile quiddam fortis habeat: vacat enim metu vir fortis. Nec verò paupertas horribilis est aut pertimescenda: nec morbus, nec omnino quicquam in quo nulla sit culpa nostra, & quæ præstare non possimus. Nec si quis in his se interritum præstiterit, is continuò fortis habendus est. Quanquam eum etiam similitudine quadam fortem dicimus. Sunt enim, qui in bellicis periculis ignavi sunt ac timidi: iidem liberales, & ad iacturam pecuniarum faciendam paratissimi. Nec si quis vim liberis & uxori timeat, vel invidiam, aut si quid est eiusdem generis, ignavus ac timidus putandus est: nec fortis is, qui fidenti sit animotum, cum virgis casum se iri videat. Quibus ergo in rebus metuendis fortis cernitur? an in maximis? Neque enim viro forti quisquam maiore æquioréque animo terribilia perferre potest. Omnium autem rerum nihil morte terribilius, nihil acerbius: præsertim cum omnium rerum sit extremum, & ultra iam nullo in malo aut bono videatur esse mortui. Nec verò in omni genere mortis vir fortis cernitur, ut si quis in mari pereat, vel morbo intereat. Quo ergo in genere? an non in pulcherrimo? qualis est ea quæ in bello evenit: quippe quæ in maximo pulcherrimoque periculo appetatur. Hoc indicant honores, qui & in

rebus publicis & apud reges decreti sunt iis, qui in bello fortiter pugnantes occubuerint. Quocirca propriè ac verè fortis videtur is, qui morte honesta proposita, iisque omnibus quæ mortem adferunt, cum repentiè appropinquant, metu vacat. Cuiusmodi sunt maximè, quæ in bello versantur. Attamen & in mari, & in morbis vir fortis vacuus est ille quidem à metu, sed non more nautarum. Fortes enim & de salute sua desperant, & genus hoc mortis acerbè ferunt: illos fidenti esse animo docuit exercitatio. Sunt etiam forti magnòque animo, cum aut viribus locus est, aut pulchrum exire de vita: quorum neutrum in his generibus interitus contingit.

NEC verò eadem sunt formidolosa omnibus, estque aliquid quod præstare homo nõ possit, quod omnes profecto qui sani sunt, mente pertimescent. Quæ autem homo præstare potest, ea magnitudine differunt: aliæque graviora sunt, alia leviora: similiterque ea omnia quæ præbent animis nostris fiduciã. Quibus in rebus vir fortis, etsi terrore vacat, quantum hominis natura patitur, tamẽ hac ipsa ut decet, utque ratio postulabit, pertimescet: idque honestatis causa, quoniam is est virtuti propositus finis. Fieri autem potest, ut eadem quis & nimium & parum metuat: etiam ut quæ non sunt pertimescenda, æquẽ ac illa timeat. Hinc peccata nascuntur: aliud, quòd timeatur id quod timendũ non est: aliud, quòd non timeatur quemadmodum timendum est: aliud, quòd non metuatur aliquid tum cùm metuui debet: & si quæ sunt generis eiusdem. Itẽque in iis omnibus quæ animum nobis fiduciãque præbent. Qui ergo quæ cuiusque rei causa, & quemadmodum, decet, perfert,

extimescitque omnia, quique fidenti animo, is fortis habendus est: pro rerum enim dignitate, & quando rectum est, & ut ratio percipit, vir fortis & fert & gerit omnia. Omnis autem actionis & officij finis est id quod cum ipso animi habitu coniunctum est. At forti viro, fortitudo honesta videtur. Est igitur ei finis propositus eiusmodi: quo enim quæque actio conscribitur termino, is est finis habitus. Honestatis verò causa magno fortique animo vir fert, facitque ea quæ subiecta sunt fortitudini. Ex iis verò qui modum transeunt, qui vacuitate quadam metus exuperat, vacat nomine. Esse autem multos qui nomine vacarent, suprà ostendimus. Quod si nomen fingere placet, appellatur sanè insanus, vel stolidus, si modò nihil metuat, neque motum terræ, neque undas, quales aiunt esse Gallos. Qui autem nimis confidit iis rebus quæ terrorem afferunt, audax nominatur. Atque etiam arrogans, audax videtur esse, sibi que fortitudinem vendicare. Itaque quo ille animo in rebus asperis est, eodem hic cupit videri: quocirca quibuscunque rebus potest, eum imitatur. Ita fit, ut plerique eorum ita audaces sint, ut etiam ignavissimi sint, θεαουδέλας vno verbo Græci vocant: cum enim in his audaciam præ se ferant, tamen nunquam res formidolosæ subeunt. At qui metuendo modum egreditur, is ignavus timidusque appellatur. Nam & quæ metuenda non sunt, quæ admodum non sunt, quæque sunt eiusdem generis, omnia eum consequuntur: deficit etiam in confidendo, sed tamen modum transire & exuperare, in iis omnino quæ dolorem afferunt potius videtur, sed quoniam ægritudine modum transit, magis apparet. Desperat ergo ac diffidit ignavus omnis, quo-

niam omnia pertimescit: at fortis contrà: est enim fidentis
animi, audere. Ac in his quidem rebus omnibus timidus,
audax, & fortis, illi quidem versantur, sed non eodẽ modo
affecti sunt: illi enim transeunt modum, & ab eo deficiunt:
at hic modũ in iis tenet, eum etiam quẽ ratio præscripse-
rit. Atque audaces quidẽ temeritate prouecti, antè cupiunt
adire pericula, quàm instant: cùm adsunt, ea defugiunt.

At fortes in ipsis rebus acres sunt & prompti, ante verò
quieti ac remissi. Quapropter, ut dixi, fortitudo mediocri-
tas est earum rerum quae hominibus vel fiduciam praebent,
vel terrorē afferunt, quibus in rebus ostendimus, quae eadē
sequitur actolerat, quia non est ut est ea & sequi & perpeti:
aut certē quia turpe est contrarium. Mortē autē sibi ipsi cō-
sciscere, fugientē vel inopiā, uel amorem, vel molestiā, for-
tis animi magnūq; nō est, sed angusti potius & timidi. Nam
quae laborem sollicitudinēq; desiderant, ea fugere, nec quia
honestū est, id ferre: sed eō fugere ne malū habeas, mollis ani-
mi est atque effeminati. Ac fortitudo quidē ex eo genere est.

E I V S autem alia quinque genera traduntur. Pri-
mum genus est eius quæ civilis dicitur, cum ad illam pro-
ximè accedere videatur. Excitatur enim ad subeūda peri-
cula ciues & pænis, & probris, & honoribus, qui decre-
sunt legibus: ob eamque causam apud eos fortissimi exi-
stunt maximè, apud quos ignavi sunt inglorij: fortes ho-
norati. Quales Homerus facit Diomedem & Hectorem

3, Polydamas fœdum primus mihi crimen inuret.

Et Diomedes,

Inter enim dicit Troes fortissimus Hector,

22 Titides metuens puppes euasit ad ipsas.

Hæc autem simillima videtur ei, de qua supra differui, quod à virtute nascitur. Nam à pudore & honestatis cupiditate proficiscitur, quoniam honoris studio, probrique fuga, quod est turpe, comparatur. Eorum autem in numerum adscribere licet eos, quibus vim inferunt, quorum sunt in imperio & potestate. Sed sunt hi quam illi deteriores, quod non pudore, sed metu inducti id faciunt: nec turpitudinis fuga, sed molestiæ. Cogunt enim principes, ut Hector,

Quem procul à pugna labentem forte videbo,

Ille canum fiet, fiet quoque vulturis esca.

Et qui imperant, si discedant illi, verberant. Idem faciunt
 ii qui ante muros, fossas, & alia eiusdem generis, suos ad
 pugnam instruunt: cogunt enim hi omnes. Sed par est,
 quia honestum est fortem esse, non vi aut necessitate. Atque
 etiam omnis in quaque re experientia, nomen fortitudinis

videtur obtinere. Itaque fortitudinem scientiam esse puta-
bat Socrates. Ac exercitati quidem alij sunt in aliis rebus,
vt in bellicis milites. Noua enim in bello permulta fiunt,
quæ hi antè animaduverterunt. Quocirca fortes videntur
esse propterea, quòd alij quæ illa sint, non intelligant. Inde
omnia facere, nihil pati, cauere ictus, & ferire cõsuetudi-
ne docti, vsu etiam armorum valent. His denique instru-
cti sunt omnibus quæ ad id valent vt nocere possint aliis,
& ipsi se tutos præstare. Pugnant igitur quasi armati cum
inermibus, & quasi athletæ cum iis qui in gymnasio nun-
quam depugnarint. His enim in certaminibus nõ fortissi-
mo quisque & maximo animo maximè ad pugnādū aptus
est, sed qui plurimū valet viribus, optimèq; affectus corpo-
re est. At verò milites tum ignaui demū timidiq; existūt,

cum periculū impēdet, inferioresque sunt & copiis & apparatu. Primi enim fuga elabuntur: at urbana copia stātes in acie decūbunt. Id quod apud Hermæum in oppido Bæotia Corona euenit. Nam & fuga turpis his erat, & mortali saluti antepōnēda. Se autem illi initio pugnae periculis obiciebāt, quasi superiores essēt: at cognito periculo, fuga elapsi sunt, quod mortem magis quā de decus pertimescerent. Qualis nō solet esse vir fortis. Iram etiā ad fortitudinem transferunt, propterea quod fortes videntur ij etiam qui ira incitati, tanquā belluā toto impetu in eos feruntur, qui vulnerarint: quoniam fortes iracundiores esse soleant. Est enim maximus ad subeunda pericula aculeus, iracundia. Hinc Homerus, Furor arma ministrat: & Animumque citauit: & Ingens per nares vis: & Sanguis efferbuit. Hæc enim omnia significare videntur concitationem animi ac impetum. Ac fortes quidem honestatis causa gerunt omnia, eisque ira subsidio est. Belluæ autem agitudine ac dolore incitata, quod vel vulnus acceperint, vel ne accipiant, extimescant: nam si sint in suis lustris, haud in quenquam impetum faciunt. Non igitur fortitudo est, dolore ac ira incitatum adire pericula, nihil eorum quæ molesta & aspera interueniunt, prouidentem. Nam isto modo quidem licet dicere fortes asinos, cum esuriunt, quod ne verberibus quidem deterrentur à pastu. Quinetiam adulteri cupiditatis causa multa faciunt audacius. Non igitur quidem virtutis est, dolore vel ira ad pericula impelli. Videtur autem naturā attingere eā maxime quæ ab ira ducitur: quæ si iudicium finemque adhibuerit, veræ fortitudinis nomē possit laudemque obtinere.

Homines etiam tum cum ira commouentur, dolent: cum sumunt supplicium, seque ulciscuntur, gaudent. Atque ex his rebus, bellicosi nominantur: fortes, non item. Neque enim honestate, vel ratione, sed perturbatione ducuntur. Simile quiddam in illis est, qui eo quod bona spe sustententur, ad subeundum periculum incitantur, nec tamen fortes habendi sunt: quippe cum propterea in periculis audaces sint, quod saepe ac permultos vicerint. Similes autem sunt, quod utrique audaces: sed tamen fortes ob eas causas, quas dixi, audaces sunt: illi, quia se sperant fore superiores, nihilque vicissim esse passuros. Atque tale quippiam etiam ebrii faciunt, quod sint fidenti animo praediti. Quod si excidat ea qua fovebantur spe, tum fugiunt. At fortis erat, quae acerbam homini sunt et talia se offerunt, ea ob eam causam ferre, quia et honestum sit: et non ferre, turpe videatur. Itaque fortis videtur esse, in subitis repentinisque terroribus et casibus omni animi perturbatione et metu vacare potius quam in prouisis, quod ea magis ab animi habitu proficiantur, sintque minus preparata. Nam quae prouisa sunt et praemeditata, consilio etiam et ratione quivis approbare ac sequi possit. At in repentinis virtute ostendere, animi est suo quodam habitu confirmati. Atque etiam fortes habentur ii, qui ignoratione ducuntur ad agendum: nec procul ab eis absunt, qui spe ac fiducia freti faciunt quippiam: sed tamen hoc sunt deteriores, quod nihil scientiae in ipsis inclusum est, in illis autem est. Itaque illi aliquandiu permanent in sententia. Qui autem falsi sunt et decepti, si semel rem aliam esse atque suspicati erant, intelligant, fugiunt. Quod Argivis evenit, qui in Lacedaemonios, quos Sicyonios putabant, inciderunt.

Et quare si quis periculis se committit, non est fortis, sed audax, quia non est ratione, sed perturbatione ducitur.

Et si quis periculis se committit, non est fortis, sed audax, quia non est ratione, sed perturbatione ducitur.

Et si quis periculis se committit, non est fortis, sed audax, quia non est ratione, sed perturbatione ducitur.

Ac fortes quide qui verè sint, quique videatur, id diximus.

Генд. 9 сар.

FORTITUDO autem cum in audacia metūque
 versetur, non tamen æquē in iis, sed in rebus formidolosis
 magis cernitur. Nam qui his in rebus animi perturbatione
 vacat, quique in eis ita est affectus animo, ut decet, is po-
 tius fortis est, quā qui talem se iis in rebus præbet, qua
 fiduciam adferunt. Fortes igitur ex eo, ut dixi, nominan-
 tur, quod ea quæ acerba sunt & videntur, forti magnō-
 que animo perferant. Itaque cum molestia coniuncta est
 fortitudo, eaque iure laudatur. Difficilius est enim res
 periculorum molestiæque plenas ferre, quā se ab iis quæ
 voluptatem asserunt, abstinere. Sed tamen fortitudinis finis
 iucundus est, & si propterea res, quæ circumfusa sunt, mi-
 nus appareat. Ut in iis ludis qui gymnici appellantur, con-
 tingit. Nam pugilibus, quem sibi quisque proposuit, finis
 dulcis iucundusque est, ut corona, ut honores: at plagæ &
 vulnera, quoniam ipsi ex carne constant, omnisque labor
 durus est ac molestus. Quæ, quoniam multa sunt, finis au-
 tem exiguus & parvus, in eo nihil inesse voluptatis vide-
 tur. Similiter in fortitudine, mors, & vulnera aspera, &
 odiosa forti viro, velit nolit, futura sunt. At tamen ea om-
 nia forti magnōque animo subit, quia pulchrum est, aut
 certè, quia non subire turpe sit. Atqui idem quod maioribus
 virtutibus omnibus instructus ornatusque est, quōque bea-
 tior, eò molestius mortem acerbiusque perferet. Nam cum
 is sit, qui vita diutissima sit dignissimus, sciens & prudēs
 maximis bonis ornamentisque spoliatur. Quod & si aspe-
 rum molestūque est, tamen in his fortis excelsusque ani-
 mus apparet: eoque magis, quod in bello his omnibus ta-

DE qua quoniam diximus, iam de temperantia differa-
mus. Sunt enim hæ virtutes earum partium propriae, quæ sunt
rationis expertes. Ac temperantiam quidem in diocritate
voluptatibus esse iam diximus. Minus enim & non si-
li modo versatur in doloribus, in quibus etiam intem-
perantia cernitur. Nunc quibus in voluptatibus versetur,
planemus. Diuisæ sint igitur ita, ut aliæ sint animi, aliæ
corporis: ut sunt ambitio, & discendi cupiditas: uterque e-
a delectatur eo, cuius afficitur cupiditate: cum nihil cor-
pus, sed animus potius perpetiatur. Qui autem in volu-
ptatibus eius generis occupati sunt, nec temperantes, nec
intemperantes nominantur. Nec enim omnino qui alias sequuntur,
quæ non ad corpus pertinent: nam qui fabellarum cupidi-
tudine ducuntur, vel studio narrandi trabuntur, & qui in re-
quibuslibet dies totos conterunt, eos loquaces, non in-

temperantes diximus. Ne eos quidem, qui pecuniarum amissionem, vel amicorum casum grauiter ferunt. Hareat ergo necesse est in voluptatibus corporis temperantia, nec tamen in omnibus. Qui enim delectantur iis rebus quae sub aspectum cadunt, ut colore, ut figura, & pictura, non nec tempe-

id. huc de p. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

LIBER III.

rantes appellantur, nec intemperantes. Atqui videntur iis rebus & delectari posse, ut ratio praescribit, & nimium & parum. Itemque in iis quae subiecta sunt auditioni. Neque enim eos quisquam, qui praeter modum cantu, vel fabularum actione letantur, intemperantes, aut eos qui modice, moderatos appellat. Nec eos, qui iis rebus gaudent, quae subiectae sunt odorati, nisi improprie. Nam qui malorum, rosarum, suffumigationumque capiuntur odoribus & fragrantia, eos non intemperantes appellamus, sed eos potius qui unguentorum & opsoniorum. Ex his enim libidinosi capiunt voluptatem, propterea quod ex ipsis redeant in memoriam cupiditatum. Cernere etiam licet alios cum esuriunt, epularum odore capere voluptatem. At gaudere rebus eiusmodi, hominis est intemperantis: quoniam eorum haec sunt voluptates propriae. Nec vero his sensibus proprie capiunt cetera animantia voluptatem. Neque enim aut canes leporum delectantur odore, sed pastu: siquidem sensum odor ferit & afficit: aut leo voce bouis, sed esu, quod eum in propinquo esse sensit ex voce, itaque eo ipso letus est. Itemque nec quod cernat, aut inuenerit ceruum, vel capram feram, ex eo gaudet, sed quia pastum nactus sit. Versantur igitur in iis voluptatibus omnibus temperantia & intemperantia: quarum reliquae participes sunt animantes. Itaque seruiles eas belluinisque esse constat. Cuiusmodi sunt, quae gustatu tactuque capiuntur. Ac gustatu quidem nihil, aut paulum admodum utuntur. Est enim in gustatu saporum iudicium: quod quidem non faciunt, qui vina probant, & opsonia condiunt. Neque haec placent admodum libidinosi: sed voluptas ea, quae ex

De qua
Sunt postmodum parit et hoc formae
praeceptum rationis et temperantiae
voluntatis moderatae sunt pondus
libidinis voluptatis quae est immoderata
79 temperantia quae est moderata
genua est cum temperantia voluptas
in voluptate et dolore in utroque
magis delectatur in utroque
temperantia cum sit duo optima
libidinis magis et repugnat

Apertione et quibus modis
virtutis et vitia sunt lib. aut
mo tempus a causa regit et
reguntur in virtute
perinde subiecto nam perinde
sunt autem apertio virtutis
moderata in ea ipse possit

Includuntur autem quing
facillime virtutis quae ab ip
organum rationis quae sunt virtutes
obscure non possunt ita sunt
quing species voluptatis corporis
vicia quae impediunt et er
viciis quae sunt virtutes
facillime virtutis quae ab ip
quing sunt etiam perinde
vicia quae sunt virtutes
facillime virtutis quae ab ip
quing sunt etiam perinde

tactu percipitur, in esculentis, poculentis, iisque rebus quæ
venereæ nominantur. Itaque Philoxenus quidam Eryxius,
cùm epularum voluptate duceretur, collum sibi dari gravis
longius optabat, quod ex tactu caperet voluptatem. Ta-
ctus autem ex sensibus unus patet latissimè, in quo sita in-
temperantia est, quæ iure ut probum maxime obiectatur:
propterea quod inest in nobis, non quatenus homines su-
mus, sed quia animalia. His igitur talibus delectari, eaque
adamare, belluarum est. Eas enim excipimus quæ hone-
sta liberalèsque cùm maximè sint, ad tactum pertinent,
quales sunt quæ in gymnasiis frictione & calore gignun-
tur. Neque enim proteruorū ac libidinosorum tactus toto
corpore fusus est, sed quibusdam partibus inheret.

CUPIDITATVM autem alia cōmunes sunt, alia
proprie & adscitūta, ut cibi cupiditas naturalis est. (Omnes

enim cū vacui sunt, cibū, vel siccum, vel humidum appe-
tūt, aliās utrunque.) Et, ut ait Homerus, cubile optat
adolescens, & qui est iam corroborata ætate. At hunc vel
illum cibū, nō iam, nec eosdem omnes desiderant. Itaque hoc
iam nostrum est, quanquam habeat quiddam simile naturæ.

Alij enim aliis moventur: sunt quæ res quædam quibus om-
nes delectentur potius quàm quibuslibet. Ac in iis quidē
quæ à natura proficiuntur cupiditatibus, delinquitur at-
que peccatur à paucis: idque in eam partem quæ nimium est,
quod plus adhibeatur, quàm ratio præscribit. Nam edere
quacunque adsint, & potare dum supra modum cōplea-
re, id est extra modum in eo prodire quod secundum na-
turam est. Expletio enim eius quod deest, eius est cupidita-
tis quæ à natura proficiscitur. Itaque homines appellatur

hi, ^{rabie vultus} ^{accipit} ^{quod} ^{ventrem} ^{cibo} [&] ^{potione} ^{complent},

contra decorum: quales sunt qui ^{manipiorum} ^{sunt} ^{persi-}

miles. At verò in propriis [&] ^{privatis} ^{voluptatibus} ^{cōplu-}

res peccant, atque id multifariam: cumque hi qui res eius-

modi adaman, aut ex eo dicantur, quòd is gaudeant, qui-

bus non decet, vel plus quàm ratio postulet, aut quemad-

modum plerique, vel non quemadmodum decet, vel quo de-

decet: intemperantes sanè omnibus in rebus modum trāseunt.

Nam & ex quibusdā rebus percipiunt voluptatē, ex quibus,

quoniā odio dignæ sunt, nō decet percipere: & si quibus ex

rebus voluptas capienda est, ex iis maiore capiunt quàm

debeat, vel ut vulgus. Ex quo quidem perspicitur potest, in-

temperantiam, exuperantiam esse quandam voluptatum,

eoque vituperandam. In doloribus autem nō dicitur quis

temperans, ut in fortitudine, ex eo quòd eos ferat: nec in-

temperans, quòd nō ferat: sed intemperās quis appellatur,

quòd molestius quàm decet, ferat nulla se voluptate per-

frui. Itaque ei affert dolorem voluptas. Ac temperās pro-

pterea, quòd nec se priuari voluptate doleat, nec abstinere.

Ac intemperās omnes voluptates concupiscit, aut certè

maximas: sicque voluptatibus rapitur, eas ut rebus omni-

bus anteponat. Itaque & nō fruendo angitur, & cōcupi-

scendo. Est enim cum dolore omnis cōiuncta cupiditas: ni-

hilque profectò absurdius est, quàm ex voluptate percipere

dolorem. Qui autem parum aut minus quàm æquum sit,

voluptate afficiantur, pauci admodum reperiuntur. Non

enim propria est hominis huiusmodi sensus vacuitas, & in

voluptatibus aspernādis immanitas. Etenim cetera anima-

lia pastum discernunt à pastu, aliòque delectantur, alio

rebus autem formidolosis contrà contingit. Sed ignavia non æquè voluntaria ac res singulæ, esse videatur: quòd illa dolore vacat, hæc adèd homines de suo statu, sensu doloris dimouent, vt & arma abiicere, & alia permulta contra decorum homines facere cogantur: ob eamque causam violentæ videntur. Contràque intemperantis res singulæ voluntate ac sponte suscipiuntur: quippe qui eas appetat & concupiscat: totum verò genus, minus. quandoquidem nemo intemperantiæ cupiditate ducitur. Nomen autem ἀκολογίας, id est, intemperantiæ, ad pueriles errores delictaque transferimus: nec iniuria. Est enim inter hæc quædam similitudo. Vtrum autem ab altero ductum sit, nihil ad id quod agimus: quanquam satis constat, posterius ductum esse à priore. Nec iniuria quidem facta translatio est: κολῶσαι enim, id est, castigatione quadam adhibita contrahi, debet id omne in nobis, quod rerum turpium ac libidinosarum cupiditate rapitur, nimiumque exultat ac luxuriat: cuiusmodi sunt appetitus, & pueri maximè. Nam cupiditatibus ducti viuunt etiam pueri, in quibus maximè rerum voluptatem efficientium valet cupiditas. Quòd si minus rationi parebunt, ei que subiecti erunt appetitus, longius euagabuntur: (est enim cum per se voluptatis insatiabilis & inexplebilis cupiditas, tum omni ex parte in eo qui à ratione discedit) & cupiditas, dum expletur, eius quod cognatum est, vires amplificabit: quæ quò sunt maiores & vehementiores, eo magis mentem e sua sede & statu dimouent: itaque modus in us retinendus est, ne rationi repugnèt. Atque hoc ipsum est, quod obediens castigationeque adhibita moderatū esse

dicimus. *Ut* enim puer ex pedagogi præscriptione, sic vis hac concupiscendi conveniēter rationi debet vivere. Quo- circa debet in moderato viro, & tēperante rationi cōgruere ea pars animi, quæ cupiditatū est sedes. Virique enim propositū est, id quod deceat. Et appetit temperās quæ decet, omnia, & quemadmodū, & quādo decet: quēadmodum etiam ratio præcipit. Ac de temperantia quidem hætenus.

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIB. IIII.

Cap. I.

DEINCEPS de liberalitate dicamus, quæ in pecuniis mediocritas quædam cernitur. Laus enim liberalis, posita est non in bellicis rebus, vel in quibus temperans cernitur: nec rursus in iudiciis, sed in dandis accipiendis- que pecuniis, potiūsq; in dandis. Pecunias autem appellamus res omnes, quarum nummo ponderatur æstimatio. Sunt autem in pecuniarum usu duo vitia: quorum alterum in exuperantia positum est, diciturque prodigalitas: alterum in defectu, quæ appellatur avaritia. Ac avaritia quidem crimē iis semper attribuimus, qui nimio pecuniarum studio tenentur. Prodigalitatem autem quandoque cum aliis vitiis confundimus. Impotentes enim & qui sumptus faciunt, profunduntque pecunias in eas res quæ sunt

De prodigioso
 intemperantiæ, prodigos dicimus. Itaque improbißimi vi-
 dentur esse, quod multis simul vitiis sint flagitijsque conta-
 minati. Non igitur proprio nomine appellantur: est enim
 prodigus certo vitio implicatus, quod in effundendis pecu-
 niis cernitur. Acorus enim est qui salutem suam negligens
 per se ipse perit: atqui videtur ipsius interitus quidam esse,
 facultatum effusio, quod ex iis vita sustentatur. Prodigali-
 tatem igitur hoc pacto intelligimus. Quarum autem re-
 rum usus aliquis est, iis & rectè & perversè uti licet. At-
 qui sunt diuitiæ & pecuniæ in bonis utilibus: & qui vir-
 tute præditus est ea, quæ in rebus omnibus cernitur, is opti-
 mè scit uti omnibus. Optimè igitur diuitiis utetur is, qui
 virtutem, quæ in pecuniarum usu versatur, habuerit, qua-
 lis est liberalis. Usus autem pecuniarum in sumptu & largi-
 tione consistit: in acceptione verò & custodia magis cer-
 nitur possessio. Quocirca liberalis est, dare potius quibus
 dandum est, quàm unde accipiendū est, accipere: aut unde
 accipiendum non est, non accipere beneficium. Virtutis
 enim magis propriū est, beneficia in alios conferre potius
 quàm ab aliis accipere: & quæ recta sunt & honesta fa-
 cere, quàm flagitiosa & turpia nō facere. Dubium autem
 non est, quin dantem beneficium datum, honestaque actio
 comitetur: accipientem verò beneficium acceptum, aut certè
 nulla turpis indecorave actio. Et gratia ac laus multò e-
 tiam magis, dantem, ac non eum qui non accipit, sequi-
 tur. Facilius etiam est, nō accipere quàm dare: suum enim
 quisque minus sepe profunderè solet, quàm accipere alie-
 num. Atque etiā liberales dicuntur ij, qui largiuntur. Qui
 verò non accipiunt, iis non liberalitatis laus tribuitur, sed

iustitiæ potius. Qui autem beneficia accipiunt, non admo-
 dum iij laudari solent. Iam omnium in quibus virtus inest,
 iij ferè diliguntur maximè, qui fama & laude valent libe-
 ralitatis: profunt enim aliis, quod in largiendo quidem po-
 situm est. Virtuti autem consentaneæ actiones præclarae
 sunt, honestatisque causa geruntur: dabit ergo liberalis
 beneficia honestatis causa, & rectè. Largietur enim qui-
 bus, & quantum, & quando largiendum erit: cetera-
 que servabit omnia, quæ rectam & equam largitionem
 sequuntur: eaque faciet libenter, aut non gravatè quidem.
 Quod enim in virtute inest iucundum, aut non molestum,
 idem minimè graue est. At verò qui largitur quibus largi-
 endum non est, nec honesti studio, sed alia aliqua causa
 ductus, hic non est habendus liberalis, sed alio aliquo no-
 mine appellandus: ne is quidem qui gravatè id facit, quo-
 niam præclaris actionibus & officiis facile pecunias ante-
 ponat, quod procul abest à liberali. Nec verò liberalis vn-
 quam accipiet, vnde nefas sit: quippe cum ita non soleat
 accipere is qui pecunias contemnat, ac pro nihilo putet.
 Nec idem ad petendum proclivis est, quòd non libenter
 beneficium accipiat is, qui dare solet. Accipiet tamen vnde
 equum erit, vt de suis facultatibus & copiis: non quòd ho-
 nestum sit, sed quia necesse est, vt ad largiendum suppe-
 rant copia. Nec verò sua negliget, qui nonnullis quidem ex
 his opitulari velit. Passim autem cuius non largietur, vt
 suppetant copiae ad largiendū, quibus rectū erit, & quādo,
 & vbi ratio postulabit. Est etiam liberalis in dando valde
 excellere, vt sibi minora reliqua faciat. Liberalis est e-
 nim sibi suisque commodis minus consulere. Sed ex fa-

quomodo potest

2 nalis sunt actiones virtutis
sunt & iij virtutis sunt
sunt iij virtutis sunt

2 virtutis sunt virtutis

2 virtutis sunt virtutis
2 virtutis sunt virtutis
2 virtutis sunt virtutis
2 virtutis sunt virtutis
2 virtutis sunt virtutis

2 virtutis sunt virtutis
2 virtutis sunt virtutis

2 virtutis sunt virtutis

cultatibus omnis ponderanda liberalitas est. Neque enim
 ex numero beneficiorum quæ dantur, sed ex animi habi-
 tu eius qui dat, omnis est spectanda liberalitas: habitus
 autem in dando rationem habet facultatum. Quamob-
 rem nihil prohibet liberaliorem esse eum, qui minora con-
 fert beneficia, si ex minoribus quæ suppetant copiis, largia-
 tur. Ad opem autem ferendam alii propensiores sunt, qui
 non suo labore & diligentia opes pararunt, sed ab
 aliis partas acceperunt: neque enim experti sunt egesta-
 tis quam sit grave malum. Et sua cuique facta magis pla-
 cent, ut parentibus & poetis. Difficile est autem libera-
 lem locupletem esse, nec accipientem aliunde, nec sua custo-
 dientem, quin etiam largientem, pecuniâque non propter
 se amantem, sed ad beneficentiam liberalitatêque conse-
 rentem. Itaque accusatur fortuna, quod minimè locuple-
 tes copiosique sint ii, qui sunt dignissimi. Quod non sine
 ratione contingit. Neque enim ut cæteris rebus, sic opibus
 abundare possunt ii, qui nullam dant operam, ut conse-
 quantur. Non tamen opem feret indignis, aut quando nõ
 erit largiendum: eaque servabit omnia quæ sunt generis
 eiusdem: non enim iam faciat quæ sint liberalitatis. quas
 in res si profuderit facultates, nihil iam possit in eas quæ
 honestæ sunt, effundere. Ut ergo diximus, is demum libe-
 ralis est, qui pro facultatibus, atque in eas res quæ præ-
 clare sint, profundit pecunias: qui autem modum tran-
 sit, prodigus dicitur. Itaque reges non appellamus prodi-
 gos, quod non facile sit eorum opes & copias, quas maxi-
 mas habent, ullis largitionibus aut sumptibus exhauriri.
 Quoniam igitur mediocritas quadam est liberalitas, quæ

largiendis accipiendisque pecuniis cernitur: largietur qui-
 dem liberalis, & sumptus faciet in eas res quæ decora e-
 runt: iisque modum adhibebit, æquè in magnis, atque in
 parvis: idque faciet libenter, accipietque vnde quantum-
 que accipiendum erit. Nam quia in utroque hæc virtus,
 ut modus quidam cernitur, utrumque pro dignitate præstabit.
 Honestam enim largiendi rationem, honesta etiam acci-
 piendi solet consequi: si talis non est, contraria sit necesse
 est. Ac ea quidem quæ se consequuntur, semper sunt in
 eodem: contrariæ autem non item. Quod si contra decorum,
 & honestatem accidat, ut profundat pecunias, ægrè feret
 ille quidem, sed modicè & decorè. Virtutis est enim &
 letari & dolere quibus rebus, & quemadmodum decet. Iam
 in re nummaria liberalis facilem se socium lenemque præ-
 bebit. Quoniã enim despicit ac pro nihilo putat pecunias,
 opportunus est iniuriæ. Idemque molestius feret se sumptus
 non fecisse quos debuit, quàm doleat se in eas res quas mi-
 nimè decuit, pecunias effudisse: nec Simoniadis sententiam
 probabit. At verò prodigus in his etiam omnibus aber-
 rat. Nam nec gaudet, quibus, aut quemadmodum æquum
 est, nec offenditur: quod ex iis quæ deinceps dicemus, fa-
 cilis intelligetur. Atque hoc quidem iam diximus, pro-
 digalitatem & auaritiam exuperantias esse ac defectio-
 nes: easque in duobus versari, largiendis accipiendisque
 pecuniis: sumptus enim referimus ad largitionem. Et pro-
 digalitas quidem largiendo & minus accipiendo finem mo-
 dumque transit, accipiendoque modum deserit. Auaritia
 autem largitur parum illa quidem, sed accipiendo, nisi in
 parvis, ultra modum progreditur. Ea igitur, quæ sunt pro-

Conspicuis & diffiniendis virtutibus
 liberalis & magnificus

Nihil loquens de
 liberalis & magnificus
 virtutibus & modis
 largiendi & accipiendi
 pecuniarum

Duo liberalis & magnificus
 virtutibus & modis
 largiendi & accipiendi
 pecuniarum

Nec Simoniadis
 virtutibus & modis
 largiendi & accipiendi
 pecuniarum

Prodigalitas & auaritia
 virtutibus & modis
 largiendi & accipiendi
 pecuniarum

digalitatē propria, non possunt vnā diutius constituere, ac-
 cessionēque capere. Neque enim facile est, eum qui à ne-
 mine accipiat, largiri omnibus. Celeriter enim desunt ad
 largiendum facultates iis, qui priuati sunt, quales sunt ferè
 prodigi. Atqui cum sit eiusmodi, tamen videtur multo
 melior auaro. Facile enim ad sanitatem traduci potest &
 progressu etatis, & inopia coactus ad mediocritatēque
 peruenire possit. In eo enim sunt ea omnia quæ sunt libe-
 ralis, quod & largitur, nec aliunde accipit. Sed tamen in
 utroque, nec decorum seruat, nec æquitatem. Quod si facere
 assuescat, aut alias comitetur, iam erit liberalis. Nam &
 quibus largiendum erit, largietur: nec vnde minus æquum
 erit, accipiet. Quocirca non videtur deprauatis corruptis-
 que moribus præditus. Non enim scelerati est aut ingene-
 rosi, sed stulti potius, largiendo, nec accipiendo finem mo-
 dumque transire. His igitur præditus moribus prodigus,
 multo est auaro melior, cum ob eas causas quas diximus,
 tum quod hic prodest omnibus, ille nemini, ne sibi quidem.
 Sed plerique prodigorum, ut diximus, à quibus non debēt,
 accipiunt, ob eamque causam auari existunt: parati autem
 sunt ad accipiendum, propterea quod inest in iis cupiditas
 plerunque effundendi copias, quod agrè efficere possunt.
 Cum enim dando egere celeriter cæperint, alienis bonis ma-
 nus afferre coguntur: & quia nullam honestatis rationem
 ducunt, sine delectu vndecunque possunt, rapiunt. Inest
 enim cupiditas in eis largiendi: sed quomodo, aut vnde, ni-
 hil laborant. Quare largitio eiusmodi non debet liberalis
 videri. Nam nec honesta est, nec honestatis causa, nec pro-
 dignitate: sed nonnunquā quos homines æquum erat om-

Necq. O. Facile
 Non q. potant et p. p. p.
 in prodigalitatē m. m. m.
 in p. p. p. q. d. s. b. r.
 C. r. r. r. r. r. r. r. r. r.
 Largitio non debet fundus

Copias prodigi, abscidi

ni ope desertos vitam in summa inopia degere, eos potissimum locupletant: iis verò qui bonis sunt moribus, nihil largiuntur: assentatores autem, eosque omnes qui ministri sunt voluptatum, magnis opibus adaugent. Ita fit, ut plerique eorum sint libidinosi. Quoniam enim facile largiuntur, sumptus etiam iis rebus suggerunt, quæ sunt libidinis. Et quoniam honestè & moderatè non viuunt, propensi sunt ad voluptates. Ac prodigus quidem cum nullam sequitur ducem rationem, in has misérias incidit. Qui si curam diligentiamque adhibuerit, facile ad virtutem decorumque perueniat. At verò auaritiæ malum insanabile est. Nam senectus omnisque imbecillitas auaros efficit. Eademque magis tributa est à natura hominibus, quam prodigalitas: quòd multò plures studio pecuniæ trahantur, quam parati sint ad largiendum. Latè etiam patet, eiusque genera sunt plura: multi enim modi auaritiæ videntur esse. Cum enim in rebus duabus cernatur, ut si minus largiari quàm deceat: & si modum accipiendo transeas: non inest tota in omnibus, sed seiungitur, aliique extra modum accipiendo prodeunt, alij parum largiuntur. Qui enim his nominibus appellantur, parci, tenaces, aridi, omnes deficient & desunt dando: sed alienum nec appetunt, nec volunt accipere: quorum alij id faciunt bonitate quadam, rerumque turpium fuga. Videntur enim quidam, aut certè aiunt se ob eam causam tueri ac conseruare sua, ut ne aliquando turpe aliquid facere cogantur. In huius est & cumini sector, & si quis talis: qui omnes ex singulari quadam auaritia nominati sunt. Alij autem metu ab alieno manus abstinere: quòd non sit facile, qui ab aliis accipiat, eius

res ab aliis non vicissim accipi. Placet igitur his talibus, neque dare aliis quicquam, nec vicissim ab aliis accipere. Sunt etiam alij in accipiendo nimij, qui passim & quiduis accipiunt, quales sunt ij qui in sordidis artibus versantur, ut lenones, & omnes eiusmodi, ut fœneratores, & qui exigua dant, ut maiora ferant. Omnes enim hi homines, à quibus & quantum æquum non est, accipiunt: eorūque communis, turpis, sordidusque quæstus videtur. Nam propter quæstum atque eum perexiguum, omnes probra & dedecora sustinent. Qui enim magna à quibus, & quæ nefas est, eripiunt, quales sunt tyranni, qui civitates oppugnant, fana diripiunt, ij non auari, sed scelesti potius, impij & iniqui sunt habendi. Attamē & aleatores, & fures, & latrones auari putandi sunt, quod in turpi quæstu sint occupati: nam spe quæstus hac instituta sequuntur, & probra perferunt. Atque hi spe quæstus maximis periculis se offerunt: illi ab amicis, quas copias iis suppeditari æquius est & relinqui, eas lucrantur. Vtrique igitur, quoniam opes suas augent alienis, repugnante ratione, in sordido quæstu & arte versantur. Quamobrem omnes hæc rapina & pecuniarum translationes illiberales sunt. Iure autem liberalitati auaritia opposita est, quod maius est malum quàm prodigalitas: sapiusque ea peccatur, quàm illa eadem effusione. Ac de liberalitate quidem vitiositatibusque ei contrariis hæctenus.

Summa
cap. 21

SEQUITUR ut de magnificentia differendū esse videatur, eo ipso quod ea virtus in pecuniis cernitur. Sed nō ad omnes actiones & officia pecuniaria, quæadmodū liberalitas, sed sumptuaria modo adhibetur, in quibus liberalitate

Cap. 22

Summa
cap. 22
de magnificentia
quod est virtus
in pecuniis
cernitur
sed non ad
omnes actiones
& officia
pecuniaria
quæadmodū
liberalitas
sed sumptuaria
modo adhibetur
in quibus
liberalitate

Summa
cap. 22
de magnificentia
quod est virtus
in pecuniis
cernitur
sed non ad
omnes actiones
& officia
pecuniaria
quæadmodū
liberalitas
sed sumptuaria
modo adhibetur
in quibus
liberalitate

magnitudine superat. Est enim virtus ut nomine ipso de-
claratur, in sumptuum magnitudine servas decorum. Magni-
tudo autem ad aliud refertur. Neque enim idem sumptus tri-
erarcho dignus est, & praefecto spectaculorum: in omnibus-
que rebus ut decorum conseruetur, & personae, & temporis, &
rerum ipsarum habenda ratio est. Qui autem sumptus fa-
cit in res vel parvas vel mediocres pro dignitate, is non
magnificus, ut ille qui dicebat, Saepè dedi peregrinis: sed qui
in res magnas, is demum magnificus est iudicandus. Qui
enim magnificus, idem continuò liberalis: qui autem libe-
ralis, idem non continuò magnificus est. Huius autem a-
nimi habitus defectio, sordes appellatur: exuperantia, lu-
xus, & profusa ineptaque largitio. & si qua sunt eius ge-
neris vitia, quae extra modum non prodeunt sumptu quibus
in rebus decet, verum in quibus dedecet, & qua ratione
non decet, splendorem ostentant, de quibus mox differemus.
Magnificus autem docto similis est, quoniam decori ratio-
nem habere potest, sumptusque magnos aptè suggerere. Nam
cum habitus omnis animi definiatur actionibus, initio ut
dixi, isque omnibus in quibus versatur: magnifici autem sum-
ptus, magni sint & decori: fit ut etiam eiusmodi sint opera.
Ita enim sumptus magnus futurus est, & ad rem aptus &
accommodatus, si & res ipsa sumptu digna, & sumptus re
ipsa dignus, aut etiam maior habebitur. Sed haec omnia ho-
nestatis causa (hoc enim virtutibus omnibus commune est)
magnificus faciet, idque libenter ac largiter. Accuratè enim
ac subtiliter res ponderare, sordes sectatis ac splendorem fugien-
tis est proprium. Magisque qua ratione quicque splendidi-
simè efficiatur, considerabit, quam quanti, quoque modo minimo.

liberalis sumptus suppeditat
quod ei nihil suppetat
unde sumptus
queat splendide sustinere
quod si aggrediatur
quoniam id
faciat contra dignitatem ac decorum
cum virtutis proprium
sit non discedere a recto
profecto stultus habeatur
necesse est
Huiusmodi vero sumptus
iis potissimum decori sunt

Magnificus autem liberalis sit necesse est. Nam cum eos liberalis sumptus suppeditat, quos & quæadmodum decet, tum in iis magnifici splendor elucet: quasi magnificentia sit magnitudo quædam liberalitatis in sumptibus faciendis. Id etiam magnifici est, quod æquo sumptu rem administrabit splendidius. Neque enim eadem virtus est & commendatio possessionis, & operis. Ut enim quæque res quæ possideas, maximi precij est, ita plurimum commendatur: ita ut in precij æstimatione sit possessionis commendatio, at operis commendatio est, si præclarum est atque magnū: quoniam eius inspectio mirabilis. At quod magnificū est ac splendidum, id omne mirabile. Estque rei & operis splendor ac dignitas in magnitudine. Sumptus autem in hoc genere ij probantur maxime, quos honorabiles dicimus, quales sunt que Diis adhibentur, donaria, apparatus, sacrificia, similiterque ea omnia quæ in cultu & religione diuina impenduntur, & quæ in Repub. honestæ gloriæ causa exhibentur: ut sicubi ludos fieri splendide putent oportere, aut triremis præfecti munus exequi, aut publicū epulum præbere. Sed in his omnibus videndum est, ut dixi, non modò, qualis is sit qui agat, sed quales etiam ei suppetant ad efficiendum facultates. Sunt enim ad res quæ suscipiuntur accommodandæ: nec solum quid opus deceat, sed etiam quid eum qui sumptus facit, deceat, videndum est. Quocirca pauperū nemo possit esse magnificus, quod ei nihil suppetat, unde sumptus queat splendide sustinere. Quod si aggrediatur, quoniam id faciat contra dignitatem ac decorum, cum virtutis proprium sit non discedere a recto, profectò stultus habeatur, necesse est. Huiusmodi verò sumptus iis potissimum decori sunt,

quibus illos sumptus facere, vel ab ipsis est receptum, vel à maioribus suis, aut alio quodam propinquitatis iure ipsos attingentibus institutum: tum vero nobilibus & claris hominibus: & si qua sunt ex hoc genere: inest enim in his omnibus splendor quidam & dignitas. Ac magnificus quidem vir est eiusmodi, in hisque talibus sumptibus, ut dixi, magnificentia cernitur maximè. Sunt enim & maximi, & maxima digni gloriatione. Eorum autem qui priuatim fiunt, huc pertinent ij omnes qui semel suggeruntur, ut nuptiæ, & si quid est eiusmodi. Itémque ea in quibus ciuitas vult studium suum priuatim ciues collocare, aut ij qui sunt in magistratu: hospitum etiam recipiendorum iura, legationes, dona, & remunerationes. Neq; enim sui causa sumptus solet facere magnificus, sed Reipub. Et dona simile quiddam habent iis rebus, quæ diis dedicantur. Est etiam magnifici & honorati viri, domum edificare, cuius modus & dignitas ad diuitias accommodanda est (quæritur enim etiam ex domo dignitas quedam) & in eas res potius pecunias profundere, quas diutius durare oporteat: (hæ enim præclarissimæ res sunt) ita ut suum quæque decus obtineat. Non enim eadem diis hominibûsque conueniunt, nec fanis & sepulchris. Omnis etiam sumptus magnus est ex suo genere æstimandus. Atque ille quidem magnificentissimus est, qui magnus est, & in magnâ aliquam rem factus: secundo verò loco est, qui in huiusmodi res aliquas de quibus agimus, magnus erit. Interest autem inter id quod in re, & quod in sumptu magnû appellatur. Nam pila quidem si pulcherrima sit, aut vrcens, pueri quidem ratione & sententia, clarus & magnificus habeatur: eius

autem aestimatio & precium perexiguum est, & illib-
erale. Ob eamque causam magnifici est, in quocunque ge-
nere quid faciat, magnificè id splendidéque facere. Nam
quod ita fit, nec facile superari potest, & fit pro sumptus
dignitate, ac magnificus quidè vir talis est. Qui autè mo-
dum transit, hoc ipso, vt dictum est, modum transit, quod
profundat contra decus pecunias. In rebus enim parui mo-
menti magnos sumptus adhibet, splendorémq; ineptè ostē-
tat, vt nuptiali apparatu eos excipiens qui dant symbo-
lum, & qui comicos ludos factururus, qua sunt transituri co-
mædi, omnia purpura exornat, vt solent Megarenses. At-
que hæc facit omnia non honestatis, sed ostentandarũ di-
uitiarum causa, & quod se putet admirationem ceterorum
excitaturum. Atque idem quæ res magnos sumptus desi-
derant, in iis parcus est: quæ exiguos, in iis profusus. Sor-
didus verò in omni re abest à decoro: qui cum magnos
sumptus sustinuerit, in exiguo decorũ omne peruertit. Quod
si quid faciat, & cunctando id efficit, & qua ratione mi-
nimo sumptu præstare possit, considerat, atque id grauatè:
idémque se splendidius omnia, quàm deceat facere arbitra-
tur. Ac sunt hi habitus vitiosi illi quidè, sed non ferè in re-
prehensionẽ incurrũt: idque fit ob eã causam maximè, quod
nec proximis noceant, nec insignem habeant deformitatẽ.

MAGNITUDO autē animi magnis in rebus, ut no- Cap. 3.
men ipsum significat, cernitur. Sed primum in quibus, nobis
explicandū est. Nihil autem interest, utrum ipsam animi
affectionem nobis proponamus, an eum qui ea sit præditus.

Igitur is demum magno excelsoque animo putandus est, qui
res magnas illas quidem, sed quibus dignus sit, sibi deberi

et sunt proprietates quibus ore magnanimus splendore, res nixit p. tota p.

possunt ad octo genera: primum ex parte fortitudinis $\frac{1}{2}$ sine suis suis

... official. For my part I am not at all

6. *Gratiarum supplicat hucus innotuob singl itray fantu in ang miam*

offering: polycrystalline silicon and its derivatives: 8.5.1.1

[illegible]

MAGNITUDO autē animi magnis in rebus, ut no- Cap. 3.
men ipsum significat, cernitur. Sed primū in quibus, nobis
explicandū est. Nihil autem interest, utrum ipsam animi
affectionem nobis proponamus, an eum qui ea sit praeditus.
Igitur is demū magno excelsoque animo putandus est, qui
res magnas illas quidem, sed quibus dignus sit, sibi deberi

iudicat. Qui enim cum indignus sit, de se idem hoc sentit, is stolidus habendus est. Atqui eorum qui virtute gerunt aliquid, nemo stolidus, nemo amens putatur. Ac magno quidem vir animo is est quem diximus. Qui autem exiguos honores meritus est, quos sibi tribui æquum censeret oportere, is non magnanimus, sed modestus & moderatus est iudicandus. Magnus enim animus in magnitudine cernitur, quemadmodum pulchritudo in magno proceroque corpore. Breues autem homines sunt illi quidem urbani, aptaque compositione membrorum præditi: formosi, non item. Qui vero magna præmia se meritum putat, is cum sit indignus, superbus dicitur. Nec verò qui maioribus se dignos existimant, quàm eorum sint merita, omnes elati superbi que iudicandi sunt. At qui minora quàm habere sit dignus, sibi deberi iudicat, is demisso pusilloque animo putandus est, siue magna, siue mediocria, siue exigua illius extent merita, quibus minora sibi etiam tribui putet oportere: sed potissimum, si magna eius merita videantur. Quid enim si tantis esset indignus, facturum fuisse videatur? Ergo magnanimus, summus ac extremus est ille quidem magnitudine, sed modo rationeque medius. Nam suis se ipse meritis metitur: alij vel modum transeunt vel deserunt. Qui si magna atque adeò maxima sibi, quia dignus sit, deberi iudicat, profectò vna in re maximè eius merita cernuntur. Quid ergo tandem illud sit, ex dignitate intelligendum est. Dignitas autem ad externa bona refertur: quorum maximum ponimus id, quod & Diis tribuimus, & quod maximè expectant omnes ij qui sunt in magistratu, & quod rerum gestarum, vel præclarissimarum quasi mercedem omnes desi-

Comparatio magnitudinis animi
et modestie & patet materia

Inter ceteros est ephorus qui
in quarto libro qualitate
docetur prima

Supra est ephorus de
deceptione et deflectione

Supra est ephorus de
deflectione et deflectione
per distinctionem

per p

per de se et de se et de se

per de se et de se et de se

per de se et de se et de se

per de se et de se et de se

derat, qualis gloria est. Est enim bonorum externorum maximum, gloria. In honore igitur & dedecore magnanimus ita animo affectus est, ut ratio æquitāsque postulat. Quod etiam tacentibus nobis facile perspicitur potest. Gloria enim magni viri se esse dignissimos, idque pro dignitate arbitratur. At, qui demisso pectore pusillōque animo est, is deficit, siue ad ipsum respicias, siue ad magnanimitatem. Qui autem elato animo est, quod ad se quidem attinet, in exuperatione est: at cum magnanimo comparatus, non exuperat. Sed quoniam maximis honoribus magnanimus dignus est, idem optimus sit necesse est. Semper enim quod quisque melior, eō maiore dignus est gloria, & optimo cuique maxima gloria debetur. Ita eum qui verē sit magnanimus, virum bonum esse necesse est. Atque etiam magni fortisque animi proprium videatur, quod in quaque virtute magnū excellēsq; ducitur. Nequaquam etiam deceat magno animo virum fugere, aut cuiquam facere iniuriam. A quo enim inductus turpe aliquid faciat, cui nihil magnū esse videatur? Ac mihi quidem certē singula spectanti, omnino ridiculus magnus animus videtur, qui non idem sit bonus: qui si malus sit, ne honore quidem esse dignus potest. Est enim virtutis merces, gloria, quæ eadem bonis viris tribuitur. Quocirca videtur magnitudo animi, quasi splendor quidam & ornamentum esse virtutum omnium. Nam & maiores eas splendidiorēsq; facit, & coherere sine illis nullo modo potest: ob eāque causam vix in quoquā verā animi magnitudo reperitur: siquidem esse sine singulari quadam & eximia bonitate nullo pacto potest. Omnino igitur magnus animus in decore & dedecore cernitur. At-

que idem magnis honoribus, & qui à bonis viris tribuentur, moderatè ille quidem letabitur, tanquam suos aut etià minores sit consecutus (virtute enim vndique perfecta & absoluta nullus honos satis dignus potest esse) sed tamen eos ille quidem certè recipiet hoc ipso, quòd ei maiores habere non possint. Eos autem, quos vulgus ei tribuet, & exiguos, omnino contemnet, ac pro nihilo putabit, siquidem tales meritis non est: itémque dedecus & infamiam, quòd ei iure non possunt contingere. Imprimis igitur ac maximè in gloria magnanimus, ut dixi, cernitur. Attamen & in divitiis & magistratibus, & in secundis rebus & aduersis, affectus erit quàm moderatissimè fieri possit: neque prosperis rebus letabitur nimis, neque asperis aduersisque morabitur. Neque enim isto pacto in honore & gloria, quæ res est maxima, affectus est. Imperia enim & opes, gloriæ causa expetendæ sunt. Itaque ea omnia sibi gloriæ ducunt, qui iis sunt præditi. Quid ergo videatur ei magnum in rebus humanis, cui etiam contemptui est gloria? Quocirca magno animo excelsoque viri, iidem contemnentes rerum videntur esse. Atque etiam secundæ res videntur ad animi pertinere magnitudinem. Nam & nobiles gloria digni putantur, & ij qui sunt in imperio, & diuites, quòd excellent aliqua præstantia: habet autè venerationem iustiores, quicquid excellit. Itaque maiores elatiorésque animos hæc ipsa faciunt: siquidē ex iis gloriam à nonnullis consequuntur. Quanquā autem si verum iudicare volumus, solis bonis honos debetur: tamen cui utruque adsit, is nescio quo modo maiorem laudem ac gloriā meretur. In quibus autem hæc talia bona insunt sine virtute, ij neque se ipsi iure magno

honore dignos putant, nec magnanimi rectè nominantur. Neque enim hac constare sine virtute vndique perfecta vlllo modo possunt, superbi verò & cōtumeliosi, & alius huius generis vitiis præditi sunt. Difficile enim est, si à virtute defeceris, ferre aptè res secundas. Quoniā autē ferre illi non possunt, & se præstare cæteris putant, eos contemnunt: ipsi quicquid libuerit, faciunt. Imitantur enim magnanimū, cum ab eo absint, distēntque plurimū. Atque hoc quibuscunq; rebus possunt, faciūt. Virtute igitur nec gerūt quicquā, & tamē contemnunt cæteros. At verò magnanimus vir iure despicit. Veritate enim ille ad iudicandū, pleriq; autem magis temeritate ducuntur. Et quoniam parui facit ac negligit omnia præter admodum pauca, ideò non solet temere periculis se offerre, nec ea optare. Magnis autem ac grauib; se obicit, in quibus vita non parcit, hoc ipso quòd indignū sit omnino in vita manere. Atque is est, qui & beneficia conferat, & accepto beneficio pudore afficiatur: quòd illud eius sit qui excellat & præstet, hoc eius qui vincatur. Idem maius beneficium reddit, quàm accepit. Sic enim debitor sit is, qui prior dederat, ac beneficij acceptor ex datore redditur. De iisque loqui solent magnanimi, de quibus benemeriti sunt: non autē de iis, qui beneficia cōtulerunt. Est enim inferior qui accipit eo qui dedit beneficiū: at vult hic noster princeps esse. Ac quæ contulit beneficia, libenter: quæ accepit, de iis audit inuitus. Itaq; Thetis apud Iouem beneficia sua in eum non cōmemorat, nec Lacedæmonij apud Athenienses, sed illorū erga se. Est etiam magni viri, nullo omnino, aut vix egere, & opitulari vltro: apudque eos qui in magistratu sunt, prosperāque fortuna

utuntur, magnum: apud mediocres, modestum se medio-
 crémque gerere. Nam & illis prestare difficile est ac glo-
 riosum, & his facile: interque illos gloriari, ingenuum est
 ac liberale: inter humiles autem & abiectos homines, sor-
 didum & importunum: ut si quis cum imbecillis vires suas
 ostentare vellet. Nec solet idem ad ea commeare omnia,
 quæ sunt apud vulgus in honore & precio, aut ubi obti-
 nent alij principatum. Quietus est etiam & cunctator,
 nisi aut magnus honos agatur, aut res magna. Paucas res
 agit ille quidem, sed magnas & dignitatis plenas. Idem &
 aperte oderit necesse est, & aperte diligit, quod timidi sit
 tegere ac occultare sententiam: magisque ex veritate pen-
 det, quàm ex opinione, dicitque ac gerit palàm omnia: si-
 quidem id contemnentis est. Itaque liberè quæ sentit, solet
 dicere: idque eò facit, quod & cōtemnat, & vera loqua-
 tur: nisi fortè si quid dissimulatione tegendum sit, cui rei
 locus est apud multitudinem. Nec verò cum aliis nisi cum
 amico vita victuque cōiungitur, quod id servile existimet.
 Itaque & omnes assentatores, serviles: & humiles, assen-
 tatores esse solent. Et quoniam magnum ei nihil videtur,
 nihil mirabile ei videri solet. Non recordatur iniurias, si-
 quidem magnanimi non est meminisse præsertim iniurias,
 sed potius contemnere: nec de hominibus sermonem habet,
 quandoquidem nec de se prædicabit, nec de cæteris. Nam
 nec ut laudetur ipse laborat, nec ut alij vituperentur: nec
 laudat alios libenter: itaque nec conuitiator est, ne inimi-
 corum quidem, nisi fortè propter contumeliam. Minimè
 verò de necessariis, & exiguis anxius sollicitusque est. Eius
 enim est qui in rebus curam adhibet, his in rebus eam ani-

mi affectionem retinere. Atque etiam is est qui res honestas & præclaras, quanuis inutiles, fructuosis anteponat. Hoc enim eum potius decet, qui se ipse contentus est. Incessus etiam magni viri tardus sit necesse est, vox grauis, constans & firma oratio. Neque enim aut festinat is qui paucis rebus studet: aut vehemens est, cui nihil magnū esse videatur: quibus de causis & contentiones vocis suscipiuntur, & in ingressu celeritates. Ac magnanimus quidem eum se præstabit. Qui autem iis deest officiis, angusto pusilloque animo dicitur: qui modum transit, elato: qui quidem mali & improbi minimè videntur esse, quoniam nihil improbè faciunt, sed errant potius. Nam qui demisso abiectoque est animo, is & quibus bonis dignus est se ipse spoliatur, & malo quodam præditus est, quod se indignum bonis iudicat. Idemque se ipse ignorat: aliter enim ea omnia expeteret, quibus dignus est, cum sint in bonis. Nec stulti quidem videntur esse, sed pigri potius, quæ eos deteriores facit opinio. Nam cum ea omnes expetant, quæ meritis ipsorum debentur: tamen isti ab honestatis actionibus studiisque quasi indigni sint, itemque à bonis externis se remouent. At elato animo viri, & stulti sunt, & se ignorant ipsi, atque id apertè. Nam tanquam digni sint, ea aggrediuntur, quibus laus & gloria proposita est, deinde culpantur. Itemque vestitu, gestu, aliisque eiusdem generis se comunt & ornant, suasque res secundas notas volunt esse omnibus, ac de se ipsi prædicant: quasi hæ res sint ipsis honori futuræ ac dignitati. Contraria autem est magis animi magnitudini abiectio animi, quàm elatio & altitudo. Nā & sæpius vsu venit, & maius malum est. Ac animi quidē

magnitudo in magno, ut dixi, honore versatur.

Cap. 4.

VIDETVR autem etiam in eo quaedam virtus consistere, quemadmodum supra dictum est, quæ eandem habet rationem ad animi magnitudinem, quam ad magnificentiam liberalitas. Nam cum utraque recedat à magnitudine, tamen nos in rebus mediocribus, modestis, parvisque rectè afficit. Ut autem in accipiendis dandisque pecuniis mediocritas reperitur, nimium, & parum: sic honorem & gloriam nonnulli nimium expetunt, alij parum: quidam eam quærunt ex iis factis, unde & quemadmodum querenda est. Nam & ambitiosum vituperamus, & eum qui nulla gloria ducitur: illum, quia nimio honoris studio trahitur, & iis in rebus gloriam consecatur, quibus quærenda non est: hunc, quoniam ne ex rectè quidem factis instituit gloriam quærere. Incidunt autem nonnunquam tempora, cum & ambitiosos, quemadmodum supra dixi, ut viros & honestatis cupidos laudamus, & eos qui nullum honorem expetunt, ut moderatos & modestos. Perspicuum autem est, nos, cum rei alicuius multifariam quis cupidus dicatur, non eodem semper modo usurpare nomen cupidi honoris, quem ambitiosum vocamus, sed interdum in laude: ex eo quòd avidior sit, quàm plerique honoris: interdum in vituperio, quòd magis quàm ratio, æquitásque patiatur. Quoniam autem mediocritas vacat nomine: idcirco extrema de ea quasi deserta regione disceptant. Sed quibus in rebus nimium & parum reperitur, in iis etiam relinquitur mediocritati locus. Atqui honorem homines & nimium expetunt, & parum. Expetunt igitur, & quomodo expetendus est. Quare lau-

datur habitus, qui modum adhibet in expetenda gloria, etiam si vacet nomine. Hoc autem apparet, si virtus hac cum ambitione compareretur, fore, ut vacuitatis honoris: sin cum vacuitate honoris, ambitionis speciem præ se ferat: si autem cum utraque, utranque quodammodo imitari videbitur: quod in reliquis etiam virtutibus cernitur. Quoniamque mediocritas hic nomen non habet, pugnare extrema inter se videntur.

MANSVETUDO etiã seu clemẽtia, mediocritas quæ- Cap. 5.
dã iræ est. Sed quoniã mediũ vacat vero propriòq; nomine ac ferè etiam extrema, ad mediũ clementiam transferimus, quæ ad id quod parum est, deflectit, quod etiam nomine vacat. Exuperantia autem iracundia appelletur. Ira enim ipsa perturbatio est, quæ ex multis rebus variisq; gignitur. Atque is quidem qui quibus de rebus, quibusque hominibus decet, irascitur, quique id facit quemadmodum, quando & quandiu decet, is laudibus afficitur, quem eundem clementem & mansuetum appellari licet. Siquidem in laude clementia est. Vult enim clemens omni animi vacare perturbatione, non à perturbatione rapi & distrahi: quin etiam ut ratio præscripserit, sic & his de causis, & tandiu vult succensere. Peccare autem in eam partem videtur, quæ modum deserit. Neque enim vlcisci cupit clemens, sed ignoscere. At verò defectio siue lentitudinẽ, siue alio quouis nomine appellari placet, est in vitio. Qui enim minus succensent ob eas causas ob quas decet succensere, ij stulti videntur: & qui non quomodo, quando, quibus irascendum est. Sunt enim omnis sensus & doloris expertes, qui irasci nesciunt, nec propulsant iniuriam. Atqui con-
g. iij.

tumelias & conuitia a quo animo ferre, ac in suis negligere, seruorum simile est. Exuperantia verò illa quidem in omnibus existit (nam & quibus hominibus, & quibus de causis non est irascendum, irascimur: & vehementius, aut remissius, ac diutius quàm ratio postulet) sed tamen non in eodem hæc quidem insunt omnia: neque enim possunt. Cùm enim per se malum omne labefactat, tum si integrum sit, intolerabile existit. Ac iracundi quidem celeriter commouentur, & in quos non decet & quibus de causis, & vehementius quàm sat sit: sed facile ac citò etià eorū ira desistit, quod in illis quidem est optimū. Idque eis propterea accidit, quia iram non retinent, sed statim animum explent, eò quòd aperti sunt, ob acutam illorum commotionē: hinc finem faciunt. ἀκρόχολοι autē, id est, extremæ bilis homines, nimium procliuēs sunt, & omni re facile cōcitantur ad iracundiā, & quauis de causa: vnde etià traxere nomen. At acerbi agrè placantur, diūque irati sunt: nam iram retinent, animum autē si semel expleuerint, tum modus apponitur. Vltio enim modum finemque iræ adhibet, pro dolore voluptatē efficiens. Quòd si id minus fiat, quasi onus quoddam sustinent. Quia enim hoc minus apparet, nemo ad eos placandos se applicat, & ad mitigandā & quasi concoquendam apud se ac per se iracundiā, tempore opus est. Cùm autem hoc hominum genus sibi molestissimum est, tum amicis maximis. Insensos autē homines appellamus eos, qui quibus de causis minus rectū est, irascuntur, & vehementius & diutius quàm ratio postulare videatur: eos etiam qui non redeunt in gratiam, nisi vltio, vel animaduersio sit consecuta. Clementiæ autem re-

pugnat magis vitium, quod modum transit, ob eam causam quia sæpius accidat. Nam & vlcisci iniuriam, magis naturam attingit humanam: & infesto infensoque animo homines, minus apti sunt ad vitæ communionem. Hoc autem & suprà dictū est, & ex iis quæ docemus nunc, perspicui potest, non esse dictū facile, quomodo, aut quibus hominibus, aut qua de causa, & quandiu deceat irasci, & quatenus quis rectè faciat, aut peccet. Qui enim paulū aliquid modum transit, is nec quod fines rationis transilierit, nec quod ab ea defecerit, vituperari solet. Interdum enim eos laudamus, qui modum deserunt, clementesque dicimus: & iratos viros appellamus, quasi imperare possint. Ergo quantum quisque vel quomodo modum egressus vituperandus sit, non est facile explicare oratione. In rebus enim singulis, atque in sensu positum iudicium est. Ac illud quidem perspicuum est, medium habitum esse laudabilem, quo quibus rectum est irascimur, quāque ob causam, & quomodo decet: quod fit etiam in cæteris generis eiusdem. Illæ verò affectiones quæ modum transeunt, ac deserunt, sunt omnes in vitio: ac si parum medium deserant, leuiter: si aliquanto maiore interuallo, grauius: in magno quodam insignique spatio, vehementer sunt reprehendendæ. Hoc igitur perspicuum est, mediam in his animi affectionem obrinendam. Ac de his quidem animi affectionibus quæ in ira versantur, hætenus.

IN consuetudine autem vitæ sermonūque ac factorū Cap. 6.
cōmunionē ἀγεσκοί, id est obsequentes, & nimium faciles & blandi videntur ij, qui ad voluptatē laudant omnia, nec vlla in re aduersantur, quod putent se iis quibuscū viuunt,

nullo loco molestiae esse oportere. Qui verò sunt his multū dispares, & in omni re aduersantur, nec de cuiusquā offensione ac molestia laborant, ij difficiles, fastidiosi ac morosi vocantur. Non est quidem dubium id, quin hi animi habitus sint in vitio: idque sit in laude, quo ea omnia quae recta sunt, utque ratio praecipiet, probabuntur, respuenturque cōtraria. Nomen autem ei non est impositum, quam amicitiae similis parq; videatur. Qui enim ea animi affectione praeeditus est, quae medium locum tenet, non ab- similis ei est, quem nos & bonū virū & amicū vocamus, adiuncto amore. Hoc autē differt ab amicitia, quòd affectu eorūque vacat amore, quibuscum ipse versatur. Neque enim amore vel odio ductus, probat ut decet, omnia, sed quia ita animo est constitutus. AEquè enim hoc erga ignotos ac notos: erga familiares aequè, ac erga eos quorum non est implicatus consuetudine praestabit, nisi quòd in omnibus id faciet pro dignitate. Neque enim aequè decet familiaribus, ac exteris voluptatem & molestiam afferre. Atque hoc quidem iam dictum est omnino, eum talem hominem in communione earum rerum quae ad vitam pertinet, se ita esse gesturum, ut ratio postulabit. Semper autem honestatis utilitatisque rationem habens, inuestigabit inibitque rationem, qua non possit offendere, aut certè delectare possit. Nam iis in incūditatibus molestiisque cernitur, quae ex colloquiis nascuntur. Harum autem si quae sunt quibus indecorum est, aut etiam incommodum delectationem afferre, eas ita respuet, ut etiam malit esse molestus. Quòd si qua res sit eiusmodi, quae turpitudinem facienti eamque non parvam afferat, vel incommodum,

Et contraria leuem molestiam: non probabit, sed aspernabitur. Aliter autem cum iis versabitur qui auctoritate aliqua præditi sunt, aliter cum quolibet, magisque aut minus notis: itémque in aliis hominum differentiis suum cuique tribuet decorum. Ac per se quidem placere volet ac gratus esse, molestus autem esse verebitur. Semper tamen euentus, honestatem dico Et utilitatem, si plus valere debeant, spectabit Et sequetur: magnæque in posterum voluptatis causa, leuiter offendet. Ac medius quidē talis est, nec vlllo appellatus est nomine. Qui autem aliis affert delectationem, in eoque nihil aliud sequitur, nisi vt gratus sit, obsequēs nimiumque facilis dicitur. At qui id facit, vt adiumentum ad opes adipiscendas, eaque omnia quæ pecuniis paratur, nanciscatur, is assentator est habendus. Eum verò qui molestus ac tristis est omnibus in rebus, iā difficilem ac morosum appellandū diximus. Pugnare autē inter se videntur extrema, quòd mediocritas nomen non habet.

IISDEM ferè in rebus arrogantie mediocritas cernitur, quæ etiam vacat nomine. Ac de iis non erit alienum disputare. Nam facilius ea quæ ad mores pertinent intelligemus, si de singulis disseruerimus: Et virtutes mediocritates esse probabimus, si ita esse in omnibus perspexerimus. Iam de iis qui in vite societate voluptatem vel dolorem spectant, diximus. Nunc de iis qui verum vel falsum enuntiant, ac præ se ferunt, seu factis seu dictis, idque arrogando, disseramus. Igitur arrogans appellatur is, qui sibi res magnas Et præclaras sumit Et vendicat, cum non insint, vel maiora quàm quæ insunt. Dissimulator contrà, qui quæ insunt, negat inesse, aut extenuat.

Cap. 7.

At verò medius & perfectus vir, sui semper similis, verax est & vita & oratione: ea in se inesse confirmans quæ insunt, nec maiora, nec minora. Licet autem quæque harum rerum, & rei alicuius, & nullius causa facere: qualisque est quisque, & talia sunt eius & facta, & oratio, & vita, nisi rei alicuius agat gratia. Ac per se quidem omne in malo vitioque mendacium est: veritas honesta & laudabilis. Ita etiam verus homo, quoniam mediū locum obtinet, est omnis laudabilis. Qui autem mentiuntur, utrique sunt illi quidem vituperandi, sed maiore quadam ratione arrogans. De quorum utroque ita differemus, si prius de veraci pauca præponamus. Non enim de eo instituimus dicere, qui in pactis rebusque contrahendis verus est, aut iis omnibus quæ ad iniustitiā iustitiāve pertinent, (est enim hoc alterius virtutis propriū) sed de eo, qui in quibus rebus nihil tale postulatur & agitur, se & vita & oratione bonum virum ac veracem præstat, hoc ipso, quod ita sit animo constitutus, quem eundem bonum virum appellari licet. Nam qui veri cupiditate ducitur, quique tum verum enuntiat, cum id non agitur, is multò etiam facilius verax futurus est, si res postulabit. Mendaciū enim, ut turpe aliquid, vitabit, quod quidem etiam per se ipse fugiebat. Atqui talis vir laudādus est. Sed ad id potius quod minus est ac inferius in veritate, deflectit. Id enim magis decet, quoniam quicquid modum finemque transsit, nimiumque est, id omne molestum. At verò qui maiora sibi, quàm quæ insunt, vendicat & sumit, rei nullius causa, est ille quidem improbo similis: (neque enim mendacio delectaretur) sed tamen stulti potius, quàm pravi speciem gerere videtur.

Qui autem alicuius rei causa id facit, si gloria vel honoris, non est ille quidem admodum vituperandus: qualis est arrogans. At qui pecunia, vel earum rerum causa, quæ ad pecuniam spectat, is multò deformior est. Nec verò facultate ac potestate arrogans, sed animo ac voluntate cernitur. Ex animi enim habitu, & quia talis sit, omnis arrogans indicatur, ut & mendax, qui duplex est, alius mendacio ipso delectatur, alius gloria quæstusque causa mentitur. Atque ñ quidem qui cupiditate gloria sibi aliquid tribuunt, ea sibi sumunt omnia, quæ vel ad laudē, vel beatam vitam pertinent. Qui autem spe quæstus, ea sibi vendicant, quæ etiam vsui sunt proximis, quæque si minus adsint, celare & occultare licet: velut se medicos, ac vates nobiles esse profitentur. Ob eamque causam hæc sibi plerique sumunt & arrogāt, quòd in eis insint quæ diximus omnia. In dissimulatores autem, quoniam sua ipsorum illi extenuant, lepidorum morum species apparet: quippe qui non videantur quæstus causa dicere, sed quòd fastidiū aliis adferre molestiamque fugiant. Sed hi tamen ea dissimulant maximè, quæ honesta ipsa sunt, & plena dignitatis, ut Socrates faciebat. Qui autem exiguas res parvique momenti, quæque perspicuæ sunt omnibus, dissimulant, veteratores dicuntur, ùque iure contemnuntur. Id quod etiam arrogantia datur interdum, qualis est vestitus Lacedæmoniorum. Nam & sua extollere nimium, & extenuare, quandā speciem fert arrogantia. At verò qui moderatè videntur dissimulatione, ea ut ne dissimulent, quæ antè oculos posita patent omnibus, ñ politi homines atque urbani videntur. Sed arrogans quoniā deterior est, veraci videtur opponi.

Cap. 8. SED quoniā requieti quoque in vita loci aliquid reli-
ctum est, in eaque aliquid iocis & hilaritati cōceditur tē-
poris, efficitur, ut hīc quoque decora quedā, & apta con-
suetudo, cōgressioque ea, & dicendi, & audiendi, quæ &
quemadmodū decet & dicere & audire, vigere videatur.
Magnopere etiā refert, ut personarū habeas, tum dicendo,
tum audiendo, rationē. Ex quo perspicuum est, & transiri
in iis medium, & deseri. Ac illi quidē, qui risu ac facetiis
ultra modum prodeūt, scurræ ac importuni habendi sunt,
præsertim cū omni ex parte ridiculorū cupiditate inflam-
mati, dent operā potius ut risum moueant, quā ut quæ
honestæ sunt dicant, aut ne eum in quem scōma iaciunt, of-
fendant. Qui autē nec facetū quid dicunt ipsi, & tamen
eos qui dicunt, permolestē ferunt, agrestes & duri viden-
tur. At verò qui salibus & facetiis modū quendam adhi-
bent, ἡ εὐχέλαιοι, id est urbani vocātur, quasi εὐχοποι, id est,
quasi optimo corporis motu: morum enim hæ sunt motio-
nes. Ut enim corpora, sic mores ex motionibus iudicātur.
Quoniā autem facetiæ ac sales patent latissimē, cōplurēs-
que ludicris ac dictis plus capiuntur, quā ratio patiatur:
factū est, ut scurræ, urbani quasi politi homines appellarē-
tur. Sed tamē ex iis perspicuū est, quæ dicta sunt, inter eos
magnas esse dissimilitudines. Huic autē mediocritati fini-
tima dexteritas est. Dextri enim ac ingenui est, ea & di-
cere, & audire omnia quæ bono viro ac libero digna sunt.
Eum enim talē hominē, quedā & ioco dicere decet, & au-
dire. Magna etiam est distinctio ingenui & illiberalis ioci,
eius etiā qui bene institutus est & indocti: quod in anti-
qua novaque comædia perspicere licet. Illis enim facetum

erat, si rerum turpitudini adhibita etiam esset verborum obscenitas: his verò, si significatio potius: quibus in rebus multum est discriminis ad decorum seruandum. Vtrū igitur qui rectè iocatur, salésque iacit, ex eo statuendus sit, quòd ea dicat quæ libero homine digna sunt, an quòd eū qui audit, minimè offendat, aut delectet potius, anne hoc quidem certum est? Alios enim alia offendunt atque delectant. Idem etiam talia audiet libentius. Quæ enim quisque audire ab altero vellet, eadē etiam facere videtur. Nō igitur omnia faciet. Dictum enim conuiuium quoddam est. Et legislatores quædam iactari conuitia prohibent: æquū autem erat idem de dictis cauere. Quocirca politus & liberalis homo ita animo affectus erit, ut sibi ipse lex esse videatur. Atque is quidē, qui medium locum obtinet, eum se ipse præstabit, siue dexter, siue urbanus nominetur. At verò scurra à risu longè multūque superatur, qui nec sibi parit, nec ceteris, si risum concitet: atque idem eiusmodi commemorat, quæ homo politus nulla ex parte sustineat dicere: nonnulla etiam quæ ab aurium comprobatione abhorreant. Rusticus autem omnino ad has congressiones inutilis est. Nam cum nihil facetum dicat, tamen offenditur omnibus. Atqui videtur in hominum vitam requies, & iocus inuectus necessarió. Tres igitur, quas dixi, versantur in hominum vita mediocritates, quæ omnes in quorundam dictorum, factorūque societate consistunt. Hoc autem differunt, quòd vna in veritate, alia in vitæ iucunditate cernuntur. Earum autem quæ in iucunditate posita sunt, vna in iocis, altera in aliis vitæ societatibus congressionibusque consistit.

Cap. 9. DE verecundia autem non est quod, ut de aliqua virtute, dicendum esse videatur: siquidem perturbationi est quàm habitui similior. Itaque definitur esse metus quidā dedecoris & infamiae, eodēque modo nascitur, quo metus is, qui in rebus asperis formidolosisque cernitur. Nam & erubescunt, qui pudore afficiuntur: & qui mortis metu exhorrescunt, terrore exalbescunt. Quare ad corpus virūque quodammodo pertinet, quod perturbationis magis videtur, quàm virtutis proprium. Nec verò omni aetati, sed pueritiæ conuenit perturbatio. Ea enim aetate qui sunt homines, verecundos pudentesque putamus esse oportere: eosque quoniam libidini parent, peccatis multis contaminari & infici, à quibus deterrentur propter verecundiam. Ac adolescentes laudamus verecundos: senem autē quod pudore afficeretur, nemo laudauit vnquam. Nihil enim eum existimamus facere oportere eorum, ex quibus pudor nascitur. Neque enim bono viro digna verecundia est: siquidem ex malis rebus oritur, quæ faciendæ non sunt. Nihil autem interest, utrum aliæ res per se turpes sint, aliæ opinione: quandoquidem neutra faciendæ sunt, ut non sit pudori locus. Est autem improbi, ita animo affectum esse, ut quod turpe fædūque sit, velit facere. Et absurdum sit, eo esse animo, ut si quid tale agas, afficiare pudore, & propterea te bonum virum iudices. Pudor enim voluntate ac iudicio omnis suscipitur. Nunc vir bonus nunquam voluntate sua, quæ turpia sunt, faciet. Sed tamen potest aliqua causa verecundiam bonam reddere: ut si quis turpe aliquid gesserit, ex eoque pudore afficiatur. Atqui hoc nusquam reperitur in virtutibus. Quod si impudētia in malis

est, & nullo pudore affici ex turpibus factis, malū: nihilo
magis eum qui hæc faciat, pudore affici bonū est. Nec con-
tinētia quidem virtus est, sed mediæ ac mixtæ naturæ. De
qua idoneo loco differemus. Nunc sequitur, ut de iustitia
differamus.

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIB. V.

DE iustitia & iniustitia hoc primum
cognoscendum est, quibus in actioni-
bus cernantur: iustitia quanam me-
diocritas sit, quarumque in rerum ius-
medio & æquabilitate consistat. Qua
in rerum cognitione & disputatione
eandem, quam in superioribus libris, viam & rationem
sequemur. Videmus quidem eam animi affectionem omnes
iustitiam dicere, qua apti sunt ad res iustas gerendas, quæ
que res iustas & faciunt, & cupiunt facere. Eodémque mo-
do de iniustitia sentiunt, qua iniuriam faciunt, & ad res
iniquas iniustasque vltro impelluntur. Itaque hæc primum
quasi prima quadã lineamenta sint à nobis proposita. Ne-
que enim ita est in sciētis & facultatibus, ut in habitibus.
Facultas enim & scientia contrariorum eadē videtur esse:
habitus autem contrarius contrariorum non videtur, ut à
valetudine non efficiuntur contraria, sed solum salubria.
Ambulare enim quempiã valenter dicimus, cum ambulat

In Lemma. propositiones continentur methodus
 docendi ut si in quibus si quidam
 in multis et multisque
 simplicior ratione generalis et pluri
 per tota, non per se fitio et mult
 per, igitur necesse est introduci
 quod est in hoc

ut valēs. Contrarius ergo habitus ex contrario saepe intelligitur: plerunque etiam habitus ex rebus subiectis. Et enim si firma corporis affectio nota sit, infirma quoque nota constitutio est: ex iisque rebus quæ firmam affectionem efficiunt, firma affectio, & ex hac ipsa, quæ ad firmam constitutionem pertinet. Si enim bene constitutum corpus positum est in carnis crassitudine, necesse est malè constitutum affectumque corpus in carne tenui consistere: quodque ad bene constituendum corpus conducat, carnis efficere crassitudinem. Consequitur etiā ferè, ut si alterum multis modis dicatur, multi etiam modi sint alterius: veluti si quod iustum est variis modis dicatur, & iniustum: porro autem multis modis dici iniustitia & iustitia videntur. Sed quia vicina est, ac finitima eorum nominum homonymia, id occultū est: nec sic perspicuum, ut in iis quorum magnæ sunt dissimilitudines: in quibus magna est in specie differentia: ut vocatur κλέος communi nomine, & ea quæ sub collo animalium nascitur, & ea quæ ostia clauduntur. Hoc igitur intelligendum est, multis modis iniustum hominem vocari, videturque iniustus esse, & is qui leges violat, & is qui semper maiorem sibi partem aufert, & qui iniquus est: ut perspicuum sit iustum esse eum, qui pareat legibus, & qui æquus sit. Iustum ergo id erit quod leges iubent, & quod æquum est: & iniustum id, quod contra leges est, & quod iniquum. Et quoniam qui iniustus est πλεονέκτης etiam est, id est qui meliorem semper ad se partem transfert, versabitur in bonis, non omnibus quidem, sed in iis tantummodo, in quibus res aduersa prosperæque consistunt. Quæ simpliciter bona sunt semper illa quidē, sed alicui non semper. Atque

hac optant homines, ac persequuntur, nec debent: sed optare debent potius, quæ verè bona sunt, ea sibi salutaria esse, ea autem sequi quæ sibi bono sint. Sed iniusti non semper, ut in duobus per se malis, maius, sed etiam leuius eligunt. Sed quia minus malum, etiam boni speciem gerit quodammodo, ipsaq; *πλεονέξια* in bonis versetur, idcirco *πλεονέκται* omnino esse videntur, id est, omnia sibi precipua semper auferentes.

Quinetiā iniqui sunt, (hoc enim continet, latè que patet: continet enim quod iniquum est, & plus & minus) &

legum violatores: quoniam hoc ipsum violare leges, ac iniquum esse, iniustitiam omnem cōplectitur, fūsumq; est per omnem iniustitiam.

Quoniam autem omnis est qui contra leges facit, iniustus, & omnis iustus qui paret legibus: perspicuum est, ea omnia quæ legitima sunt, in iustis esse quodammodo numeranda.

Quæ enim à disciplina legū ferendarum constituta sunt, ea legitima habentur, quorū quicque in iustis esse dicimus. Leges autem iubent omnia, in quo vel communem omnium vtilitatem exquirūt, vel optimorum, vel principum: idque vel actionibus virtutū, vel alia

ratione. Quocirca iusta appellamus vno modo ea quæ beatā vitam, & eius partes in civili societate efficiunt ac

tuentur. Ac lex quidem & forti suum officium præscribit, ut non deserere ordinem, nec fugere, nec arma abiicere: &

temperato, non adulterari, nec vi constuprare: & clementi, non verberare, neque conuitiari: itēque in cæteris virtutibus & vitis, illa iubet, hac vetat. Ac salutaris quidem

habenda est ea quæ rectè lata est: quæ inconsultè & inconsideratè, perniciofa. Atque hæc iustitia, absoluta est illa quidem virtus & perfecta, non illa quidem per se,

ut animi habitus quidā considerata, sed quatenus alterius
 commoda & utilitates respicit. Ob eāque causam hac
 vna virtus omniū est domina, & regina virtutum, neque
 Hesperus aut Lucifer tantā sui excitant admirationē. Ex
 quo factum est iam tritum sermone omnium prouerbium,
 Iustitia in sese virtutes continet omnes.

Eadēque virtus perfecta est ob id maximè, quòd inest
 in ea vsus virtutis vndique perfectæ. Perfecta est autem
 propterea, quòd qui ea præditus est, is etiam erga alios, non
 in se modò, virtutē exercere ac excolere potest. Plerique e-
 nim in suis rebus præclarè se gerere possunt, in alienis non
 possunt. Quocirca præclarū est illud Biantis, Magistratū
 virū ostendere. Qui enim præst in repub. is iam res curat
 aliorū, & in reip. luce versatur: ob eāque causam omniū
 virtutum sola iustitia, in bonis alienis ducitur: quia non ad
 suum commodū, sed ad aliorū omnia confert. Aliorū enim
 commodis utilitatique seruit, aut principis, aut reipub. Ac
 sceleratissimus quidē est habēdus is, qui malitiam, & ad
 suam & amicorū perniciē exitūque conuertit. Optimus
 autem is, qui virtutem non ad suam, sed aliorū utilitatem
 refert. Est enim hoc arduū opus. Atque hac ipsa iustitia
 nō pars virtutis est, sed virtus vniuersa: & iniustitia ei op-
 posita, non pars vitij est, sed vniuersum vitiū. Qualis au-
 tem sit differentia virtutis & iustitiæ, de qua agimus, per-
 spiciū ex iis est quæ dicta sunt. Est enim re idem, ratione
 autem non idem: sed qua ad alterum refertur, iustitia: qua
 habitus est talis, absolutè consideratus, virtus nominatur.
 QVÆRIMVS autem quidem iustitiam, quæ pars sub-
 iecta est virtuti (est enim quædam, ut diximus) & iniusti-

De iustitia quæ iustitia est
 virtutis quod virtutis est
 iustitia est quod virtutis est
 iustitia est quod virtutis est

Trium virtutibus per quod sunt
 propter virtutem quæ sunt
 sunt quod sunt virtutibus

Sic capite propositum
 Super propositum quod iustitia
 quod est virtutis quod iustitia
 quod est virtutis quod iustitia
 quod est virtutis quod iustitia
 quod est virtutis quod iustitia

tiam eam quæ pars est. Aliquam autem esse eiusmodi, ex hoc facillimè perspicui potest. Nam qui agit eorum aliquid, quæ cæterorum vitiorum sunt propria, is facit ille quidem iniuriam, attamen non plus æquo sibi auferre dicitur. Velut si quis abiiciat clypeum propter ignauiam, aut maledixerit per iram, aut pecuniis non inuerit propter iniuriã. Cùm autem plus sibi sumit quis, sæpe ad nullum eiusmodi vitium illud, nec ad vniuersa, sed ad certum iam aliud pertinet: vituperamus enim tanquam iniustitiam. Est igitur quidem aliud genus iniustitiæ, quæ ut pars subiecta est generali, itémque aliud quoddam iniustum subiectum iniusto, quod est cõtra leges. Præterea si quis quæstus causa stuprum inferat, quæstumque inde faciat, alter cupiditate incensus, idem de suo largiens & cum damno rerum suarum faciat: hic intemperans potius quàm auidus esse videatur: ille iniustus, intemperans non item. Perspicuum est igitur hoc propter quæstum contingere. Iam verò in cæteris sceleribus omnibus, si peccetur, id semper ad certum aliquod peccati genus refertur, & pertinet: velut si adulteratus est, ad libidinem & intemperantiam: si in acie locum & ordinem deseruit, ad ignauiam: si pulsauit, ad iracundiã: at si quæstum fecerit, ad nullum vitium refertur, nisi ad iniustitiam. Quare perspicuū est, esse præter generalem certam quandam iniustitiam, quæ illi subiecta sit, eodem nomine appellata, quoniam in eodem genere posita est definitio. In rebus enim alienis vtraque vim suam obtinet. Sed hæc in honore, aut in pecuniis, aut in salute, aut si quo vno nomine hæc complecti omnia possumus, & in voluptate ea quæ ex quæstu percipitur. Illa in iis spectat-

h. iij.

*Disputatio de iniustitia
quæ ut pars subiecta est
generali, itémque aliud
quoddam iniustum subiectum
iniusto, quod est cõtra leges.*

tur rebus, in quibus vir bonus. Hoc ergo iam apparet, iustitia plura esse genera, aliudque esse præter generalem virtutem, iustitiæ genus. Quare autem, qualisque sit, deinceps explicandum est. Partitio à nobis posita est rerum iniustarum, alias esse contra leges, alias contra equitatem. Et iniustarum alias legitimas, alias æquas. Ac iniustitia quidē, de qua supra dictum est, in eo posita est, & consistit, quod sit contra leges. Quoniā autē iniuria ea quæ repugnat equitati & quæ legibus, non sunt eadem, sed altera ut pars est subiecta generi (quod enim iniquum est, id omne contra leges est: quod autem contra leges est, non omne etiam iniquum: nam quicquid plus est, omne iniquum est: quod autem iniquum, non plus etiā) efficitur, ut quæ iniusta sint & iniustitia, non sint idem quod illa, sed aliud omnino. Atque hæc tanquam partes sunt, illa tanquam genera: siquidem hæc ipsa iniustitia, pars est iniustitiæ generalis, itēque iustitia subiecta est iustitiæ. Quare & de iustitia & de iniustitia, quæ ut partes subiectæ sunt generi, nobis dicendū est, & de iure & iniuria eodē modo. Prætermittēda est igitur nobis iustitia ea quæ generali virtuti attributa est, & iniustitia: quarum in altera usus virtutis generalis erga alterū cernitur, in altera vitij. Ex quo etiam perspicuū est, ea quæ iuste & iniuste ab iis proficiuntur, quo pacto sint explicāda: pleraque enim iura legitima ea sunt, quæ à generali virtute ferè præscribuntur. Nam & ex quaque virtute vitam degere, præscribit lex: & ex vitij, vetat. Efficientia autem virtutis generalis, legitima sunt ea omnia quæ de disciplina publica cauta sunt legibus. Nam de ea disciplina quæ privatim ad singulos pertinet, ex qua boni viri verè nomi-

Deinceps

Deinceps dicitur quod est generis iustitiæ
et quod est speciei iustitiæ
et quod est speciei iustitiæ

Deinceps dicitur quod est generis iustitiæ
et quod est speciei iustitiæ

Deinceps dicitur quod est generis iustitiæ
et quod est speciei iustitiæ

nantur, utrum ad civilem scientiam pertineat, an ad aliā,
 alio loco disputabimus. Aliud est enim fortassis virum bo-
 num esse, aliud ciuem bonum. Sed iustitia quæ tanquā pars
 subiecta est generi, iurisque eius quod ab ea ducitur, vnum
 genus est, quod in tribuendo honore vel pecuniis cernitur,
 ceterisve rebus omnibus, quæ diuidenda inter eos sunt, qui
 in civili societate & communione versantur: ea enim pos-
 sunt vel equaliter inter ciues diuidi, vel inæqualiter. Alte-
 rum genus est, quod in pactis contrahendisque rebus tan-
 quam regula adhibetur. Cuius sunt duæ partes. Nam cō-
 tractuū aliis voluntatis est, aliis non est. Voluntarij sunt,
 ut veditio, emptio, mutuū, sponsio, locatū, depositum, condu-
 ctum: qui voluntarij propterea dicuntur, quod à voluntate
 nostra principium eorum proficiscatur. Eorum autem qui
 non sunt voluntatis nostræ, partim clandestini sunt, ut fur-
 tum, ut adulterium, ut veneficium, ut lenocinium, ut ser-
 uorum sollicitatio, ut cædes dolo facta, ut falsum testimo-
 nium: partim vi fiunt, ut verbera, ut vincula, mors, rapi-
 na, membrorum debilitatio, conuitium, contumelia.

QUONIAM autē iniustus iniquus est, & quod iniustū
 est, idem iniquum: perspicuum est, certum esse medium
 eorum quæ iniqua sunt, idque æquum nominari. In qua-
 cunque enim actione plus & minus versatur, in eadem
 etiam æquum cernitur. Quod si quod iniustū est, idem in-
 æquabile est: profectò quod iustum est, idem sit æquabile
 necesse est. Quod quidem omnes, etiam si non adferatur
 ratio, intelligunt. Quoniam autem quod æquabile est,
 idem medium quoddam est, ius mediū quiddam sit necesse
 est. Quod autem æquabile est, id in duobus minimum

h. iiij.

cernitur. Neceſſe eſt igitur quod iuſtum ſit, medium quid-
dam eſſe & æquabile: referrique ad aliud, & quibuſdam
eſſe æquabile. Ac quatenus medium eſt, aliquorum eſt:
quæ plus minùſve nominamus: quia æquabile eſt, in duo-
buſ ſpectatur: quia ius quibuſdam tribuitur. Ita neceſſe eſt,
quod iuſtum ſit, in minimis quatuor conſiſtere. Inter quos
enim ius eſt, duo ſunt: in quibuſ cernitur, res duæ. Eadẽ-
que erit æquabilitas & parilitas, & eorum hominũ inter
quos ius eſt, & earum rerum in quibuſ ius ſpectatur. Vt
enim inter ſe affecta ſunt res eæ, in quibuſ ius poſitum eſt:
ſic etiam ij, inter quos ius eſt, inter ſe affecti ſunt. Neque
enim ſi pares non ſint, paria aut præmia conſequentur, aut
ſupplicia dabunt. Aliter pugna hinc, criminationes qua-
relæque naſcuntur, ſi qui pares ſunt dignitate, non æqua
præmia: aut qui pares non ſint, eis paria tribuantur. Quod
etiã ex eo perſpici poteſt, quod cuique tribuitur pro digni-
tate. Nam quod ius poſitum eſt in tribuendo, id omnes cõ-
firmant, pro dignitate eſſe oportere. Dignitatem autem
non eandẽ omnes dicunt: ſed in libertate eam ponunt, qui
eam formã reipub. ſibi propoſuerũt, in qua populus præeſt:
in qua pauci præſunt, in diuitiis, alij in nobilitate generis:
qui optimorum reipub. ſtatum ſibi conſtituerunt, in vir-
tute. Quod ergo ius eſt, id proportionẽ quadã cõſtat. Ne-
que enim ſolũ numeri, quo quid numeramus ($\mu\omicron\nu\alpha\delta\iota\kappa\iota\varsigma$
Gracẽ dicitur) ſed qui omnino dicuntur numeri (numera-
tum appellant) propria eſt proportio & comparatio. Eſt
enim proportio parilitas ſimilitudõque rationis, quæ in mi-
nimis quatuor reperitur. Ac deiunctam quidem propor-
tionem perſpicuum eſt in minimis quatuor cõſiſtere, itẽm-

que coniunctam. Vnum enim in hac pro duobus adhibetur, bisq; dicitur: velut quemadmodum A ad B , sic B ad C . bis igitur B dictum est. Quocirca si bis ponatur B , quatuor erunt analogae, id est, quae eandem inter se rationem habeant. Atque etiam in quatuor minimis, quod iustum est, cernitur, eademque ratio est. Deiuncti sunt enim similiter ij quibus tribuendum est, & ea quae tribuenda. Ergo ut est A extremum ad B , sic C ad D . vicissimque ut est A ad C , ita B ad D . Ergo & tota ad tota, quod quidem coniungit partitio. Quod si ita etiam componatur, recte coniunxerit. Ipsius ergo A extremi cum C , & ipsius B cum D coniunctione ius quod tribuendo paritur, omne cernitur, estque ius in medio eius, quod non eandem habet proportionem atque rationem. Quod enim analogon est, idem medium: quod autem iustum est, medium est analogon. Hanc proportionem vocant mathematici geometricam, quod in ea contingit ut tota sic cum totis, quemadmodum utraque cum utrisque conferantur. Non est autem coniuncta haec analogia, propterea quod non sit vnum numero extremum cui tribuitur, & quod tribuitur. Atque hoc quidem ius analogon est: quod autem iniustum est, id contra proportionem est. Existit ergo hic plus & minus, quod quidem etiam in actionibus accidit. Qui enim alterum violat, boni plus adipiscitur: qui violatur, minus. Contra fit in malis, propterea quod leuius malum speciem quandam fert boni, si cum maiore conferatur. Est enim minus malum potius quam maius eligendum. Quod autem eligendum est, id bonum est: quod potius eligendum est, id etiam maius bonum. Ac de vno quidem iustitiae genere haecenus.

Cap. 4. SEQUITVR, vt de vna reliqua parte iustitiæ dicamus, quæ quidem in rebus quæ contractæ sunt emendandis cernitur, & voluntariis & non voluntariis. Huius autem generis alia quædam ratio est, atque superioris. Nam quod ius in diuidendis tribuendisque cõmunibus inter ciues rebus consistit, semper in ea quam dixi proportionem versatur. Hoc enim ipsum, si diuidenda sunt publicæ pecuniæ, eandem rationem habebit, quam habent inter se collocatæ pecuniæ, eaque iniuria quæ huic iuri contraria est, à proportionem discrepat. At verò ius id quod in contrahendis negotiis cernitur, quædam pars est æquitatis, & iniuria iniquitatis: sed tamen non ad illam analogiam seu comparisonem, verum ad arithmeticam pertinet. Nihil enim interest, vtrum bonus vir scelestum spoliauerit, an bonum improbus: nec vtrum bonus, anne malus adulteratus sit: sed lex damni solū spectat dissimilitudinē, vtiturque pro paribus, si alter violauit, alter violatus est: & si hic damnum dedit, ille accepit. Ideoque iniuriam hanc, quoniam iniqua est: ad æquitatem iudex & paritatem conatur traducere. Nam cum hic verberatus sit aut interfectus, ille verberarit, aut etiā interfecerit: diuisa in inæqualia perpeßio & actio est, sed ea ad æquitatem multa imposita iudex redigere conatur, detrahendo aliquid de lucro: vocatur enim in rebus eiusmodi, etiam si minus aptum quibusdam nomen videatur, in eo qui verberauit, lucrum & quæstus: in eo qui violatus est, damnum. Cum autem perpeßio ad æquitatem reuocata est, hoc damnum, illud lucrum nominatur. Ita & eius quod amplius est, & eius quod minus, medium æquabilitas est. In lucro autem & damno contrario mo-

do, plus & minus cernuntur: nam plus boni, minus mali
lucrum est, cuius contrarium est damnum: quorum qui-
dem medium æquabilitas est, quam eandem ius esse dici-
mus. Ergo ius illud quod ad emendandum valet, medium
damni & lucri sit necesse est. Itaque cum orta controuersia
est, confugiunt ad iudicem: quod confugere ad iudicem hoc
sit, à iure præsidium petere. Profitetur enim se iudex legem
esse loquentem. Conquirunt etiam iudicem omnes, qui
medius sit, quem eundem nonnulli μεσότης, id est arbi-
trum honorarium sequestræque appellant, quasi si quan-
do medium cōsequantur, ius suum se putent obtinere. Me-
dium ergo quiddam ius est, si quidem etiā iudex. Et iudex
quidem ad æquabilitatem reuocat: similiterque facit, ut si
linea in partes non æquas secta sit, & detrahat particu-
lam, qua maior præstat dimidiatam, eamque ad breuiorē
addat. Cum ergo bifariam aliquid totum sectum est, tum
suum quisque tenere se prædicat, cum ius æquabile obti-
nuit. AEquabile autem ius in medio positum est eius, quod
maius minúsque est proportionem arithmetica. Ob eamque
causam ius δίκοις vocatur, quod δίχα, id est diuisum sit,
ut si quis vocet ius δίκοις: & δίκης, id est, iudex, δίκης.
Si enim res duæ pares sint, ab earumque altera detraha-
tur quippiam, quod ad alteram addatur, duabus his par-
tibus præstabit alteri. Etenim si detracta fuisset, nō etiam
addita, profectō vna modo parte superaret. Dimidium er-
go superat vna parte, & ipsum dimidium superat vna id,
vnde pars illa ablata est. Hinc ergo perspicere possumus &
quid ei adimendum sit qui plus est cōsecutus, & quid ad-
dendū ei qui minus. Qua enim quisque re mediū præstat,

ea addenda illi est, qui minus tulit: & qua superatur, à maxima est auferenda. Ponamus tres esse lineas æquas inter se AA, BB, CC. ab AA linea detracta, pars AE addatur ad CC lineam, appelleturque CD. Ita tota linea DCC, lineam EA vincit parte CD, & parte CF. Ergo lineam BB parte CD vincit. Quod etiam in aliis artibus contingit. Tollentur enim funditus, nisi & quantum & quale opus efficiat artifex, tantumdem ac tale is qui patitur, patiatur. Profecta sunt autem damni & lucri nomina à contractu voluntario. Nam vendendo, emendo, aliisque omnibus quæ lege concessa sunt, excolendis, & tractandis, si plus auferas quàm quod tuum sit, is demum quæstus ac fructus dicitur: sin minus quàm apud te fuit à principio auferas, damnum. At verò si neque plus neque minus abstuleris, sed eadem pro eisdem acceperis: tum se sua quisque habere cõfirmat, ut nec damnum acceperit, nec quicquam profecerit. Quare in damni lucrique medio ac moderatione ius positum est, id quidem quod non à volũtate proficiscitur, cùm & ante quàm res contrahatur, & postquam contracta est, æquabile ius obtinetur.

Cap. 5.

ATQVE etiam in lege talionis, videtur quibusdam ius esse omnino positum: in qua sententia Pythagorei fuerunt. Definiebãt enim omnino ius esse talionis reciprocationem. Atqui lex talionis, nec ad ius quod in tribuendo cernitur, nec ad id quod emendandi causa comparatum est, accommodatur. Atqui volunt hoc quidem etiam à Rhadamantho profectum ius dicere,

Si quod quisque facit, idem patiatur, erit ius.
Multis enim id locis alienum esse videatur: veluti, si quem-

piam magistratus verberauerit, non est referendus. Et si quis magistratui manus attulerit, non solum referendus, sed supplicio etiam coercendus est. Præterea permultum interest, utrum voluntate ac sponte nostra, an inuiti quid faciamus. Attamen in communicationibus rebusque contrahendis, hoc ipsum ius talionis proportionem, non æquabilitatem hoc de quo agimus iure concluditur. Vicissitudine enim factorum quæ proportioni congruat, Resp. continetur. Aut enim retaliari iniuriam cupiunt homines: quod si minus contingat, seruitus videtur esse, nisi par pari referatur: Aut parem gratiam referri, sin minus, non extat ciuium cum ciuibz res suas communicandi voluntas. Atqui accipiendis reddendisque vtrò cirròque beneficiis stant ciuitates. Itaque Gratiis delubra media vrbe consecratur, ut referatur gratia. Hoc enim gratiæ est proprium. Est enim ei qui gratificatus est referenda gratia, ut ille iterum ineat gratiam. Facit autem per diametrum extremorum coniunctio, proportionem remunerationem: veluti, esto architectus A, sutor B, domus C, calceus D. Architectum igitur necesse est à sutore ipsius opus sumere, ei que suum tradere. Si ergo primum paritas proportionem extiterit, deinde vtrò cirròque dandi accipiendique ratio, tum quod dixi extabit omnino: sin minus, nec æquabilitas extabit, nec societas retinebitur. Nihil enim prohibet vnius esse opus, quàm alterius præstantius. Decet igitur illa adæquari. Quod etiã in aliis fit artibus. Tollantur enim omnes funditus, nisi quãti precij, & quale opus artifex effecerit, tantidẽ & tale emat qui accipit. Neque enim ex duobus medicis constat ciuile societas: sed ex medico & aratore,

atque iis omnibus qui diuersas inter se ac dissimiles, non easdē vitæ degendæ rationes ingressi sunt, quos ad parilitatem decet æquabilitatēque traduci. Itaque res omnes oportet quarū est contractus, quadam inter se similitudine respondere. Quē ad vsum numus cōparatus est: qui quoniam omnia metitur, idcirco medium ac mensura quodammodo efficitur. Quocirca quod pluris est, & quod minoris metitur, vt quot tandem calcei, domus vel alimēti precium possint adæquare, intelligatur. AEquum est igitur, vt architectus est ad sutorem, tot esse ad domū victūque calceos. Si enim id minus fiat, nec inter illos pactum intercedat, nec vlla communio. Quod si non sint quodam modo paria, non contrahent. Ergo quemadmodum suprā dixi, vna re aliqua ponderanda sunt & æstimanda omnia. Idque reuera indigentia est, qua omnia continentur. Et enim si nullo egerent homines, aut non eodem modo, profectō aut nullum, aut certē non idem inter eos pactum, cōuentūque intercederet. Sed introductus numus est ex instituto, quasi inopie ac indigentiae præsidio futurus. Ob eāque causam nomen duxit, quod non à natura, sed à νόμος, id est lege, numus sit ortus: in nobisque id sit, vt mutetur reddaturque inutilis. Futurus est igitur tum demum locus reliquus legi talionis, cū parilitas æquabilitasque seruabitur. Vt quemadmodum est architectus ad sutorem, sic sutoris opus ad architecti. Non sunt autem ad formam ac speciem proportionis deducendi tum, cū iam rem inter se contraxerint, (nam aliter extremum alterum vtrunque præstantiam obtinebit) sed cū sua quisque tenebit. Sic pares sociique futuri sunt, propterea

quòd iam inter ipsos hæc ipsa æquabilitas possit intercedere. Estò arator A, victus C, sutor B, opus illius ad parilitatem traductum D. Quòd si hoc modo non & vicissim darent & acciperent, nunquam ullam rem inter se contraherent. Indigentia autem hæc omnia quasi vinculo quodam contineri hinc intelligi potest, quòd cum uterque alterve nihil alterius desiderat, contractus inter eos nullus solet interuenire. Quemadmodum cum alicuius, verbi causa, vini penuria laborat quis, quo alter abundat, eo dato exportatur triticum: ita ad parilitatem sunt hæc reuocanda omnia. Futuri autem contractus, si fortè nulla renunc nobis opus est, numus ipse quasi fideiussoris loco est nobis: qui si sit opus, præstò sit futurus: ei enim qui illum portat, necesse est eius accipiendi potestas detur. Ac idem ille quidem patitur quod indigentia: (neque enim semper æqualis præcij est) sed tamè permanere potest diutius. Itaque debent rerum omnium certa esse precia: sic enim contractus futuri sunt sempiterni: qui quandiu futuri sunt, tandiu futura est hominum inter ipsos societas & communio. Numus igitur tãquam norma & regula, res aptè cum dimensus est inter se, tum adequat eas, ad parilitatẽmque traducit. Neque enim sublato contractu, consistere societas vllò modo potest: neque cõtractui, loci aliquid relinquitur, æquitate sublata, neque æquitati, sine apta quadam rerum inter se mensura & compositione. Ac verè, vt dicam, nõ possunt res tam inter se dissimiles, vllò modo aptè inter se componi: sed quantum satis sit ad vsum necessitatẽmque, possunt. Vnum ergo aliquid necesse est adhiberi, idque instituto. itaque numus vocatur: nam omnia aptè componit:

siquidem nummo omnia ponderantur. Esto domus *A*, libra decem *B*, lectus *C*. atque *A* sit ipsius *B* dimidium, ut domus quinque pondo aut tantidem aestimetur: *C* autem, id est lectus, nummo aestimatus, pars sit decuma ipsius *B*: perspicuum est quidem lectos quinque domus æquare precium. Hoc etiam apparet, hanc rerum contrahendarum rationem, antequam nummus inuentus esset, fuisse seruata. Nihil enim interest, utrum lectica quinque pro domo, quam quinque lecticae valent, dentur, an pecunia. Ac quid iniustum sit, quidque iustum, diximus. Quibus expositis, perspicuum est, iuste agere, medium esse, inter facere, & accipere iniuriam: quoniam illud est plus adipisci & obtinere, hoc minus. Sed iustitia mediocritas est illa quidem, non tamen quomodo superiores virtutes, sed quia ad medium, id est æquabilitatem pertinet. At verò iniustitia in utroque extremo posita est. Iustitia etiam virtus est, qua quis aptus est, & propensus ad ea animi iudicio præstanda omnia quæ iusta sunt, officiaque tribuenda & sibi, si cum altero: & alteri, cum altero si conferatur: non ita tamen, ut sibi plus emolumenti, proximo minus, damni autem contrarium: sed ut suum cuique proportionem tribuat. Itemque alij ad alium. Contraque iniustitia in iniuria versatur, quæ eadem emolumenti ac detrimenti amplificatio & imminutio est præter iustam proportionem. Itaque nimium & parum iniustitia est, propterea quod in exuperantia & defectione consistat. Ac in sua quidem causa, si agatur utilitas, modum egreditur: sine detrimento, deest moderationi. At si res aliorum agatur, in vniuersum quidem similiter facit: quod verò attinet ad extrema, quæ sunt extra proportionem citra ullam ratio-

nem temerè in vtrunque declinat, ita vt modò plus, modò minus tribuat. In iniuria autè quod minus est, accipere iniuriam: quod autè maius, facere dicitur. Ac de iustitia & iniustitia, quæ tandè vtriusque vis sit & natura, itémq; de toto genere iuris & iniuriæ, satis multa dicta esse arbitror.

QUONIAM autem fieri potest, vt quis iniuriam faciat, nec sit ipse iniustus: quam tandem iniuriam inferendo in quoque iniustitiæ genere, iam iniustus habeatur, vt adulter, aut fur, aut latro, an sic quidem intersit, quæstio est. Nam qui non animi iudicio vel ratione, verùm animi perturbatione ducatur ad contrectandâ mulierem, sciens quam cõtrecter, faciat ille quidem iniuriam, sed tamen nondum sit iniustus: quemadmodum nec fur, qui furatus est, nec adulter qui adulteratus, itémque in cæteris. Ac iam quidem suprâ, quam rationem lex talionis ad ius haberet, explicauimus. Hoc autem ignorare nō debemus, ad ius quod quærimus, & omnino ius, & ciuile esse. Ius autem ciuile est, quod in societate & cõmunionē vitæ positum, eò adhibetur vt vel proportionē, vel numeri ratione abundè omnia suppetant inter homines liberos, & æquales. Itaque inter quos hoc non est, inter eos ius ciuile nō est, sed quoddam par ac simile. Inter quos enim iuris communio est, inter eosdem etiam communio legis est. Inter quos porrò est communio legis, inter eosdem iniustitia est. Iudicium enim, iusti ac iniusti diiudicatio est. Inter quos autem iniustitia est, inter eos iniuriæ faciendæ cõmunio est. Quibus autem inter eos iniuriæ faciendæ cõmunis ratio est, non est etiam inter eos omnes communio iniustitiæ: quæ quidem tum est, cū sibi ipsi plus eorū quæ bona sunt tribuit,
i. i.

Cap. 6.

& quæ mala sunt, minus : idcirco non hominem imperare
 sinimus, sed rationē, quod hæc sibi ille sumit, fitq; tyrānus.
 Est autē custos cōservatōrque iuris, princeps: quod si iuris &
 æquabilitatis. Et quoniā si iustus sit, nihil sibi præterea su-
 mit & attribuit (neque enim sibi plus tribuat, quàm aliis,
 eorum quæ per se bona sunt, nisi habita ratione dignitatis)
 idcirco quæcūque agit, ad aliorū cōmoda refert. Ob eam-
 que causam, in bonis alienis, ut suprà diximus, iustitiā nu-
 merant. Danda igitur merces aliqua est: quæ cū sint ho-
 nor & gloria, quibus hæc non sunt satis magna præmia, ñ
 efficiuntur tyranni. Ius autem domini in servos, vel patris
 in liberos, non idem quod illa, est: sed ea imitatur. Neque
 enim in res suas locus est iniuriæ. Atqui servi ac liberi quo-
 ad adoleuerint, diuisique sint, in membris patris sunt ha-
 bendi : & sibi nemo vult obesse. Ideoque non est cuiquam
 erga seipsum iniuriæ locus. Neque ergo ad ius civile aut
 iniuriam pertinent. Hæc enim lege diximus constare, in-
 tērque eos omnino locum habere, inter quos natura legis
 communio est. Qui quoniam sunt ñ, inter quos æquabilis
 quædam est imperandi parendique vicissitudo, idcirco in-
 ter virum & uxore potius, quàm inter patrē & liberos,
 dominū & servum cōmunio iuris est: nam hoc ius est quod
 domesticum & familiare dicitur, aliud est atque civile.

Cap. 7.

CIVILE autem ius aliud naturale est, aliud legitimū.
 Naturale est, cuius vis idē apud omnes valet, nō quod sic vi-
 deatur, aut secus. Legitimū autē id appellatur, quod initio
 nihil interfuit, sic an secus fieret: cū autem latū positūque
 est, iā interest, veluti captos mina redimi, aut caprā immo-
 lare, nō duas oves: præterea quæ lege cauta sunt de rebus sin-

gulis, ut Brasidae sacra facere, & quæ publicis decretis sancita sunt. Atq; omnia iura quorundam quidem opinione, in hoc secundo genere sunt: propterea quod ea quæ naturalia sunt, immutabilia sunt, & ubique idem valent (ut ignis & hic & apud Persasurit.) iura autem mutari videntur. Sed non ita est omnino, verum quodammodo. Nam apud Deos quidem certe nusquam mutabile est, quod natura est insitum: apud nos autem quædam certe à natura insita & tributa mutantur: etiam si non omnia. Sed tamen aliud natura constat, aliud non natura. Quæ autem cum sint naturæ, secus etiam atque sunt, evenire possint, quæque non natura, sed lege & pacto constent (siquidem utrumque mutari potest) hinc perspicui licet: atque ad cetera omnia eadem ratio accommodabitur: quod cum robustior sit dextra natura, tamen fieri potest, ut omnes utraque pro dextra utantur. At iura ea, quæ hominum instituto constent & utilitate diriguntur, similia sunt mensuris omnia. Neque enim ubique terrarum æquæ ac pares sunt vini triticique mensuræ: sed quo in loco emuntur, maiores: ubi venduntur, minores. Itemque iura non naturalia, sed humana non idem ubique valent: quando ne civitatis quidem regenda ratio una est: est tamen una quædam, quæ ubique optima secundum naturam ducitur. Iura autem & legitima iura sunt, ut res universæ ad singulas. Quæ enim geruntur, multa sunt: illorum unumquodque unum, quoniam universum quid & totum est. Differt autem ab eo quod iniustum est, iniuria: & recte facta ab eo quod iustum est. Quod enim iniustum est, omne est, vel natura, vel instituto: quod ipsum posteaquam factum est, iniuria dicitur: prius quam gestum sit, non dum iniuria est, sed iniustum: quod cum factum est, iam iniuria nominatur. Eadem est

ratio rectè iustèque factorum. Sed tamen quod generale est, magis διαιοντεῖς αὐτῆς dicitur: & διαιοντεῖς iniuria emendatio & compensatio. Quorum omnium quæ, quòtque sint genera, quibusque in rebus versentur, mox perspicimus.

Cap. 8.

S E D cùm ea quæ iusta sunt, quæque iniusta, ea sint, quæ exposuimus: tum quisque facit iniuriam, æquumque facit, cùm voluntate sua facit: cùm inuitus, nec iniuriã cuiquam infert, nec æquum facit, nisi fortuito, quòd ea gerat, quibus ut iusta sint & iniusta, accidit. Atqui voluntate iniuria, & rectè facta definita sunt. Cùm enim à voluntate profiscitur, tum & in vitio est, & simul iniuria est. Ergo aliquid iniustum est, quod non idem iniuria est, nisi voluntas accesserit. Dico autem voluntariũ id, quod in sua quisque, ut dixi, potestate positum, sciens agit, nec eum ignorat, in quo versetur actio, nec quo quasi instrumento rem agat, nec finem ipsum: ut verbi causa, quem verberet ac pulset, quòque instrumento, quæque de causa pulset. atque illa non casu aut vi faciat, veluti si quis arrepta manu alterius alium pulset, non faciat ille sua voluntate: quandoquidem in eo id situm non est. Fieri etiam potest, ut & pater pulsetur, & is qui pulset, illum esse hominem, aut quempiam eorum qui adsunt, sciat: patrem autem esse nesciat. Quod idem & in fine, & in tota actione considerandum est. At verò quod quisque ignorat, aut si minus ignorat, at certè non est in eius potestate, aut vi coactus facit, id omne inuitus facit. Multa enim eorum etiam quæ naturæ necessitas afferat, sciētes & gerimus & sustinemus: quorum nihil nec voluntarium est, nec non voluntarium: quo in genere est mors & senectus. Cadit autem pariter in iusta,

& iniusta illud per accidēs. Etenim si reddat depositum quis inuitus aut metu coactus, is non dicendus res iustas facere, nec iuste agere, nisi fortuito & casu. Itēque qui coactus, aut inuitus depositum non reddiderit, dicendus est non propriē iniuriam facere & agere, quæ iniusta sunt. Eorum autem quæ volūtaria sunt, partim consultò, partim inconsultè facimus. Consultò, cū antegressa est deliberatio: inconsultè, cū nō est antegressa deliberatio. Cūque in vitæ societate tria genera cernantur incommodorum, peccata imprudēs quis admittit, cū admiserit in eum de quo nil tale cogitaret, nec quo id instrumēto ageret, neque quid, quāque de causa perficeret. Aut enim voluit nō pulsare, aut non quo pulsauit, aut non eum quem pulsauit, aut nō ea de causa quæ existimatur, sed fortè fortuna accidit secus ac putarat, veluti non vt vulnus infligeret, sed vt pungeret: aut non quem putarat, aut non quemadmodum. Cū ergo inopinatò damnum adfertur, infortunium & casus dicitur: cū autem non inopinatò, sed sine dolo & malitia, peccatum nominatur. Tum enim peccat quisque, cū in eo inclusum causæ principiū est. Infortunium autem infligit, cū extrinsecus principium adhibetur. At cū sciens, nec tamen consultò aut cogitatò, iniuria dicitur: quo in genere ea sunt omnia, quæ ira aut alia animi perturbatione fiūt, ea quæ vel necessariò, vel à natura tributa est mortalibus. Nam qui his incitati, nocent aliis ac delinquent, faciunt illi quidem iniuriam, sed tamen non idcirco sunt iniusti vel improbi habendi. Neque enim nocēdi causa de industria illata iniuria est. At verò cū consultò & cogitatò fit iniuria, tum quisque iniustus & im-

probus habetur. Itaque rectè ea quæ per irā fiunt, nō ex cō-
 silio iudicantur: quippe cū nō is author ac caput mali sit,
 qui ira incitatus facit, sed qui incitauit. Præterea non id
 agitur, vtrum factū sit necne, sed vtrum iure, quoniam ira
 quādam speciē fert iniuriæ. Neque enim hīc de facto cōtro-
 uersia est, sicut in cōventionibus hominū inter se, in quibus
 necesse est alterū esse in vitio, nisi obliuione impediti id fa-
 ciant, sed concessō facto, omnis de iure controuersia est. At
 qui dolum adhibuit, is nō facit imprudens. Itaque alter sibi
 putat iniuriā factam, alter nō putat. Quōd si de industria
 noceat, facit iniuriā: & qui has iniurias infert, is quoniam
 cōtra dignitatem & æquitatem facit, iniustus est habēdus.
 Itēque iustus is, qui animi iudicio & cōsyderatē rem iustā
 gerit. Iustē autem facit, si modō spōte. Quæ autem iniuriæ à
 volūtate nō proficiscuntur, earum aliis ignoscēdum est, aliis
 non est. Is enim omnibus, quas homines non solū faciunt
 imprudētes, verum etiā per imprudētiam, dāda venia est.
 Quas autē inferūt nō per imprudētiam, sed imprudentes,
 perturbationibūsq; animi incitati, quæ nec naturales sint,
 nec naturam attingāt humanam, non est iis ignoscendum.

Cap. 9.

S E D hīc quærat aliquis, satīsne accuratē de accipien-
 da faciendāque iniuria differuerimus? Ac primū, vtrum
 sic est, vt Euripides absurdē tradidit,

„ Quid sit qur gnatus matrem occiderim meam?
 „ Breuis quidem non longa sit defensio,
 „ Sponte volentem, vel volentem non volens.

Vtrum enim potest quis verē iniuriam voluntate sua acci-
 pere, necne potest: sed totum hoc nō volūtarium sit, quem-
 admodum facere iniuriam, volūtatis? & vtrum totum est

huius vel illius generis, quemadmodū omnis est iniuria voluntaria illatio. An verò partim voluntatis est, partim non est? Quod idem de patiēdo iure quæri potest: nā iustè agere, omne à voluntate proficiscitur. Itaque cōsentaneum est eodem modo sua contraria respicere ista duo, iniuriam accipere, & iura pati, ut sit utrūque volūtatis, aut neutrum. At enim si omnis iuris patiēdi ratio volūtaria sit, absurdum esse videatur. Sunt enim quibus inuitis ius suum tribuitur. Nam hoc etiam cuiuspiam dubiū videatur, utrū qui iniustè aliquid tolerat, etiam accipiat iniuriam? an verò ut in faciendo, sic in perferendo est? Casu enim fieri potest, ut iuris & agendo & patiēdo quisquam sit particeps. Quod idē scilicet in rebus iniustis fiet. Neque enim idē est, quæ iniusta sunt facere, quod iniuriā facere: nec quæ iniusta sunt ferre, quod accipere iniuriam. Eadēque est ratio tribuēdi accipiēdi que iuris: ut enim iniuria accipi nō potest, nisi sit qui inferat: sic nec ius tribui, nisi sit qui tribuat. Quod si iniuriā facere, nō est aliud omnino, nisi spōte nocere quempiam alteri: ac spōte quidem ita, ut sciat & cui noceat, & quamobrē, & quo quasi instrumēto noceat: impotētes autem spōte ac voluntate sua de se ipsi malè merētur: efficiuntur, ut spōte accipiatur iniuria, & sibi quis spōte iniuriam inferat. Est autē hoc vnū eorū quæ quærebamus, utrū fieri possit, ut quis sibi ipse faciat iniuriā. Iam verò spōte etiam aliquis per animi impotētiā incommodum ab alio qui paratus est dare, accipiat. Ergo fieri potest, ut voluntate sua quis iniuriam accipiat. An nō vera est definitio, addēdūque est præter illa (obesse quempiam scientem cui noceat, qua re, quoque modo noceat) contra illius cui obsit volun-

tatem. Incommodum igitur quis sponte accipit & rem iniustam perfert: at iniuriam nemo sponte sua accipit. Nemo enim vult, ne impotentes quidem: sed quicquid faciunt, id omne contra ac volunt, faciunt. Neque enim vult quisquam, quod sibi bono esse non arbitretur. Et impotens animi facit quod sentit, non esse faciendum. Nec verò qui sua dedit (quemadmodum Homerus ait de Glaucò, qui cum Diomede permutauit,

„ Aere laboratis auro radiantia, nouem

„ Aestimata bubus pro fortè valentibus centum)

Iniuriam accipit, quando quidem ut det, in ipsius situm est potestate. At non est in cuiusquam situ potestate, ut iniuriam accipiat, sed alter sit oportet qui inferat. Illud ergo iam apparet de accipienda iniuria, eam non esse voluntatis. Iam verò hic explicare liceat duo ex iis quæ ad hoc nostrum institutum pertinent, vter tandem iniuriam facit, isne qui plus tribuit contra dignitatem, an is cui distribuitur. Et utrū fieri potest, ut quispiam sibi ipse iniuriā inferat. Si enim ita sit illud quod prius dictum est, atque is qui diuidit, non qui accipit nimium, facit iniuriam si quis alteri plus tribuat quàm sibi, sciens & prudens (id quod vsuuenit modestis, si quidem vir bonus de iure suo decedere solet) is profectò de se ipse malè meretur. An ne hoc quidem simplex est? Plus enim sibi sumit alterius boni, ut gloria, si ita res ferat, vel eius quod omnino bonum est. Adde quòd solui etiam illud potest per definitionem, quæ de inferenda iniuria proposita est. Nihil enim ei accidit contra ipsius voluntatem. Ergo non si minus sumat, idcirco accipiat iniuriam, sed solum afficitur incommodo. Hoc verò etiā apparet,

eum qui diuidit ac disperdit, inferre aliis iniuriam: nō eum semper, qui plus quā ceteri adipiscatur. Neque enim in quo inest quod iniustum est, is iniuriam facit, sed is qui hoc efficit sua volūate. Hoc autem in eo est vnde sumit initium actio, quod in eo est qui diuidit, non in eo qui accipit. Præterea si faciendi multi modi sint, fieri potest, ut & res inanimæ, & manus & seruus iussu domini interficiant, nec tum faciant iniuriam, cū interim res iniustas faciant. Præterea si quis imprudens & ignarus iudicium tulit, nō faciat ex iure legitimo iniuriam: nec sit illud iniquum iudicium, quanquam sit tanquam iniquum. Aliud enim ius est legitimū, aliud primum. Sin autem sciens & prudens iudicium iniquum interposuit, iniustus habēdus est, quod ad eum plus peruenerit vel gratiæ vel vindictæ. Perinde igitur ac si in partē venerit sceleris & iniuriæ, is qui his de causis iniquum fert iudicium, plus adipiscitur. Nam cū fundum alicui adiudicauit, nō agrum accepit, sed argētum. Homines autem in sua esse potestate putant, ut faciant iniuriam. Itaque facile aiunt virum iustum effici: sed nō ita est. Nam & cum vicini vxore cōcumbere, & verberare proximos, & largiri manu argētum, facile est, & in eorum sitū potestate: at verō ita animo affectos hæc ipsa præstare omnia, neque facile est, neque ut ita efficiant, in eis situm est. Similitérque & quæ iusta sunt cognosse, & quæ iniusta, in nulla parte sapientiæ ponunt: propterea quod non sint difficilia cognita ea quæ iubent leges, aut vetāt. Sed tamen non sunt hæc ipsa in iustis numeranda, nisi fortuito: verū ita demum iusta sunt, si quodam modo gerantur, certoque genere tri-

buantur. *Quod* quidem præstare multo maioris negotii est, quàm quæ salubria sunt, tenere, & comprehendere. Nam illic etiam mel quid sit, quid vinum, elleborus, adustio & incisio, facile est intelligere: at ea quemadmodum accommodatè ad valetudinem adhibenda sint, & cui, & quando, tam difficile est quàm verè medici nomen obtinere. Ob eamque causam iusti viri aiunt esse nihilo minus facere iniuriam, quòd nihilo minus, aut facilius potius hæc omnia præstare possit. Etenim & contrectare mulierem posse, & violare alios iustum hominem, & fortem clypeum abiicere, & dato tergo quo libuerit, fuga elabi. At ignavum se præstare & iniuriam facere, non est illa quidem efficere, nisi fortuito, sed si quis animo certo quodam modo affectus ea faciat. Ut mederi & curare, nō est incidere aut non incidere, curationem adhibere aut non adhibere: sed certo quodam modo hæc ipsa præstare. Inter eos autem iuris societas est, inter quos eorum quæ omnino bona sunt, communio est: ut interim locum in iis habeat exuperantia & defectio. Nam in quibusdam, ut certè in Diis, non est eorum bonorum immoderata copia. Aliis autem, ut insanabilibus & deprauatis hominibus nulla ex parte sunt usus, sed obsunt omnia, aliis prosunt aliqua ex parte: ob eamque causam humanum hoc appellatur.

Cap. 10.

SEQUITUR ut de æquitate æquòque & bono differamus: quam tandem æquitas ad iustitiam rationem, quam æquum & bonum ad ius habere videantur. Non enim si qui diligenter velint exquirere, omnino ad idem aut diversum genus pertinere videbuntur. Interdum æquum & bonum laudamus, atque eum hominem, qui eo præditus

est: adeoque ipsum in laude solemus, interim in aliis rebus pro bono usurpare: atque idem melius esse iudicamus: aliàs alienum videatur iis qui rationem consectantur, æquum & bonum, quòd ab eo quod iustum est alienū sit, esse laudabile. Aut enim ius bonum non est, aut æquum & bonum si aliud est: aut si ambo sunt in bono, eadem sint necesse est. Atque hæc quidem ex his rationibus de æquo & bono, exorta quæstio est. Quæ cōsentanea sunt omnia quodam modo, nec vlla ex parte inter se pugnant. Nam æquum & bonum cū sit aliquo iure melius, tum ius ipsum est: nec iam quasi ad genus quoddam aliud pertineat, iure est præstantius. Idem est igitur ius quod æquum & bonum. Etenim cū sint ambo in bonis, tamen præstat multo æquum & bonum. Sed hoc dubitationem habet, quòd cū æquum & bonum ius sit, non tamen ius legitimum est, sed iuris legitimi emendatio. In causa est, quòd lex est generalis omnis: quæ quoniam de toto genere nonnullarum rerum commodè loqui non potest, cū sit necesse de toto genere dicere, nec id effici rectè possit, id vnum accipit & designat: quod plerunque solet contingere, non ignara peccati, & tamen rectè lata est: quippe cū culpa sit non legis quidem nec legislatoris, sed rerum agendarum naturæ, quæ statim est eiusmodi. Cū ergo de toto genere lex dicit, atque aliquid iis in rebus contra generalem legis comprehensionem existit: tum percommodè accidit, ut qua parte scriptor legis aliquid prætermisit ac peccavit, omnino ac semel locutus, id quod prætermisum sit, corrigatur. Quod etiam legislator, si adesset, admoneret, de eoque si sciisset, legem tulisset.

Itaque est *ius* illud quidem, & quodam iure præstantius, nõ eo tamẽ quòd omnino *ius* est, sed eo quòd propter peccatum generale à perfectò aberrat. Atque in hoc vis omnis æqui & boni posita est, vt correctionem quandam legi adhibeat, quia ab ea abest aliquid propter generalem sine exceptione comprehensionem. Cur enim lege non caueantur omnia, causa est, quòd de quibusdam omnino lex ferri nõ potest. Quocirca decreto opus est. Incertæ enim rei ac infinite, incerta semper & infinita quærẽda regula est: vt Lesbæ structuræ plumbea norma solet accommodari. Vt enim lapidis mutata forma & figura, simul mutatur, nec manet regula: sic rebus vt quæque interueniunt, accommodata esse debent decreta. Ac iam illud quidem perspicuum est, quid sit æquum & bonum, quidque *ius*, & quo sit iure præstantius. Ex quo etiã apparet, quis sit bonus vir. Nam qui hæc sequitur, geritque omnia, quique non est in malã partem iudex durior, sed de summo iure decedit, etiã si habeat legis præsidium, is æquus & bonus est habendus. Et habitus in hoc genere æquitas & bonitas nominatur, quæ eadem iustitia dicitur, non alius animi habitus.

Cap. II.

EX iis autem quæ dicta sunt, perspicuum est, vtrum quis sibi ipse iniuriam facere, necne potest. Ea enim iusta habenda sunt, quæ in omni virtute lege sunt constituta: vt non iubet lex mortem sibi quenquam consciscere. At quæ non iubet, ea profectò vetat. Præterea vt quisque contra leges nocet cuiquam, non lacescit, ita sponte inferre iniuriam dicitur. Sed ita demum sponte ac voluntate sua quisque facere intelligitur, si sciat & cui iniuriam faciat, & quo modo. Qui autem ira incitatus se ipse interimit, is

sponte contra leges facit, quod leges non sinunt. Infert igitur iniuriam. Sed cui tandem? An Reip. non sibi? quandoquidem sua voluntate fert mortem, nec quisquam sponte iniuriam accipiat. Itaque & à Repub. pœna constituta est, & ignominia quædam comparata in eum, qui se ipse interfecerit, tanquam violarit Rēp. Iam verò in quo quisque, iniuste faciens, iniustus modò habetur, non omnino improbus: in eo fieri non potest, ut de se quisque malè mereatur. Hoc enim aliud est, atque illud. Est enim quodammodo, iniustus vir, sic improbus, ut ignavus: non ut is qui omni scelere sit contaminatus. Quapropter hac iniustitia nemo sibi faciat iniuriam, quoniam simul eidem, & adimeretur idem, & adderetur: quod fieri non potest, sed inter plures iuris & iniuria necesse est semper esse communionem. Iam tum quisque alterum violat, cum & sponte violat, & consultò, & prior. Nam qui ab altero violatus, par refert, is iniuriam minimè facere videtur. Qui autem sibi ipse iniuriam facit, eandem iniuriam simul & facit & accipit. Præterea fieret alicui voluntate sua iniuria. Adhac nemo quenquam violat, quin illa iniuria vno quodam genere ex iis quæ singulatim appellantur suo quodam nomine, contineatur. Atqui nemo uxori suæ inferre stuprum dicitur, nemo parietem suum diruere, nemo sua furari. Et ut semel dicā, hoc ipsum sibi quæque nocere, omnino diluitur ac refellitur, ea quæ de sponte facienda iniuria tradita est, definitione. Illud autem etiam apparet, utrunque facere & accipere iniuriam, esse in malis, quoniam hoc est minus, illud plus obtinere, quàm quod medio continetur: sicut malū est in medicina, quod à salubri dis-

cedit, in gymnastica, quod à bona corporis habitudine est alienum: sed tamen gravius est facere iniuriam. Violare enim alterum, cum scelere coniunctum est, & vitio dandum, ac cum scelere vel summo, vel ei proximo. Non enim quicquid volutarium est, id omne cum iniustitia coniunctum est. At verò iniuriā accipere, culpa caret, nec cōiunctum est iniustitiæ. Est igitur per se leuius iniuriam accipere: casu & fortuito nihil prohibet esse gravius. Sed hæc pars negligit omnia, quæ grauiorem morbum pleuritidem statuit, quam pedis offensionem, quanquam possit hæc fortuito maior existere: ut si quis ex casu ab hostibus captus interimatur. Porro autem per similitudinem & translationem quandam ius quoddam esse dicitur, non nobis in nosipsos, sed aliquarum partium in alias nostri partes: neque id ex omnis iuris similitudine ducitur, sed ex iure, quod est domini in seruos, vel domesticum. His enim rationibus quidem differt maximè pars animi, quæ rationis est particeps, ab ea quæ expers est. In quæ intuentibus, videbitur posse quis sibi iniuriam facere, quod hæ partes aliquid perpetiantur cōtra suas quæque appetitiones. Quare inter eas, ut inter eam quæ imperet, & eam quæ obtemperet, iuris cuiusdam esse communionem. Ac de iustitia quidem ceterisque virtutibus, quæ ad mores pertinent, hæcenus.

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIB. VI.

 VONIAM autē superioribus libris di Cap. I.
 xi modū tenēdū esse, nō exuperātiā &
 defectiōē à ratione, quoniāmq; modus
 is optimus est, quē recta præscribit ra-
 tio: nūc de his sequitur, vt disseramus. Vt
 enim in aliis rebus quidā est scopus pro-
 positus, quē is intueēs, qui ratione ducitur ad agēdū, aut cō-
 tētionem, aut remissionē adhibet: sic iis omnibus animi affe-
 ctionibus, de quibus dixi: atque finis quidā est mediocrita-
 tū, quas nos inter nimium & parū sitas esse ex præscriptione
 rectæ rationis dicimus. Quæ vera est illa quidē oratio, sed
 parū aperta & explicata. Etenim ceteris in rebus omnibus
 quarū est disciplina, hoc verē licet dicere, nō plus minúsue
 laboris & quietis, quā sat sit, suscipiēdū esse: verū modum
 in iis tenendum, quem recta ratio præscripserit. Verūm qui
 hoc solū teneat, nihilo sit doctior, aut prudentior futu-
 rus. Nō magis quā si dum quærentur, quānam valetu-
 dini conducant, aliquis respondeat, ea omnia quæ medici-
 na iubeat, atque is qui ea sit præditus. Quapropter nō so-
 lūm verē cōstare debent, quæ de animi affectionibus dixi-
 mus: sed explicādum etiam, quānam recta ratio sit, quæ-
 que eius definitio. Animi quidē virtutes diuisimus, aliās-
 que moris diximus, alias esse rationis. Ac de iis quæ mo-
 re perficiuntur, disseruimus. De ceteris autem dicemus, si

prius de animi partibus dixerimus. Suprà dictū est, duas esse partes animi, alteram rationis participem, expertem alteram. Nunc eodem modo, ea pars quæ compos est rationis, distribuenda est. Atque nobis illud initio subiiciendum, duas esse partes rationis participes: vnā, qua res contemplamur eas, quarum principia secus euenire non possunt: alteram, qua eas quæ possunt. Ad ea enim quæ genere differunt intelligenda, partes animi genere differentes rectè attribuuntur: siquidem eis rerum inest cognitio similitudine quadam & conuenientia. Appelletur autem altera vis sciendi, ratiocinandi colligendique altera: quoniam deliberare & ratiocinari idem valent. Et quoniam de iis nemo consultat, quæ secus ac casura sunt, cadere non possunt: idcirco pars est vna aliqua vis ratiocinandi eius partis animi, quæ rationis est particeps. Videndum est igitur, quis tandem sit vtriusque habitus optimus, quoniam in eo vtriusque virtus cernitur, & ad suum quæque virtus opus officiūque accommodatur.

Cap. 2.

S V N T autē in animo tria, quæ in actione ac veritate dominantur, sensus, mens, & appetitus, quorū sensus nullius est initiū actionis. Quod ex eo intelligitur, quia belluæ sunt illæ quidē sensus participes, actionis autē nō sunt. Quā autem vim habēt in mente affirmatio & negatio, eādē etiā habent in appetitu adeptio & fuga. Quare quoniam virtus quæ more perficitur, habitus est cum electione coniunctus: electio autem appetitio est, quā antegressa est deliberatio: necesse est ob eam causam & veram esse rationem, & rectum appetitum: siquidem rectum sit propositum: ac eadem quæ ratio iudicarit, appetitionem persequi. Atque

illa quidem est mentis actio, & veritas quæ ad actionem pertinet. At verò mentis eius quæ cognitione cernitur, non actione, aut effectione, omnis est in falsi verique cognitione posita præstantia & vitiositas. Omnis enim rationis ac mentis, hoc opus propriū est. Cuius verò mentis omne opus in agendo, & in ratiocinando est, propria est appetitioni rectæ cōgruens veritas. Est igitur actionis omnis principiū electio, ut ex quo motio nascitur, nō ut finis & extremum. Eligendi autem principium ab appetitione petendum est, eaque ratione quæ ad finē pertinet. Quocirca nec sine intelligentiā & mente, nec sine appetitione quæ sit moribus confirmata, esse propositum nullo modo potest. Sublata enim mente & more, honestè factis & contrariis inter actiones humanas nihil loci relinquitur. Nihil autem ratio ipsa per se commouet, sed ea quæ ad finem spectat, estque in agendo, quippe cū ei etiam cuius omne opus est in faciēdo, imperet. Ad hāc enim omnes, qui effectiōnem sequuntur, quæ faciunt, referunt omnia : nec finis in eo statuitur omnino, quod sub effectiōnem cadit, ipsumque aliò semper refertur : estq; alterius propriū. At quod sub actionem cadit, nō item. Est enim officiū rectēque factorum omniū fructus ac finis ipsum officium, ad ipsum autem finem appetitio refertur. Quapropter aut intelligentia appetitioni cōiuncta est propositū, aut appetitio à ratione profecta. Atque illud principiū est, à quo homo maximè est homo. Eorum verò quæ præterita sunt, omnino nihil sub delectum cadit. Veluti nemo constituit Ilium expugnasse : nec enim quisquā de præteritis deliberat, sed de futuris, iisque adeò, quæ fieri possunt. Quod autem factum est ac præterit, nō

poteſt non factum eſſe. Itaque præclarè hoc Agatho,

„ *Tantum Dei illud eſt negatum numini,*

„ *Præterita præſtet nullo vt facta tempore.*

Vtrique ergo parti rationis cogitationiſque participi, proprium opus eſt veritas. Quibus igitur animi affectionibus vtraque pars verum maximè enunciat, eæ ambarum ſunt virtutes habendæ. De quibus diſſeremus, ſi altè principium repetierimus.

Cap. 3.

SIN T igitur quinque quibus animus verū enūciat, vel affirmādo, vel negādo, ars, ſcientia, prudētia, ſapientia, & intelligētia. Fieri enim poteſt, vt falſum ſuſpicionē & opinionē dicatur. Ac ſcientia quidē quid ſit, hinc perſpicuum eſt (ſi accuratè diſputare, non cōſectari ſimilitudines placet) quòd omnes exiſtimamus, quæ ſcimus, ſecus euenire nō poſſe. Quæ autē aliter poſſunt, ea cū abſunt à cognitione & cōtemplatione, ſint, nēcne ſint, incertum eſt. Quod ergo ſub ſcientiam cadit, id omne neceſſariū eſt, idēque æternum. Quæ enim neceſſariò eueniūt ſunt ſempiterna omnia. Quæ autem æterna ſunt, eadem oriri, & interire non poſſunt. Præterea ſcientia omnis doceri videtur poſſe: & quicquid ſub ſcientiam cadit, doceri. Atqui ex anteceptis animo rei informationibus, quemadmodum in Analyticis docuimus, omnis doctrina gignitur. Alia enim inductione, alia ratiocinatione traditur. Ac inductione quidē principia & vniuerſa diſcuntur: ratiocinatio verò principis generalibus & vniuerſis conficitur ac progreditur. Sunt ergo principia quibus conſtat ratiocinatio, quæ eadem concludi ratiocinatione non poſſunt: ergo inductione poſſunt. Eſt igitur ſcientia habitus demonſtratiuus, & cætera omnia.

quæ in libris Analyticis explicauimus. Cùm enim assentitur quisque quodâ certo genere, habetque penitus cognita principia, tum scire ac tenere rem dicitur. Etenim si ea non habeat magis cognita, quàm conclusionem, fortuitam habebit scientiam. Ac de scientia quidem sic dictum sit.

QVOD autem aliter cadere potest, eius est aliquid, Cap. 4.
 quod sub effectiōem, & aliquid quod sub actionem cadit. Estque aliud artis effectio, aliud actio. De quibus etiā in ἐξωτερικῶν disputationibus satis multa præcepimus. Itaque & habitus is, qui in agendo cum ratione est, ab eo differt, qui rationem ducem in faciendo sequitur, & neuter ab altero continetur. Neque enim actio effectio est, neque effectio vlla actio. Et quoniam architectura quædam ars est, & habitus quidem cum ratione in faciendo positus: neque ars vlla est, quæ non sit habitus cum ratione in faciendo: neque habitus ex eo genere, qui nomen artis non obtineat: efficitur, vt ars & habitus cum ratione vera in faciendo positus, idem valeant. Ars autem omnis in ortu versatur, idque vnum agit & spectat, quemadmodum efficiatur quicque eorum, quæ & esse, & non esse possunt, quorūque principium situm est in eo qui facit, non in eo quod efficitur. Non enim tractat ars ea, quæ stant vel eueniunt necessariò: nec in iis quæ à natura ortum habent, versatur. Continent enim principium hac in seipsis omnia. Quando autem effectio & actio inter se diuersæ sunt, necesse est arti effectiōem subiectam esse, non actionem quodam etiam modo in iisdem rebus ars & fortuna versantur, vt placet Agathon:

„ Fortuna chara est arti, ars fortunæ quoque.

12. ij.

Est igitur ars, habitus, ut dictum est, ad faciendum aliquid vera cum ratione idoneus. Inscitia contra, habitus cum ratione falsa faciendi quippiam, quod aliter euenire potest.

Cap. 5.

PRUDENTIA verò quid sit, ita intelligemus, si quos nominemus prudētes, cognorimus. Prudētes quidē videntur ex eo esse, quòd rectè cōsiliū in iis capere possint, quæ è re sua sunt, quæque non aliqua ex parte, ut quæ ad valetudinem, aut vires, sed omnino ad bene viuendi rationem pertinet. Quod ex eo intelligi potest, quia prudētes in re aliqua dicimus, cū ad bonum finem rectè ea dirigūt, quæ arte non possunt effici. Quocirca prudens omnino erit, qui consilio plurimū valet: consilium autem nemo in iis rebus capit, quæ aliter euenire non possunt, neque de iis quæ ab ipso nequeunt effici & præstari. Itaque si sciētia omnis demonstratiōe acquiritur, demonstratiō autem ad ea nulla adhibetur, quorum principia secus euenire possunt, (ea enim omnia euenire aliter queunt) quæ autem necessariò eueniunt, non cadunt in deliberationem, efficitur, ut nec scientia nec ars, prudētia esse possit. Scientia quidem, quia quod subiectū est sub actionem, aliter euenire potest: ars, quia aliis actioni, aliis effectiōi artis finis est propositus. Relinquitur ergo, ut sit habitus vera ratione ad ea agenda idoneus, quæ vitæ hominum conducunt, vel obsunt. Nam effectiōi alius est quidam propositus finis: actioni non item, quoniam ipsius honestæ actionis & officiij finis est ipsum officium. Ob eamque causam Periclem ceterosque tales homines, prudentes existimamus, quòd suæ aliorumque vtilitati cōsulere possunt: quo etiā ex genere esse rei familiaris rei que publicæ administrandæ usu peritos arbi-

ramur. Hinc etiā σωφροσύνη, id est, temperantiam, hoc appellamus nomine, ὡς σωζέσθαι τὸ φρόνησι, id est, quasi conservantem prudentiam. Conservat enim hanc illa comprehensionem. Neque enim omnem comprehensionem labefactat, neque pervertit voluptas aut dolor, ut hanc, Triangulum duobus rectis pares habere, aut non habere angulos: sed eas duntaxat, quæ in eo quod sub actionem cadit, versantur. Rerum enim agendarum principia sunt, quò res agendæ referendæ sunt. Cuius autē à voluptate aut dolore corruptus est & deprauatus animus, ei statim principium non apparet, neque ei videntur huius causa, & propter hoc expetenda gerendæque omnia. Est enim in vitio magna vis ad labefactandum principium. Quapropter necesse est prudentiam animi habitum esse vera cum ratione coniunctum, qui vim habeat ad ea gerenda omnia, quæ ad vitam degendam pertinent. Artis autem virtus est aliqua propria: prudentiæ non est. Et qui in arte voluntate sua aberrarit, præstantior est: in prudentia minus, quemadmodum etiam in virtutibus contingit. Perspicuum est igitur virtutem eam esse, non artem. Cumque animi partes sint duæ rationis participes, in altera insit prudentia necesse est, ea scilicet in qua vis inest opinandi. In iis enim quæ secus cadere possunt, & opinio versatur, & prudentia. Adde quod non est tantum habitus, cum recta ratione coniunctus, id quod hinc intelligi potest, quòd hæc ipsa obliuione deletur affectio, prudentia non deletur.

Quoniam autem scientia omnis quædā rerum vniuersarum comprehensio est, earumque omnium quæ sunt necessaria: quoniamque ex initiis & principiis oriuntur, quæ

Cap. 6.

l. iiij.

sub demonstrationem cadunt, omnisque scientia: (ratione enim scientia progreditur) profecto necesse est principium eius rei, quæ sub scientiâ subiecta est, neque scientia, neque arte, neque prudentia cõprehendi. Nam & quod subiectum scientiæ est, demonstratione cõcluditur: & illa in iis rebus versantur, quæ aliter euenire possunt. Ne sapiëntia quidẽ est quæ in iis principiis cernitur, quãdoquidem nõnullarum rerũ eget sapiens demonstratione. Quod si scientia, prudentia, sapientia, & intelligentia ea res sunt quibus verum enuntiamus, nec vnquam mentimur iis in rebus quæ vel possunt, vel nõ possunt aliter cadere: eorũ autem trium in nullo principiorũ cognitio inest (tria dico, scientiã, sapiëntiam & prudentiam) relinquitur, vt in principiis intelligentia initisque cernatur.

Cap. 7.

SAPIENTIAM verò in artibus iis tribuere solemus, qui in quaque parte excellunt maximè: vt Phidiam sapientem lapidum sculptorem, & Polycletum statuarium sapientem nominamus. In quo sapientiam nihil aliud esse significamus, nisi artis virtutem & præstantiam. Sed quosdam sapientes omnino ducimus, non aliqua ex parte, nec aliqua alia in re sapientes: vt Homer. in Margite.

„ A diis nec fossor factus, nec durus arator,

„ Nec re alia sapiens.

Quapropter perspicuum est reliquis scientiis perfectione & absolute præstare sapientiam. Ergo sapientis est, nõ solum ea intelligere, quæ principiis concluduntur, sed rerum etiam causas tenere, vt sit sapientia, intelligentia & scientia: adeoque scientia, quæ quasi caput in iis versatur, quæ sunt in rerum natura præstantissima. Nam & illud per absurdum sit, aliquem esse, qui civilem scientiã aut pruden-

tiam optimam existimet, nisi homo rebus omnibus quæ in mundo sunt, bonitate præstare dicatur. Quod si salubre, hominisque ac piscium bonum aliud est, album autem & rectum idem est semper: certè omnes idem semper sapientiam esse, prudentiam aliud atque aliud constituent. Qui enim rectè rebus rationibusque suis consulit, omnes eum prudentem nominant, eique se ac sua omnia committunt. Itaque in quibusdam belluis prudentiam inesse dicimus: iis quæ vi quadam præditæ sunt ea providendi, quæ ad vitam degendam pertinent. Civilem igitur scientiam nō esse idem quod sapientiam, hinc perspicui potest: nam si eam sapientiam statuunt, quæ suis cuiusque emolumentis utilitatibusque seruiat, multæ sunt futurae sapientiæ. Neque enim vna eademque in commodis comparandis occupata est omnium animantium, sed alia in vnoquoque genere: nisi fortè vna medicina rebus omnibus adhibetur. Neque verò si homo præstare ceteris animantibus dicatur, quicquam interest. Sunt enim homine alia multò diuiniora natura, quo in genere sunt ea quæ maximè collucent, ex quibus constat mūdus. Ex iis ergo quæ dicta sunt, perspicuum est, sapientiam scientiam esse ac intelligentiam eorum omnium, quæ sunt præstantissima. Quocirca Anaxagoram, Thaletem, ceterosque tales sapientes nomināt, prudentes nō item: cū eos cernant, quæ ipsis vtilia sint, ignorare. Quos eosdem tenere ac scire aiunt res minus necessarias illas quidem & admirabiles, arduas & diuinas, sed inutiles, quod ea non quærant, quæ hominibus prosint. Atqui in iis rebus prudentia cernitur, quæ hominum vitæ sunt necessariae, iisque omnibus quæ in deliberatio-

nem cadūt. Prudentis enim maximè propriū esse dicimus bene deliberare. De iis autē nemo deliberat, quæ secus cadere non possunt, neque de iis quæ ad finem non referūtur, in quo situm sit quod agendum est bonū. Omnino autem is consultus homo est, qui ratione potest, quod homini summum bonum agendum sit, exquirere. Nec verò in vniuersis modò rebus prudētia versatur, sed notæ etiā esse debēt res singulae, cū & in agendo posita sit, & in rebus singulis omnis actio consistat. Itaque ad rem gerendam nōnulli sunt inscī artificibus & doctis instructiores: & ceteris in rebus qui sunt vsuperiti. Nā qui sciat carnes leues, & faciles ad concoquēdū, & salubres esse, is si quæ leues sint ignoret, nunquam valetudinem efficiet: sed is potius, qui animum carnes leues esse & salubres intelligat. Est autē in agendo sita prudētia. vtraque igitur tenenda est, aut hæc potius. Sed tamen sit etiam hīc quadam quasi architectonice.

Cap. 8.

S V N T autem & ciuilis scientia & prudentia idem animi habitus: iisdem autem non est vis eadem neque natura. Eius quidē quæ in publicis rebus versatur, vna pars, quæ quasi architectonice prudentia est, legum ferendarum ratio dicitur: altera quæ priuatim in rebus singulis versatur, commune ciuilis scientiæ nomen obtinet, cuius omne opus est in agendo & consulendo. Nam decretum quasi extremum quippiam in rebus agendis numeratur. Itaque hos aiunt solos administrare rempub. quòd vt ij qui manibus artis opus efficiunt, sic ij soli rem gerant. maximè verò prudētia videtur ea qua vni sibi quisque rebūsq; suis consulit, quæ eadem iam habet commune nomen prudentiæ. Illarum autem alia domestica, alia ars legum fe-

renderum, alia civilis nominatur. Atque huius alia pars ad deliberationes, alia ad iudicia pertinet. Ac genus quidem prudentiæ in eo quoddam est, ut quod è re cuiusque sit, intelligatur. Sed magnæ sunt eius differentiæ ac dissimilitudines: videturque is demum prudens, qui rebus rationibusque suis prospicit, in iisque curandis occupatus est. At verò qui in Repub. versantur, πολυπράγμονες, id est, negotiosi & curiosi dicuntur. Itaque Euripides ait,

„ Quî nanque prudens sim? licebat cui procul

„ A negotiis remoto numerarier

„ In milites, æquòque iure vivere?

In his enim eos esse, qui nimium se multis implicant negotiis, & qui minus necessariis rebus se impediunt. Consulunt enim omnes suæ quisque utilitati, idque se unum agere putant oportere. Qua ex opinione natum est illud de prudentibus: quanquam suis rebus quisque consulere, sublata rei familiaris disciplina & Reip. nullo modo certè potest. Iam verò sua cuique res quemadmodum administranda sit, incertum est, idque cuique est etiam atque etiam considerandum. Cui rei hoc satis signi est, quod & geometræ & mathematici adolescētes fiunt, rerumque eiusmodi sapientiam consequuntur: prudentes non fiunt. Hoc causæ est, quod in rebus singulis prudentia cernitur, quarum usu constat, & exercitatione cognitio, usuque rerum non valet adolescētes: facit enim diuturnitas temporis exercitationem. Nam hoc querat aliquis, quid sit causæ cur puer mathematicus effici potest, sapiens vel physicus non potest? An quod illa abstractione constant, horum verò ab exercitatione & experientia principia oriuntur? & quod hæc non

quasi sibi certa credunt, sed quasi historiam recitant adolescentes, illorum non sunt obscura definitiones? Præterea peccatur deliberando, vel in rebus singulis, vel vniuersis. aut enim omnem aquam quæ grauis sit, insalubrem esse nesciunt: aut hanc vel illam, grauem. Prudentiam autem non esse scientiam, hinc perspicui potest, quod hæc, vt dixi, in extremis, siue singulis rebus consistit. Quod enim sub actionem cadit, ex eo genere est. Verum locum sibi contrarium intelligentiæ desumpsit. In extremis enim quæ ratione & demonstratione non colliguntur, intelligentia versatur. Hæc in rebus singulis, quarum non est scientia, sed sensus: non is quidem qui in rebus suis ac propriis versatur, sed is quo triangulum sentimus in mathematicis esse in extremo, quoniam illic quoque consistitur, sed tamen in hoc sensus potius cernitur, quàm prudentia: illius, aliud genus est.

Cap. 9.

DISCREPAT autem à deliberando quærere. Deliberare enim quærere est. Sed de recta deliberatione intelligendum est, quidnam sit, vtrum scientia aliqua, an opinio, an bona coniectura, an aliquid aliud. Ac scientiam quidem non esse hinc perspicui potest, quod cum homines non inuestigent quæ sciant ipsi, tamen & cōsultatio prudens, quædam sit cōsultatio: & qui consultat, omnis quærat & ratiocinetur. Nec verò recta coniectura esse potest, quoniam coniectura rectè colligitur & celeriter, & sine ratione: ad deliberandum autem multum temporis sumunt, atque adeò celeriter aiunt conficienda esse quæ suscipimus: lentè capiendum consilium. Iam aliud solertia est, aliud prudens consilium: quia solertia, quædam coniectura est, neque verò bonum consilium vllum, opinio est.

Sed quoniam omnis aberrat, qui malè consultat, & qui bene, rectè consultat, perspicuum est, bonum consilium quiddam esse rectum: non scientiæ quidem, neque opinionis, quoniam in scientia non spectatur quid rectum, cum ne peccatum quidem: & opinionis quod rectum est appellatur veritas. Præterea iam definitum est, & certum id omne de quo est opinio. At sine ratione constare bonum consilium non potest: deficit ergo illi sententia. Hac enim nondum est enunciatio. Et opinio, non quæstio est, sed iam pronuntiatum aliquod. Qui autem capit consilium, siue bene, siue malè id faciat, is quærat aliquid ac ratiocinetur necesse est: sed prudens deliberatio, siue bonum consilium, quiddam in consilio rectum significat. Quocirca quærendum nobis est, quid cōsiliū sit, & qua in re versetur. Quoniam igitur rectum aliquid multifariam dicitur, perspicuum est, prudētem deliberationem in quaque recta re non consistere. Nam impotentes & pravi homines, cum id quod sibi ratione ad videndum proposuerant, consecuti sunt, rectè illi quidem ac prudenter vidisse ac decreuisse putantur, sed magnum tamen aliquod malum concepisse. Atqui in bonis bene consultasse numeratur. Talis igitur consilij rectitudo, bonum consilium est: quæ scilicet ad bonum aliquod pertinet. At potest illud ipsum quod bonum est, falsa ratione collectum obtineri: & ad id quod faciendum est, non qua ratione æquum est, sed falsa via media perueniri. Bonum igitur consilium esse nullo modo potest, quo ad id quidem peruenitur quod sit bonum, non autem qua ratione decuit. Præterea accidere potest, ut alius deliberandi longo tempo-

re adhibito, id quod velit consequatur, alius celeriter eodem perueniat. Quare nondum illud quidem bonum est cōsiliū: sed recta via & ratio, quæ quid vtile sit, spectans eò perducit, quò perueniri, & quomodo, & quando ratio equitasque iubet. Iam verò licet & omnino prudenter deliberare, & ad finem certum consilia dirigere. Ergo id denique generale consiliū habendum est, quod ad finem generalem dirigitur: quod autem ad finem certū quendam, etiam speciale consiliū est. Quòd si prudentis est, bona cōsilia inire, verum cōsiliū sit necesse est recta via, & ratio quæ singulis in rebus quid vtile sit, spectans ad eum finem perducit, cuius sit vera existimatio in prudentia.

Cap. 10.

EST autem sagacitas & hebetudo, ex quibus sagaces & hebetes nominantur. Nec omnino sagacitas idem est quod scientia, vel opinio, (omnes enim sagaces essent) nec est vna aliqua scientiarum singularum: vt nec medicina, in rebus enim versaretur salubribus: nec geometria, quæ magnitudines tractat. Neque enim in iis rebus cernitur sagacitas, quæ æternæ sunt & immutabiles: ne in iis quidem quæ quomodocunque gignuntur: sed in iis omnibus, quæ dubiæ & incertæ alicui dignæque consilio esse videntur. Quocirca in iisdem rebus quibus prudentia versatur, non tamen idem est sagacitas quod prudentia: precipit enim prudentia, cū ei sit propositum, quid agendum aut non agendum sit, videre. At sagacitas solum ad iudicandum valet. Eadem enim est sagacitas, quæ bona sagacitas: & sagaces iidem, qui præstantes sagacitate nominantur. Nec verò sagacem esse & perspicacem, est esse prudentem, aut acquirere prudentiam: sed vt omnes qui discūt,

tum perspicere aliquid dicuntur, cum scientia utuntur: sic cum adhibetur opinio, & sententia ad ea iudicanda omnia, quæ prudentiæ subiecta sunt, alio dictate, adeoque ad præclare etiã iudicandum: quoniã bene & præclare idẽ valẽt, tum idẽ illud verbum perspicendi usurpatur. Hinc natum est nomẽ τῆς σαφέσεως, id est, perspicaciæ, ex qua perspicaces nominantur, ex ea quæ in discendo consistit. Sape enim τὸ μαρτυρεῖν, σαφέναι, id est, discendi pro intelligendi verbo, utimur.

QVÆ autem γνώμη, hoc est, sententia vocatur, ex qua Cap. II.
 ὀγνώμονες, id est, bene sentientes, & sententia præditi alij dicuntur, eam iudicium esse æqui & boni viri, hoc satis signi est, quòd bonum virum συγνώμονικόν, hoc est, ad ignoscendum propensum facilẽmque dicimus, æquũmque & bonum, ex eo quòd nonnullis in causis ignoscat. Atqui συγνώμη, id est venia, recta est in iudicio æqui & boni γνώμη, id est, sententia. Sed ea demum recta est, quæ vera. Omnes autem hæ animi affectiones rectè in iisdem rebus spectantur. Nam cum & sententiam, & sagacitatem, & prudentiam, & intelligentiam iisdem attribuimus, tum eos sententiæ valere facultate, ac intelligentia præditos, prudentes, sagacẽsque dicimus. Omnes enim hæ facultates animi, extremorum, rerũque sunt singularum: idẽmque homo quòd aptus sit ad ea iudicanda, in quibus cernitur prudens, sagax, bene sentiens, aut ad veniam dãdam proclivis, habẽdus est. Commune est enim bonorum omnium, æquum & bonum: qua quidem ratione alienæ utilitatis procuratio spectatur. Res autem agenda & officia in singulis rebus, extremisque omnibus versantur, quæ debent esse prudenti cognita. In iisque quæ sub actionem cadunt,

& sagacitas, & sententia cernitur, quæ eadem extrema sunt. Et intelligentia utrorumque extremorum est. Etenim principiorum & extremorum non ratio est, sed intelligentia: ac illa quidem, quæ in demonstrationibus versatur, eorum est extremorum, quæ & prima sunt, & mutari non possunt: altera quæ in agendo est, in extremo, eaque re quæ euenire aliter potest, & in enunciationis alio genere cernitur. Sūt enim hæc finis principia, quoniam à rerum singularum cognitione, vniuersarum cognitio ducitur. Illarū igitur sensus est hauriendus & adhibendus: qui idem intelligentia nominatur. Ita hæc nobis videntur insita natura. Cūque sit sapiens nemo natura, tamen inesse natura hominibus, & sententiam, & sagacitatem, & intelligentiā, hinc potest intelligi, quòd eas virtutes sequi ætates putamus, ut in hac, vel illa ætate intelligentia insit, & sententia, quasi à natura tributa insitaque videantur. Quapropter & principium est intelligentia & finis, cū præsertim ex iis oriantur, de iisque conficiantur demonstrationes. Quare non secus debent omnes usu peritorum, maiorūque natu, ac prudentum fidem adiungere sententiis, iis etiam quæ probari non possunt, quàm iis quæ sunt ratione conclusæ. Nam quoniam usu & exercitatione quasi aspectum quendam sunt adepti, facile rerum causas, & principia cernunt. Ac sapientia quidem quid sit, quidque prudentia, quibūque in rebus versentur, & utramque in alia atque alia parte animi sitam esse, sit dictum satis.

Cap. 12.

SED de iis quærat aliquis, quas tādē ad res sint utiles: Nam & sapientiam nulla in re versari earum, quæ hominem possunt beatum efficere, cū præsertim nullam

ad actionem vsumque referatur: & in prudentia quidem illud esse positum, sed quam tandem ad rem ea sit opus. Si quidem res tractat prudentia, iustas illas quidem & honestas, quæque hominis bona sunt: quas sanè boni viri est gerere. Nunc verò nihilo ad agendum aptiores paratioresque venimus, cum eas tenemus ac scimus: siquidē virtutes in habitu quodā animi ponimus. Quemadmodū nec res salubres, nec quæ bene cōstituunt corpus, eæ quæ non referuntur ad efficiendum, sed ab habitu proficiuntur. Neque enim præditi & instructi medicina & gymnastice, ad agendum aliqua ex parte venimus paratiores. Quod si non ob has causas prudentia requiratur, sed ut fiamus probi: profectò vsus illius iis quidē qui iam boni sint, nullus est futurus. Atqui ne iis quidem qui non sint præditi, quoniam nihil intererit, ipsi ne eam habeant, an iis qui adepti erunt, obtemperent: hoc enim satis sit nobis, quod in medicina: quam quidem non discimus ipsi, etsi valere cupiamus. Ad hæc absurdum sit, cum sapientiæ concedat prudentia, eam tamen multo esse superiorem futuram. Nam cum eius omne opus sit in agendo, imperat, præscribitque omnia. Quibus argumentis nobis occurrendum est: adhuc enim de iis solū dubitantes disputauimus. Ac primū quidem hoc dicimus, eas sua vi, & propter se expetendas esse necessario, cum vtrique vtriusque partis animi virtus sit, etiam vsu & utilitate quæ ad vitam degendam pertineat ab vtrique detracta. Deinde efficiunt ille quidem, non ut medicina valetudinem, sed ut valetudo ea quæ bene cōstituunt corpus, sic efficit beatitudinem sapientia. Quoniam enim vniuersa pars est virtutis,

possessione vsûque efficit beatum. Præterea prudentia, eaque virtus quæ more perficitur, omnem absoluit actionem. Propositum enim virtus rectum efficit: ea quæ ad finem spectant, prudentia. Quarta autem parti animi, cui inest alendi vis & augendi, nulla talis virtus attributa est: cum præsertim agamus, vel non agamus, non sit in ea situm. De eo autem quod obiectum est, nos nulla ex parte prudentia ad præclare iustæque facta effici aptiores, paulò altius repetendum videtur. Ut enim aliquos dicimus nondum iustos esse, qui res iustas faciant, quales ñ sunt qui quod leges iubent, vel inuiti faciunt, vel imprudentes, vel alia quacunque de causa, non propter se, etiamsi ea agant quidem omnia, quæ honesta sunt & digna bono viro: sic omnes, ut sint boni quodammodo affecti animo gerere debent omnia, delectu scilicet adhibito, eorumque causa quæ gerantur. Ac delectum quidem & electionem virtus rectam efficit: quod autem illius causa effici solet, hoc iam in virtute non est, sed in alia vi positum. De quibus differendum nobis est apertius. Est vis certè quædam, quam ingenium vocant: quæ eiusmodi est, ea ut efficere possit & adipisci, quæ ad propositum finem pertinet. Ac si finis quidam honestus sit, laudanda: si malus, calliditas est nominanda. Itaque prudentes, eosdem cautos, callidos, versutosque dicimus. Nec verò vis hæc idem valet quod prudentia, & si sine illa vi esse nullo modo possit. Habitus autem huic quasi oculo animi innascitur: non sine virtute, ut diximus: idque hinc perspicitur, quod rerum, quæ sub actionem cadunt principia, ratiocinationes continent: quippe cum talis finis sit, & id quod est optimum, quale idcunque sit (sit enim verbi causa

quod occurrerit) quod quale sit, nisi bono viro apparet nemini. Peruertit enim iudicium vitiositas, principiorumque inducit eorum errorem, unde actiones & officia proficiuntur. Quare non potest quisquam, qui non idem bonus sit, prudens esse.

QUOCIRCA hic rursus virtus consideranda est. Cap. 13.
Quandoquidem quam habet rationem prudentia ad ingenium, cui similis est, non idem valet: eandem hæc ipsa habet ad eam virtutem, quæ innata est nobis. Omnibus enim à natura quodam modo tributæ sunt virtutes, omnes quæ à moribus proficiuntur. Natura enim & iusti, & temperantes, & fortes gignimur, reliquarumque virtutum principia & semina, simul atque in lucem editi sumus, continemus in nobis. Sed tamen aliud quiddam, quod propriè bonum sit esse volumus, & quæ ex hoc genere sunt aliter inesse. Nam & pueris & belluis à natura tributi sunt habitus, qui sine intelligentia & ratione obesse videntur. Quemadmodum enim graui corpori contingit, ut si moueatur sine aspectu, grauiter offendant hoc ipso quod caret aspectu: sic res hic se habet. Quod si intelligentiæ splendor accesserit, iam magna est in actione distinctio: habitusque prioris illius similitudinem referens, tum denique virtutis nomen propriè, verèque obtinebit. Quocirca quemadmodum vis duplex est eius in qua sedes est opinionis, ingenium & prudentia: sic est duplex in ea quæ sedes est moris & voluntatis, virtus ingenta, & vera virtus: quarum quæ propriè virtus vocatur, esse sine prudentia nullo modo potest. Itaque omnes virtutes prudentiæ nomine appellant. Et Socrates quidem partim rectè querebat, partim aber-

l. i.

rabat. Nam quòd virtutes omnes prudentias putavit esse, erravit: quòd autem eas non sine prudentia censuit, præclare dixit. Quòd ex eo intelligi potest, quia nunc omnes qui virtutē definiunt, cum habitum eam dixerunt, & in quibus cernatur, tum habitū eum esse adiungunt, qui rectæ rationi sit consentaneus. Atqui ea demū recta ratio est, quæ prudentiæ congruat. Ergo hoc omnes quodam modo divinare & augurari videntur, habitū eum virtutem esse qui prudentia dirigatur. Sed tamen parva facienda mutatio est. Neque enim solū virtus est habitus, qui prudentiæ sit consentaneus, sed is potius qui sit cum recta ratione coniunctus. Recta autem de his rebus ratio, iam nomen habet prudentiæ. Socrates ergo virtutes omnes rationes putavit, cum in scientia omnes poneret: nos eas non rationes, sed cum ratione esse dicimus. Ergo iam illud quidem perspicuū est ex iis quæ dicta sunt, nec sine prudētia quenquam veræ probitatis, nec sine virtute, quæ more perficiatur, prudentiæ nomen obtinere posse. Sed hoc loco dissolvenda est ea ratio, qua quis disputare possit, seiungi separarique virtutes. Neque enim idem est ad omnes accipiendas aptissimus, verū hanc iam, illam nondum ille percepit. Nam in iis quidē quæ à natura dantur virtutibus, id cōtingere potest: in iis autem, ex quibus verè & omnino vir bonus nominatur, non potest. Etenim si prudentia vna adsit, iam continuò vna cum ea omnes aderunt. Nam illud quidē perspicuum est, etiam si ad agendum non moveat & impellat, ei tamen locum relinquī oportere, hoc ipso, quòd partis animi virtus ponatur, & quòd sine prudentia & virtute propositum rectum esse non possit. Nam

Et hac ut finem, Et illa ut ea omnia quæ ad finem spectant, agamus, impellit. Nec verò domina est sapientia, nec partis est melioris, quemadmodum nec medicina valetudinis. Non enim ea utitur quidem, sed ut in ciuitate adsit, prouidet. Ita illius causa præscribit omnia, non illi. Iam simile hoc est, ut si quis ciuilem scientiam imperare dicat Diis, quòd de iis præcipiat omnibus quæ sunt reipublicæ.

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIB. VII.

IS expositis, aliud faciamus initiū dicendi. Eorum quæ in moribus fugienda sunt, tria esse genera, vitiositatē, impotentiam, Et feritatem: quorum perspicuū est, quæ sint duorum contraria. Alterū enim virtutem, cōtinentiam alterum vocamus. Immanitati autem ac feritati licet eam virtutem poni cōtrariam maximè, quæ supra nos est, quæ eadē heroica, ac diuina dicēda est, ut Homerus Priamum de Hectore loquentē facit, eum virtute præstanti esse:

Cap. I.

„ Non hic mortali est, sed diuū semine natus.
Ita si, ut aiunt, ex hominibus propter excellentem præstantemque virtutē efficiuntur Dī, profectò ea erit potissimū animi affectio, quæ feritati repugnat. Nam ut bestiarum nullum vitiū est, nullāq; virtus, sic nec Dei: sed hic virtute præstabiliior est, illarum aliud est genus vitij proprium.

l. ij.

Et quoniã rarò cõtingit, vt aliquis homo sit Diuus, quem-
admodum Lacones solent appellare Diuum, eum cui ex-
cellentes virtutes tribuunt: sic in specie humana rarò ali-
quis summa quadam feritate præditus cernitur, sed id ma-
ximè inter Barbaros existit: in nõnullisque ex vi morbi &
distortionis membrorum oritur: eos etiam homines qui a-
lios vitiis flagitiisque superant, hac infamia notamus. Sed
quoniam de hac animi affectione postea mentionem ali-
quam faciemus, & de vitiositate suprà diximus: hic locus
postulat, vt de impotentia, de mollitie, de luxu, de continē-
tia constantiaque dicamus. Neque enim de iis vt de affe-
ctionibus, quæ idem sint quod virtus atque vitium, neque
vt de genere differentibus existimare debemus. Sed necesse
est, id quod in aliis facimus, primùm proponere in mediũ
ea quæ iis habitibus conuenire videntur, & in vtranque
partem disputare: itaque demonstrare ea præsertim omnia,
quæ de his animi affectionibus probabilia feruntur: sin mi-
nus plurima, & quæ plurimum habent ponderis. Nam si
ea omnia soluantur, quæ difficilia sunt, relinquanturque
probabilia: sit explicatum satis. Ac illud quidem primùm
perspicuum est, continentiam & constantiam in bonis esse
& laudabilibus, impotentiam & mollitiem in malo &
vitio: eundemque continentem, & eum qui permaneat in
suscepto consilio: eundem impotentem, & eum qui desistat
à sententia. Et impotens quæ mala sunt, mala ille quidem
esse nouit, sed agit ea victus & debilitatus obiecta specie
voluptatis. At verò continens, quoniam malas esse cupidi-
tates intelligit, eas ratione ductus non sequitur. Et tem-
perantem quidem, continentē atque constantem appellant:

talem autem hominem partim temperantem, partim non: intemperantemque impotentem, & impotentem confuse ponunt pro intemperanti. Alij eos aiunt esse inter se dissimiles: prudentem verò interdum negant impotentem posse effici: interdum eos qui prudentes sint & acuti, impotentes putant. Impotentes etiam dicuntur & animi, & honoris, & lucri. Atque hæc quidem sunt quæ feruntur.

HOC autem quærat aliquis, quid causæ sit cur rectè quis sentiens, ab animi libidine vincatur? Scientem quidè eum posse esse negant nonnulli. Absurdum nanque sit, Socratis sententia, tum cùm in quopiam est scientia, aliud quiddam vincere ac trahere eum quasi mancipium. Socrates enim quòd nulla esset impotentia, cùm ratione bellum gerens ostendere conabatur, quòd neminem putavit, qui rectè sentiret, contra id quod optimum iudicasset, quicquid esse gesturum: sed imprudentem omnem facere, qui ita faceret & viueret, iudicavit. Atque iis quidem quæ perspicua sunt, hæc omnis repugnat oratio: quarendumque nobis est, si hæc animi perturbatio ab imprudentia nascatur, quis eius sit modus. Nam hoc quidem perspicuum est, hominem impotentem non putare quæ agat, esse facienda priusquam sit in perturbatione: sunt verò nonnulli qui hæc concedant, superiora non item. Nam & nihil esse scientia firmitus fatentur: & neminem facere contra id quod melius esse senserit, non fatentur. Ob eamque causam impotentem hominem aiunt non scientia quidè, sed opinione præditum, vinci à voluptatibus. Atqui si opinio quidè insit, ac non scientia, nec firmum & stabile iudicium quod obstat, sed leue & tranquillum: ut iis contingit, qui distra-

Cap. 2.

huntur variis sententiis: profectò veniæ aliquid loci relin-
 quatur, quòd non stet in iis decretis cōtra firmas cupidita-
 tes. At malitiæ ac vitio non est ignoscendum, neque ulli eo-
 rum quæ ipsa vituperanda sunt. An verò prudentia est quæ
 obsistat, cum sit potentissima? At absurdū sit. Sic enim vnus
 & idem simul prudens & impotens est futurus: nec quis-
 quam fateatur, prudentis esse, quæ sint flagitiosissima, ea
 gerere sua volūtate. Præterea suprà docuimus, qui sit pru-
 dens, eum, quoniam in singulis rebus cerneretur, & ad of-
 ficia paratum, & cæteris virtutibus omnibus instructū ac
 ornatū esse oportere. Iam verò, si in eo continens sit positus,
 quòd cupiditatibus constrictus sit & vehemētibus & ma-
 lis: profectò temperatus nemo futurus est continens, neque
 continens ullus, moderatus. Neque enim cupiditates malæ
 & vehementes solent existere in temperante: quod quidē
 necesse esset. Etenim si honestæ sunt cupiditates, vitiosam
 esse necesse est eam animi affectionem, quæ impedimento
 est, quo minus eas sequamur. Ita non omnis est in bonis
 continentia. Quòd si infirmæ sint & imbecillæ nec impro-
 bæ, nihil gloriatione: neque si improbæ & imbecillæ, quic-
 quā magnā laude sit dignū. Tum si nos, vt omni opinionī
 stemus impellit continentia, malā sit aliqua continentia
 necesse est: veluti si in falsa opinione nos retineat. Et si de
 omni sententia & opinione impotētia deducat, aliqua in
 bono futura est impotētia: qualis illa est Neoptolemi So-
 phoclei, in Philoctete. Est enim iure laudādus, quòd iis mi-
 nimè steterit, ad quæ Vlysses ipsum impulisset, quia illi
 graue esset mentiri. Præterea Sophistarū ratio fallax an-
 cipitem curam affert cogitandi. Nā quia inest in eis cupi-

ditas refellendi quæ admirabilia sunt, quò sint, quñ id assecuti fuerint, argutiores: quæ conficitur, dubitationē affert ratiocinatio. *Vinctus* est enim animus quodammodo, cum nō vult ille quidem cōsistere, quòd minus probet quod sit cōclusum: sed tamē progredi lōgius nō potest hoc ipso, quòd rationem nequeat dissolvere. Fit autem nescio quo pacto, vt imprudentia, impotētiæ cōiuncta sit virtus. Cōtrā enim facit ac sentit propter impotentiam. Sentit autē quæ bona sunt mala esse, neque facienda. Ita quæ bona sunt faciet, nō quæ mala. Iam qui agit & persequitur, quæ voluptatē efficiunt, idque ex industria, hoc ipso, quòd sibi ita animū induxit, is melior videatur eo, qui non ratione, sed impotentia animi ducatur ad agendum, quo facilius ei curatio adhiberi potest, si animū tantū contrā inducat. At verò impotens eo proverbio constrictus tenetur, quod omnium sermone tritum est, *Cū aqua guttur præfocat*, quid iam attinet bibere? Etenim si minimē animum induxisset ea facere quæ faciat, profectò simul ac ei dissuasio adhibita esset, à sententia destitisset. Nunc adhibita est, & tamen nihilominus aliud agit. Præterea si in rebus omnibus versatur impotentia & continentia, quis absolutè habendus sit impotens? cū præsertim nemo homo omni genere impotentia sit instructus. Atqui nonnullos absolutè impotētes vocamus. Ac quæ hoc loco incidunt, quæstiones sunt eiusmodi, quarum aliæ diluendæ sunt, aliæ relinquendæ. Quæstionis enim explicationis finis est inuentio.

AC primū illud quidē videndum est, vtrum sciētiam habeant impotentes nēcne, & quemadmodum habeant. Deinde quibus in rebus homo impotens & continens po-

Cap. 3.

nendus sit: utrum in omni voluptate & dolore, an in certis quibusdam voluptatibus. Et continentes & constantes, utrum iidem sint, anne diuersi. Quod idem exquirendum est de aliis, quæ sunt huic coniuncta disputationi. Exordium autem hinc capiat disputatio, utrum continens homo & impotens ex iis statuatur diuersi, in quibus versentur, an ex eo, quemadmodum in iis ipsis spectentur. hoc dico, utrumne impotens homo, ex eo solum, quod in his vel illis cernatur rebus, necne intelligatur impotens, an ex utroque potius. Deinde querendum est, utrum in omnibus impotentia & continentia, necne versentur. Neque enim cernitur in omnibus, is qui undique perfecte & absolute est impotens. sed in quibus intemperantes: nec ex eo quod absolute in iis affectus est (idem enim esset quod impotentia) sed quod certo quodam genere & modo sit affectus, iudicandus est. Nam & hic quidem trahitur consulto, quod semper presentem voluptatem putet sequi oportere: & ille non putat, cum interim persequatur. Nam quod aiunt quidam, veram esse illam opinionem non scientiam, in qua iudicia sua non possunt tenere, id quidem ad rationem nihil interest. Sunt enim quidam eorum qui sunt in opinione, qui non pendent animi, sed certo se rem scire existimant. Ita si ii qui sunt in opinione, potius quam ii qui rem sciunt & tenent, contra ac sentiunt, faciunt propter leuem & imbecillem assensionem, nihil inter scientiam intererit & opinionem. Non enim sunt apud quosdam minus firmæ in iis de quibus opinantur assensiones, quam apud alios in iis quæ ipsi sciunt: quod Heraclitus indicat. Sed quoniam dupliciter aliquid scire dicimus (nam & is in quo scientia est,

nec ea utitur, & is qui utitur, scire dicuntur) permultum interest, isne qui præditus est scientia, neque eam intuetur, ea quæ non sunt facienda faciat, an is qui præditus est, eamque intuetur. Hoc enim absurdum videatur, illud non item, nisi agat eam intuens. Iam cum enunciationū sint duo genera, nihil prohibet, eum qui utrunque genus teneat, contra ac sciat facere, si ea quæ vniuersa est & generalis, utatur, non quæ est de rebus singulis. Cadunt enim sub actionem res singulæ. Atque etiam eius quod vniuersum ac generale est, sunt quædam differentiæ. Nam aliud in seipso vertitur, aliud in rebus: veluti, *Omni homini sicca prodesse*: & *hunc esse hominem*: vel, *siccū esse hoc tale*, vel *illud*. Verum tale hoc sit, aut nō suppetit, aut certè eo nō utitur. Tanta igitur ex iis generibus exister dissimilitudo & differentia, ut sic scire absurdum sit, secus mirabile videatur. Præterea scientiam habere in hominibus suas habet quasdam differentias, ab iis etiam diuersas quas modò commemoravi. Nam ex eo quod tenetur animo comprehēsa, usus autem eius non adhibetur, ita dissimilem habitum cernimus, ut & teneatur habitus quodam modo, & non teneatur: qualis est dormientium, furiosorum, & vinolentorum. Atqui ita sunt affecti omnes, qui in aliqua sunt animi perturbatione. Nam & ab ira & veneris cupiditate, & quibusdam eius generis, non solum animi perturbantur, sed etiam corpora: nonnulli etiam ad insaniam adiguntur. Perspicuum est igitur, ita, ut hi sunt, affectos, esse impotētes. Nec verò sententiarum commemoratio earum etiam quæ dignæ sunt scientia, confirmat quenquam conuenienter scientiæ ac sententiæ suæ viuere. Nam & qui his animi perturba-

tionibus commoti sunt, demonstrationes & carmina proferunt Empedoclis: & qui primum discunt, verba illi quidem coniungunt & perpetuant, sed quæ non intelligant. Debent enim hæc animo insidere omnia: quod ut fiat, tempore opus est. Quocirca qualis histrionum, talis iudicanda est impotentium oratio. Atque etiam hoc modo causam ex natura intuerilicet, quod cum assentionum alia in vniuersis rebus, alia in singulis, quarum sensus dominus est, cernatur: si ex iis fiat vna, necesse est in hoc quidem genere, animum id decernere & consistuere: in rebus vero quæ affectioni subiectæ sunt, statim se applicare ad faciendum. Ut si quod dulce est, omne gustandum: hoc autem dulce est, quod sit in rebus singulis, necesse est eum simul agere qui possit, neque prohibeatur. Cum ergo inest de vniuersis opinio, quæ vetat ne gustes: alia autem, dulcia esse suauia omnia, & alia hoc dulce esse: profecto hæc exequitur, quæ fortassis erat cupiditas. Cum ergo hæc illud fugiendum monet, cupiditas contra ad se rapit (potest enim omnes animi partes commouere) fit, ut à ratione quodam modo & opinione distrahatur animus: non quod sit per se contraria opinio, sed quod solum fortuito. Non enim rectæ rationi opinio contraria est, sed cupiditas. Quocirca non sunt belluæ impotentes, propterea quod rerum vniuersarum non habeant comprehensionem, sed rerum singularum modo visis & recordatione moueantur. Quemadmodum autem deleta ignoratione ad scientiam reuocetur impotens, eadem ratio est, & ebriosorum, & dormientium communis, non huius perturbationis propria: quæ ab iis petenda est, qui naturas rerum inuestigat. Quoniam autem extrema enuntiatio est

eius, quod sub sensum cadit opinatio, actionumque ac officiorum est propria: eam aut non tenet is qui perturbatione commotus est: aut sic certe eam tenet, ut sic tenere non sit scire, sed more vinolentorum Empedoclis carmina recitare. Et quoniam non sunt universae extremae enunciationes, neque ad scientiam aequè valent ac universae. Illud etiam quod Socrates quærebat, contingere videtur. Neque enim tum cum adest, quæ verè ac propriè scientia dicitur, sed ea quæ hauritur sensibus, animi perturbatio nascitur, aut ea distrahitur à perturbatione. Ac hominem quidem scientia præditum, & non præditum, intemperatè vivere, quòque modo quis in scientia possit esse impotens, sit dictum satis.

Cap. 4.

DEINCEPS dicendum est, utrum sit aliquis absolute impotens, an aliqua ex parte omnes habeantur: tum si est aliquis, quibus in rebus cernatur. Illud igitur perspicuum est, continentes, constantes, impotentes, mollesque homines in voluptatibus doloribusque versari. Eorum autem quæ voluptatem efficiunt, ac delectant, alia sunt necessaria, alia propter se sunt illa quidem expetenda, sed tamè exuperantiam habent. Necessaria quidem sunt, quæ ad corpus pertinent: quo ex genere sunt ea omnia quæ ad cibum usumque venereorum referuntur: itemque ea in quibus temperantiam & intemperantiam locavimus. Alia non sunt illa quidem necessaria, sed ex se, & propter se expetenda, ut victoria, ut honos, & opes, & quæ bona sunt, & incunda eiusdem generis. Ac eos quidem homines, in quibus contra rectam rationem quam tenet, horum modus nullus est, non absolute impotentes vocamus, sed cum adiunctione, pecuniarum, quæstus, gloriæ, & animi impotentes: non sine

adiunctione, quasi sint dissimiles, & ex similitudine nominentur. Qualis fuit ἀνθεωπος is, qui vicit ludis Olympicis, in quo paulum admodum à propria communis ἀνθεωπος differebat appellatio. Sed tamē diuersa erat. Illud verò ita se habere, ut dixi, hinc perspicui potest, quod impotentia vituperatur, non solum quia peccatum sit, sed etiam quia aut omnino & absolutè virtuositas quædam sit, aut aliqua ex parte: quod illorum contingit nemini. Eorum autem qui in corporis voluptatibus versantur, iis in quibus temperantem & intemperantem esse dicimus, qui non consultò & cogitatò, sed inconsultè & sine iudicio immoderatas voluptates sequitur, doloresque nimios fugit, ut famis, ut sitis, ut caloris, ut frigoris, eorumque omnium quæ in tactu, gustuque consistunt: is non cum adiectione, ut ira, sed absolutè impotens nominatur. Quod ex eo intelligi potest, quia in his intemperantes esse dicuntur, in illis non dicuntur. Ob eamque causam in eodem impotētem, & intemperantem ponimus, continentēque & temperatum: illorum verò neminem, quod in iisdem quodam modo voluptatibus doloribusque cernatur. Ac in eisdem quidem illi versantur, sed non eodem modo, sed illi consultò, hi inconsultò. Itaque potius intemperantem appellari licet eum qui nulla, aut certè leui cupiditate incitatus, magnas & immodicas voluptates sequatur, vel mediocres dolores fugiat, quàm eum qui idē faciat magnis firmisque cupiditatibus impulsus. Quid enim ille faciat, si iuuenilis libido exarserit, & in rerū necessariarum indigentia firma aegritudo? Sed quoniam cupiditates ac voluptates aliæ sunt in honestis & bonis (ex his enim quæ mouent & delectant, quædam sua vi & na-

tura expetenda sunt, alia his contraria, nonnulla media, quemadmodum supra diuisimus) vt pecunia, quaestus, victoria, gloria in his omnibus ceterisque eiusdem generis & mediis: non quia eorum studio, cupiditate & amore teneantur homines, vituperantur, sed quia modum in eis finemque transeant. Itaque omnes, qui praeter modum aut vincuntur eorum aliquo, quae suapte natura honesta sunt & bona, aut eadem sequuntur, non laudantur: vt qui plus quam ratio patiatur, vel gloria student, vel liberis, vel parentibus. Nam & haec in bonis sunt, & qui iis inserviunt in laude versantur. Sed tamen in his quoque est quaedam exuperantia, si quis, vt Niobe, bellet cum Diis: aut quemadmodum Satyrus ille, qui φιλοπάτωρ, id est, amans patris vocatus est, insano amore afficiatur in patrem. Nimum enim insanire videbatur. Vitium igitur in his nullum versatur, propterea quod, vt dixi, vnumquodque eorum in iis est, quae per se expetuntur: sed eorum nimiae ac immodicae prae sunt, ac fugiendae cupiditates. Itemque ne impotentia quidem. Est enim non modò fugienda, sed etiam vituperanda impotentia. Ex similitudine autem perturbationis cum adiunctione unicuique impotentiam attribuunt, vt cum medicum malum appellant, malumque histrionem, quem omnino & absolute malum nunquam dicerent. Vt igitur hic malus dicitur, non quod sit vitium vnumquodque eorum, sed quia quadam proportione est simile: sic illic etiam existimanda est continentia, & impotentia, quae in iisdem quibus temperantia & intemperantia, versatur. Per similitudinem autem idem illud de ira dicimus. Quocirca cum adiunctione, irae, vel gloriae, & quaestus, impotentem dicimus.

Cap. 5.

SED cū aliqua iucunda sint natura, quorum alia omnino & absolutè, alia pro animantium hominūque genere voluptatem afferunt, quædam non natura & per se, verū alia ex morbo, quædam consuetudine, nonnulla vitiosa deprauatāque natura nascuntur: licet etiam in hoc posteriore genere similes proportionē affectiones cernere, belluinas scilicet quasdam affectiones, qualis fuit eius mulieris, quam incisus grauidis mulieribus fœtus deuorare aiunt solitam: aut quibus ferunt delectari efferatos circa Pontum quosdam homines, quorum alios cruda, alios humana carne vesci confirmant, alios commodare vltro citroque liberos in conuiujs aut quod ferunt de Phalaride. Atque hæ quidem belluarum sunt similes affectiones. Aliæ ex morbis furiaque nascuntur, vt in illo qui matrem matauit & comedit: & in eo qui conserui iecur. Aliæ partim ex morbo, partim consuetudine gignuntur, vt pilorum euulsiones, & esus vnguium, carbonum etiam & terra. Præterea libidinosorum cum maribus concubitus. Alii enim natura, alii consuetudine eueniunt, vt iis qui ab initio pueritiæ adhibent consuetudinem. Ac eorum quidem quibus causam natura suppeditat, neminem impotentē solemus dicere: vt ne mulieres quidem, quod non incubent, sed succubent. Itēque ij qui ex consuetudine ita affecti sunt, vt qui morbo sunt correpti. Vt igitur immanitas, & belluina affectio, sic singulæ hæ animi affectiones finem vitij modūque transeunt. His autem si quis teneatur cōstrictus, & vincat eas, aut ab iis vincatur, non sit perfecta absolutāque impotentia, sed quædam par ac similis. Quēadmodum ne is quidem habeatur impotens, qui ira inci-

tatus sit, sed in perturbatione eo modo esse dicatur. Omnis enim per insignis vitiositas, amentia, timiditas, intemperantia, & duritia, vel feritati, vel morbo tribuenda. Qui enim natus est eiusmodi, ut metuat omnia, etiam si mus strepitum edat, belluarum simili quadam ignavia timidus est habendus: & qui muscipulam vi morbi timeat: amentisque ij, qui à natura expertes rationis, solum sensuum munus exequuntur, immanes quidem belluarumque similes habendi sunt, ut quadam genera barbarorum procul habitantium: at qui ex morbo, ut comitiali, vel furia, morbofi. Potest autem quis solum affectus esse, neque vincetur: ut si Phalaris filij vorandi cupidus, vel incredibili captus libidine, se coerceat & sustineat. Fieri etiã potest, ut quis vincatur à perturbatione, non solum sit in ea. Quemadmodum igitur vitium aliud est, quod naturam attingit humanam, quod idem absolute vitium dicitur: aliud cum adiunctione, ferinum aut morbosum vitium non absolute: sic perspicuum est impotentiam esse aliam belluinam, & aliam morbosam. Absolute autem ea sola, quæ intemperantiam humanam comitatur. Illud ergo iam quidem perspicuum est, continentiam & impotentiam in iis duntaxat versari, in quibus temperantia sit, & intemperantia: aliudque earum esse genus, quod ductum ex similitudine non absolute in aliis rebus cernatur.

N V N C ostendamus animi, quàm cupiditatum minus turpem esse impotentiam. Ira enim parere illa quidem videtur quodam modo rationi, sed non attentè eam audit, more ministrorum & seruorum eorum qui prapostere omnia obeunt, qui antequam omnia quæ prescribuntur,

Cap. 6.

audierint, abeunt, deinde officio defunt: & ritu canum, qui prius quàm considerarint, sitne is amicus qui pulsavit, allatrant, sic ira fervore ac repentinò naturæ motu incitata, audit illa quidem rationem, sed præscriptione non intellecta ad supplicium se ultionemque conuertit. Cùm enim ratio, vel visio potius contumeliam, vel contemptum subesse docuit, hæc tanquam sit collectum ratiocinatione, huic, vel illi bellum esse inferendum, repente excandescit. At verò cupiditas, si ratio vel sensus modò moneat hoc vel illud esse suaue, inflammata rapitur ad perfruendas voluptates. Ita quodam modo sequitur rationem ira, cupiditas nō item. Est igitur turpior cupiditas. Quinetiam impotēs animi quodam modo à ratione vincitur: ille autem non à ratione, sed à cupiditate. Iam ei potius ignoscendum est, qui perturbationes sequitur naturales, quoniam iis etiam cupiditatibus, quæ ex eo genere communes sunt, & quia cōmunes. At iracundia & acerbitas à natura nobis potius tributa est, quàm cupiditates eæ quæ semper immensæ sunt & immoderatae, & minus necessariae. Vt ille qui cū verberaret patrem, hanc rationem causamque attulit: hunc suum & illum superiorem verberasse: producto filio, Hic etiā, inquit, ubi adoleuerit, me verberabit: est enim hoc nobis proprium, & hereditariū. Et ille, qui cum à filio traheretur, eum iussit ad fores consistere: à se enim ad eum locum patrē esse tractū. Iam quo quisque maiore fraude, & ex insidiis agit, eò iniustior est. Iracundus autem non agit fraude: neque insidiatrix est iracūdia, sed aperta: & cupiditas est, ut aiunt. Venerē enim Cyprigenā insidias nectere, ait Homerus, balthēumque tribuit ei, in quo doli essent,

„ *Fraus, animos quæ prudentum insidiata fefellit.*
Ita si iniustior est, turpior est hæc impotentia, ea quæ ani-
mi est, quæ eadem absolute impotentia & vitiositas voca-
tur quodam modo. Præterea nemo dolens paret libidini.
At qui per iram facit, omnis dolens facit: & qui libidini
obsequitur, libenter facit. Si igitur quibus rebus iustius of-
fendimur, eadem sunt cum maiore iniuria coniunctæ, &
impotentia cupiditatum erit huiusmodi. Neq; enim in ira
inest contumelia. Ergo hoc iam perspicuum est, impoten-
tia cupiditatum, animi esse impotentia turpiorem: in iisque
voluptatibus & cupiditatibus esse continentiam ac impo-
tentiam, quæ ad corpus pertinent. Intelligenda est autem
harum ipsarum distinctio. Aliæ enim sunt, ut initio dixi-
mus, humanæ & naturales, & genere, & magnitudine:
aliæ belluarum propriæ: quædam ex oblatso principio, mor-
bisque gignuntur, quarum in primis duntaxat sunt tem-
perantia & intemperantia. Itaque nec temperantes belluas
dicimus, nec intemperantes, nisi per metaphoram: etiamsi
aliud animantium genus aliq; præster, petulantia, contre-
ctatione, & libidine omnia vorandi. Neque enim bellua-
rum ullum iudicium est, vel consilium: sed ut furiosi exiue-
runt hominem ex homine, sic feræ deprauatæ sunt natura
sua. Minus autem mala est feritas & immanitas quàm
vitium, sed terribilior tamen. Neque enim in illis quod est
optimum, deprauatum est, ut in homine, sed ab eo disces-
sum est, adeoque iam non inest. Simile igitur est, ut si in-
animum cum animante conferas, utrum sit peius. Semper
enim infirmior est, & imbecillior eius prauitas, quod prin-
cipiū est expers. Mens autē principium est. Perinde igitur

est, ut si quis iniustitiam cum iniusto homine compararet: quorum utrunque quodam modo utroque flagitiosius est. Nam homo si prauus sit, plura infinitis partibus detrimenta, & incommoda quàm fera inferre potest.

Cap. 7.

IN quibus autem voluptatibus quæ ad tactum gustatumque pertinent, ac doloribus, cupiditatibus & fugis, consistere temperantiam & intemperantiam suprâ exposuimus, is potest quispiam ita esse affectus animo, ut ab iis vincatur, quæ etiam plerique superant: potest etiam ea vincere, à quibus plerique vincantur. Horum qui in voluptatibus ita animo affecti sunt, ille impotens, hic continens nominatur: in doloribus, hic mollis & delicatus, ille constans & patiens. Sunt autem quasi mediij inter hæc, habitus multitudinis, quanquam magis ad vitiosos deflectere videantur. Et quoniam voluptates aliæ sunt necessariae, aliæ non, usque ad certum quendam modum: nimiae autem & parum magnæ non sunt necessariae: quod idem in cupiditatibus aegritudinibusque contingit: qui immoderatas persequitur voluptates, aut quia magnæ sunt, aut id facit de industria propter se, non propter aliud aliquid ex eis consequens, is intemperans habendus est. Quem quoniam necesse est nullius facti pænitere, idcirco est insanabilis. Omnes enim quos nihil pænitet, sanari nullo modo possunt. Qui autem deficit à modo perfruendæ voluptatis, huic contrarius ponitur. At qui medius est, temperans nominatur. Eadē est ratio eius, qui dolores corporis declinat, non quia vincitur, sed de industria. Eorum autem qui non animi iudicio ducuntur, quidam voluptate rapitur, alius molestiæ fuga, quæ cupiditatem consequatur. Ita inter se sunt dissimiles. Sed

multo deterior videatur, si quis nulla aut leui cupiditate ductus, quàm si firma aliquid faciat: & si quis nulla ira incitatus pulset & verberet aliquem, quàm si idem cōmotus fecisset. Quid enim facturus fuisse videtur, si fuisset incitatus? Ita peior est impotente intemperans. Eorum verò quos modò nominavi, alius mollis potius, alius impotens appellatur. Contrarius autem est, & continens impotenti, & molli ac delicato constans & patiens. Constantia enim & patiētia in resistendo est: in vincendo cōinentia. Aliud est autem resistere, aliud vincere: ut aliud non vinci, aliud vincere. Quare expetenda quidem magis est continendi ratio, quàm resistendi fortitudo. Qui autem à ratione deficit iis rebus, quibus plerique & obsistere possunt, & obsistūt, is mollis & delicatus habendus est: (delicia enim quædam animi mollities est) ut si quis vestem trahat, ne quam in veste tollenda suscipiat molestiam & dolorem. Et qui imitatur ac fingit egrum, non se miserum esse putat, cū sit misero par ac similis. Similis est ratio continentia & impotentia. Neque enim mirum sit aliquem esse, qui à firmis & immodicis voluptatibus, doloribꝫve vincatur: quin etiam venia danda est, si quis obsistens vincatur, ut Theodecti Philoctetes ictus à serpente, vel Carcini Cercyon in Alope. Et ut homines qui tenere risum conati, vniuersum effundunt, quod Xenophanto accidit. Sed si quis iis succūbat, quibus plerique possunt obsistere, id denique sit mirum, præsertim si neque natura totius generis, neque morbo impeditus non possit obsistere. Qualis est in Persarum regibus mollities, propter genus: & qualis est mulierum ad viros differentia. Atque etiam intemperans videtur,

si quis est ad ludum propensior, qui tamē mollis dicitur: ludus enim leuamentum est, si quidem requies. Et qui in eo exuperat, is est qui παρδιώδης vocatur. Impotentia autem alia ex temeritate, alia ex imbecillitate gignitur. Alij enim consilio capto, non seruant, neque tenent id quod statuerūt victi & debilitati obiecta specie voluptatis. Quidā quia nihil se neque rationem consuluerunt, à perturbatione rapiuntur. Nonnulli enim quemadmodū qui se prius ad titillationē confirmarunt, non titillātur: sic cū præsenserūt & prouiderunt, excitantque & se & rationem, nunquā à perturbatione vincuntur, siue sensum suauitate quadam demulceat, siue asperitate deterreat. Maximè autem actorum, & atra bili hominum est temeraria impotentia: quoniam illi propter celeritatem, hi propter vehemētiam, rationem & iudicium suum non retinent, hoc ipso quod visionem & speciem obiectam animo facilè sequantur.

Cap. 8.

QVONIAM autem, vt dixi, factorum suorū non pœnitet intemperantem, quippe qui permaneat in sententia, impotentem verò quodam modo pœnitet: idcirco non ita est, vt quærēdo disputauimus, sed hic sanabilis est, illi nulla sanitas adhiberi potest. Simile est enim malum hoc aquæ intercuti & tabi: impotentius his hominibus, qui morbo comitiali affliguntur, propterea quod assidua illa & sempiterna, hæc non assidua est improbitas. Omninoque ex alio genere impotentia est, ex alio vitium: vitium enim omne suæ culpæ ignarum est, non est ignara impotentia. Atqui horum ipsorum meliores ij, qui facilè de sententia dimouētur natura, quàm ij in quibus est ratio, neque in ea permanent: siquidem à minore perturbatione

uicti iacent, neque id inconsultò, vt alteri. Est enim impotens iis similis hominibus, qui & citò, & pauculo vino epoto, & minore quàm plerique, incidunt in ebrietatem. Ac impotentiam non esse idem quod vitium, nisi fortè aliqua ex parte, hinc perspicui potest, quòd illa non est cum animi iudicio & proposito coniuncta, vitium est. Est inter hæc tamen in actionibus quædam similitudo, vt illud Demodoci in Milesios, Milesii nō sunt illi quidem insipientes, sed tamen eadem quæ insipientes faciunt. Et impotentes quidem cū non sint iniusti, faciunt tamen quæ iniusta sunt. Quoniāque hic eiusmodi est, qui non propterea quòd sibi ita persuaserit, immoderatas quasdam etiam contra rectam rationem corporis voluptates persequatur: ille autē sibi induxerit animū, quòd sit eiusmodi qui eas sequatur: ille facile desistet de sententia, hic non desistet. Nā & virtus omnium principium conseruat, & vitium labefactat. Principiū autem actionis & officiū, id est quò referuntur omnia, vt in mathematicis ea, quæ ponuntur. Vt igitur illic, ita hīc principia non docet ratio, sed virtus, vel quæ insita est natura, vel à more perfectā, bene sentire docet de principio. Est igitur eiusmodi temperans: cui est intemperans contrarius. Est etiam aliquis qui propter perturbationē à recta ratione desciscit, quem vt ne agat ex rationis præscriptione, impellit perturbatio: eadem tamen vt ei certū sit & destinatū, eius generis voluptates persequi oportere, nō vincit. Hic impotens nominatur, qui & melior intemperante est, nec planè improbus. Saluum enim in eo, & integrum est principium, quo nihil in nobis est præstantius. Huic autē repugnat alius, qui permanet in sententiā,

qua eum nulla potest dimouere perturbatio. Ex quo perspicuum est, hanc in bonis, illā in malis esse animi affectionē.

Cap. 9.

V T R V M igitur in quavis sententia permaneat continens, & in quolibet proposito, an in recto & honesto? Et impotens utrum non in qualibet sententia permaneat, & institutum quodlibet non sequatur, an falsam duntaxat rationem non teneat, & non rectum institutum? ut initio quæsitum à nobis est: an fortuitu in quavis per se in vera ratione, & sententia ille permaneat, hic non permaneat? Si quis enim hoc propter illud exspectat, vel sequatur, per se & propter se hoc persequitur & exspectat, ex accidente illud superius. Omnino autem & absolute dicimus exspectari id, quod propter se exspectatur. Ita in qualibet hic sententia permanet quodam modo: ille ab eadem abducitur, ac propter se in vera permanet. Sunt autem qui in sententia permanent, sunt etiam quos pertinaces vocant, quales sunt ij qui desistunt agra sententia, nec dissuaderi facile possunt. Hi simile quiddam habent continenti, ut prodigus liberali, & audax forti, cum ab eo absint, distantque plurimum. Qui enim perturbatione aut cupiditate non abducitur à sententia, is continens dicitur, quandoquidem si ita res ferat, desistet facile à sententia continens: illi vero non ratione ducti mutant sententiam. Nam se ultro cupiditatibus offerunt plerique, & inflammati voluptate rapiuntur. Pertinaces autem sunt sententiæ suæ defensores, & indocti, & agrestes. Ac sententiæ suæ defensores, in eo vel voluptatem sequuntur, vel dolorem. Voluptatem enim ex victoria percipiunt, si non dimoveantur de sententia: & ferunt iniquo animo, si sua, quasi decreta tol-

lantur, & infirmentur. Ita sunt illi quidē impotenti, quā
continenti similiores. Sunt etiam qui non stant in eo quod
statuerunt, non propter animi impotentiam, ut in Phi-
loctete Sophoclis Neoptolemus, qui propter voluptatem
quidem, sed eam honestam, non permansit in sententia.
Nam verum enunciare, honestum illi fuit, cū illi mentiri
induxisset Ulysses. Neque qui voluptatis causa, nisi obscæ-
nē aliquid faciunt, omnes continuò, vel intemperantes, vel
scelesti, vel impotentes sunt habendi. Quoniam autem est
aliquis eiusmodi, qui minorem, quā sat sit, corpore volu-
ptatem percipiat, quique cū sit eiusmodi, non permanet
in sententia: fit, ut inter eum & impotentem, medium lo-
cum obtineat continens. Nam & propter voluptatis vim
quandam maiorem non servat rationem impotens, &
hic propter minorem. At verò continens sic suum iudicium
retinet, ac rationem, ut à neutro se patiat deici. Quo-
niāque in bonis est continentia, ambas necesse est con-
trarias animi affectiones esse in malis. Quod perspicuum
est quidem certē, sed quia altera in paucis, atque rarò
animadvertitur, idcirco ut temperantia intemperatiæ
modo repugnare videtur, sic continentia impotentiae. Et
quoniam multa dicuntur per similitudinem, continentia
quoque temperantem similitudine quadam consecuta est.
ut enim continens, sic temperans eiusmodi est, qui ni-
hil quod rationi sit contrarium, faciat propter eas, quæ ad
corpus pertinent voluptates. Sed hoc interest, quòd in illo
insunt, in hoc nullæ sunt pravae cupiditates: & quòd hic
eiusmodi est, qui nulla contra præscriptum rationis ca-
piatur voluptate: capitur ille quidem, sed non rapitur.

Similes etiam sunt inter se intemperans & impotens, cum sint & dissimiles: quoniam uterque voluptates corporis percipit, sed ille sentit percipiendas esse, hic non putat.

Cap. IO. NEQVE verò vnus, idémque vnà prudens esse potest, & impotens. Nam qui prudens sit, eundem etiā bonum virum esse ostendimus. Præterea non in eo solùm prudens nominatus est, quòd intelligat, sed ex eo etiam quòd usu rerū valeat ad actiones & officia. Atqui non est idoneus ad rerum actionem impotens. Ingeniosum quidem hominem nihil prohibet impotentē esse. Itaque nonnulli videntur interdum prudentes, etiam impotentes, propterea quòd, vt superioribus libris ostendimus, inter ingeniū & prudentiā ita intersit. Ac sunt illi quidem finitimi, quòd ad rationem attinet: quòd verò ad electionem, longè diuersi. Nec verò impotens ita affectus est animo, vt qui scit, & contemplatur, sed vt dormientes & furiosi. Idémque sponte facit omnia (scit enim quodammodo & quid, & cuius rei causa agat) sed minimè est improbus: rectum enim est in eo animi iudicium. Quocirca improbus aliqua ex parte est, non iniustus, cum non fraude, & veluti dolo adhibito, agat. Eorum enim quidam non stant in eo quod iudicarunt. At qui atra bile abundat, non deliberat omnino. Similis est igitur impotens ciuitati, quæ statuit illa quidem quæ sunt præclara omnia, legesque habet & bonas & salutare, sed nulli parer. Id quod Anaxandrides facetè dixit, Vult ciuitas leges, quas non seruat tamen. Improbus autem ei, quæ seruat illa quidem leges, sed malas & perniciosas. Sed in eo quod multitudinis vires vincit, omnis & continentia & impotentia cernitur. Ille enim diutius, hic minus diu

prestat in sententia, quàm vires ferant plurimorum. Faciliusque impotentia sanari eorum potest, qui atra bili tenentur, quàm eorum qui statuunt, nec stant in eo quod sit iudicatum. Et ij qui consuetudine, quàm qui natura impotentiam compararunt. Est enim facilius consuetudinem mutare, quàm naturam: quippe cùm propterea sit difficilis cōsuetudo, quòd ad naturam proximè accedat. Id quod etiam Euenus poëta carminibus tradidit:

„ Consuetudo valet, longos mansura per annos:

„ Illaque naturam, vires si sumpserit, æquat.

Ac continentia quid sit, quid impotentia, quid constantia & molities, quam hæc inter se rationem habeant animi affectiones, iam expositum explicatūque est.

VOLUPTAS autē quid sit, quid dolor, quæque eorum vis & natura, philosophi ciuilis est tenere & cognosse: quippe cùm is sit finis beatæ vitæ quasi architectus, quem intuentes alia in bonis, alia in malis esse censeamus. Iam verò cùm virtutes & vitia more perfectæ, in voluptate ac dolore cerni posuerimus, plerique etiam cum voluptate vitam beatā coniunctam esse affirmant: hæc nobis de voluptate & dolore etiam necessariò suscipienda disputatio est. Itaque *μακάριοι*, id est beatum, *ἀπὸ τῆς χαίρας* nominarunt. Sunt igitur, qui nullā voluptatem bonū esse censent, neque propter se, neque propter aliud: quòd non idem sit bonum & voluptas. Alij nonnullas in bonis numerant, multas in malis. Tertia etiam est sententia eorum qui asserunt, & si omnes in bonis sint, tamen non posse summū bonum in voluptate numerari. Omnino quidem non est bonum voluptas, quòd voluptas omnis sit motus quidā, qui cum sua-

Cap. II.

uitate quadam naturam mouet, & ad eam affluit & illabitur. Neque enim ex eodē genere sunt motus & finis, ut nulla in ædificando suscepta opera, domus vocatur. Præterea & temperans voluptates fugit, & prudens sequitur id quod dolore vacat, non quod voluptatem efficit. Impedit etiam voluptas consiliū, eoque magis, quod maior sit, ut veneris: qui enim in ea sit, nihil agitare mēte, nihil ratione, nihil cogitatione consequi potest. Iam verò nulli arti quasi materia quam tractet, & in qua versetur, subiecta est voluptas, cū interim omne sit artis opus in bonis. Præterea voluptatem & pueri persequuntur & belluæ. Nam non omnes esse in bonis, hinc perspicui potest, quod earum quædam obscæna sunt, & ut probra obuciuntur, & quod nocent. Quædam enim eorum quæ sensum dulcedine quadam permulcent, morbos afferunt. Non esse autem in voluptate summum bonum, quod non finis sit, sed motio quædam & ortus. Atque hæc ferè sunt, quæ de voluptate afferunt.

Cap. 12.

EX quibus non effici, ut voluptas ne sit bonum, neque summum bonū, primum ex hoc intelligi potest, quod cū duplex sit bonum, alterum, quod absolute & per se bonum sit: alterum, quod alicui bono sit, & vsui: eodē etiam modo naturæ, & habitus consequuntur: ita & motiones ac generationes. Quæque malæ videntur, perfectè & per se malæ sunt, alicui non sunt, sed expetendæ. Quædā verò certo cuidā voluptati non sunt, sed aliquando, & perexiguuo tempore: expetendæ non item. Aliæ non sunt voluptates, sed videntur omnes eæ, quæ cum dolore coniunctæ sunt, & remedij causa adhibentur, quales sunt agrotorum. Deinde cū bonorum aliud sit actio, aliud habitus, quæ ad

constitutionem habitus naturalis pertinent, accessione ac fortuitu suaves ac iucundæ sunt, nō simpliciter: actus enim in cupiditatibus est deficientis nō sine molestia habitus atque naturæ. Sunt enim quæ dolore & cupiditate vacant voluptates, quales sunt quæ cognitionis contēplationisque causa percipiuntur, tum cū natura nihil desiderat. Quod ex eo perspicui potest, quia non eisdem rebus voluptatē parientibus delectantur homines, tum cū natura expleta & satiata est, & cū adhuc expletur: sed cū iam contenta est iis quæ omnino ac per se iucunda sunt: cū adhuc expletur, nec contenta est, cōtrariis. Nā & acris & amaris tum delectari solent, quorū nihil natura gratū est, neque absolutē iucundum. Ita ne voluptates quidē. Vt enim quæ habent delectationē, inter se affecta sunt: sic eæ etiam quæ ex illis percipiuntur voluptates. Nec verò aliud aliquid necesse est voluptate esse præstantius, ut nonnulli asserunt, finē scilicet motu esse præstantiorē. Neque enim sunt motiones voluptates, nec copulatæ sunt omnes cum motu: sūntque potius actus & finis: nec dum gignuntur eueniunt, sed cū ad vsus adhibētur. Non est etiā finis omnibus alius propositus, sed iis modò, quæ ad perfectionem naturæ pertinent. Itaq; illud non est præclarè dictum, Voluptatem esse motū quendā cum suauitate ad sensus affluentē: sed definiēda fuit potius, actus esse habitus naturæ congruētis: & pro illo, ad sensus illabens, non impeditus. Quanquam motus quidā videtur esse id, quod propriè & verè sit in bonis: cū præsertim actum motū esse putent, cū tamen reuera sit aliud. Nā quod aiunt, malas esse, propterea quòd morbos pariant nonnullæ res, quæ voluptatē efficiāt, idem

valet contra salubria, quorū quādam rei numariae obsunt. Hac quidē ratione utraq; erunt noxia. Atqui ex hoc quidem nō sunt mala aestimanda, quoniam cognitio etiā rerum nocet interdū valetudini. Neque verò prudentiā aut habitum ullū impedit, quā ex quoque habitu percipitur voluptas, sed absurda. Etenim quā ex discendo & contemplando capiuntur voluptates, inuis inuitamenta quādā insunt, quibus magis ad discendū cognoscendūque moueamur. Quod autem afferunt arti nulli voluptatē, quasi materiam quā tractet, esse propositā, praeclare cecidit. Neque enim ullius alterius actus ars est, sed potius facultatis. Quanquā voluptatis videntur esse vnguentaria & culinaria. Quod verò aiūt, temperantē fugere voluptates, prudētēque sequi vitā dolore vacantē, pueros autem & belluas voluptatē persequi, haec vna ratione omnia refelluntur. Sunt enim, ut diximus, nonnullae per se bonae & honestae, aliae non honestae, quas pueri ac belluae sequuntur: prudens autem earum vacuitatem, quae cum cupiditate & dolore coniunctae sunt, quae eadem ad corpus pertinent: (hae enim sunt ex eo genere) & intemperans eas nimias, ex quibus intemperans nominatus est. Itaque moderatus vir eas fugit, quoniam sunt & temperantis quaedam propriae.

Cap. 13.

HOC verò inter omnes constat, dolorem malū esse atque fugiendū. Nam aliud absolute malum est, aliud quia est impedimento. Quod autē ei contrarium est quod fugiendum sit, quia fugiendum est atque malum, omne id bonū. Est igitur bonū voluptas. Neque enim ita processit refutatio, ut dissoluebat Speusippus, ut maior res minori contraria sit, & pari, ita voluptatē dolori esse contrariū. Neque

enim dicas voluptatem, idem quod malum quoddam esse. Sed nihil prohibet summum esse bonum quandā voluptatem, etiam si nonnullæ numerentur in malis, ut si perniciose sint aliqua sciētiæ, tamen sit aliqua in bonis scientia. Quinetiam si ab vnoquoque animi habitu proficiscantur, non impeditæ actiones, siue in omnium actione sit beatitudo, siue in earum aliqua non impedita: profectò eam necesse sit expeti maximè. Atqui hoc ipsum est voluptas. Ita erit summum bonum quædam voluptas, etiam si aliqua in malis ponantur omnino. Ob eamque causam beatā vitam etiam iucundam ducunt omnes, & cum voluptate coniungunt, nec iniuria. Nulla enim actio si impedita sit, perfecta esse vllò modo potest. Beatitudo autem vndique perfectum quiddam & absolutum ponitur. Quocirca corporis bonis & externis atque fortuna eget beatus, ut ne hæc impediri possint. Quia autem beatum eum dicunt, qui equuleo torqueatur, maximisque opprimatur calamitatibus, dū modo vir bonus sit: vel voluntate sua, vel inuiti, nihil dicunt. Videtur autem quibusdā beata vita idem esse quod secunda fortuna, hoc ipso quòd externis bonis sit opus. Nō ita est. Ea enim si immoderata est & immensa, impedimento sit beatæ vitæ, nec iam fortassis prosperitas appellari debeat. Est enim eius à beata vita modus terminusque petendus. Sed voluptatem quidem esse summum bonū quodammodo, hinc intelligi potest, quòd eam omnes homines & belluæ sequuntur. Famāq; nulla esse potest quam multa per orbem turba hominum celebrat. Sed quoniam non eadem est aut videtur natura affectiōve optima, idcirco non eandem omnes sequuntur voluptatem: sed tamen vo-

luptatem omnes, non quam putant quidem, aut quam ipsi optimā esse assererent, sed tamen eandē fortassis persequuntur. Est enim natura diuinum quiddā insitū omnibus. Sed nominis hæreditatem sibi vendicarunt & sumpserunt ad corpus pertinentes voluptates, quòd ferè ad eas proclines sint omnes, earūmq; sint participes. Quoniā igitur hæ sole notæ sunt, idcirco has solas esse putant. Illud etiā perspicuū est, nisi sit voluptas bonum & actio, non posse iucundè vivere beatum. Quamobrem enim eam desideret, si non sit in bonis? Quinetiam euenire poterit vt iniucundè & cum dolore viuatur. Neque enim dolor bonum sit aut malū, nisi etiam voluptas sit. Ita quamobrem eum fugiat? Neque verò iucundior ac suauior sit vita boni viri, nisi etiam eius sint actiones.

Cap. 14.

DE iis autem voluptatibus quæ ad corpus pertinent, iam differendum est nobis, quoniam nonnullas voluptates vehementer expetendas dicimus, vt si honestæ ac liberales: non corporis, nec in quibus versatur intemperans. Quid est igitur, cur dolores contrarij sint in malis? siquidem malo bonum est contrarium. An quia quod malum non est, id bonum est, ita sunt necessarie in bonis? an ad certum aliquem vsque terminum & modum sunt in bonis? Nam quibus in affectionibus motionib;que transire modum non licet, nec in voluptate licet, quibus licet & in voluptate. Voluptatum autem corporis est quædam immoderata copia & exuperantia, & malus in eo cernitur, quòd immodicè his perfruitur, non quia necessariis. Omnes enim modo quodam & epulis delectantur, & vino, & venere, sed non vt ratio postulat. Contraque fit in

dolore. Neque enim malus nimium dolorem fugit, sed dolorem omnino: quippe cum ei non sit quod nimium est, contrarius, sed ei qui quod immoderatum est ac nimium, persequitur. Et quoniam non solum verum enunciandum est, sed causa etiam afferenda est, cur quicque falsum sit (hoc enim ad fidem valet. Nam cum apparet consentaneum esse, quamobrem visum sit verum quod verum non esset, tum id facit, ut vero magis assentiamur) idcirco afferenda ratio est, cur voluptates corporis magis expetenda esse videantur. Ac primum quidem certe, quod depellunt dolorem. Itaque cum maioribus quibusdam doloribus excruciantur, tum quasi medicinam quandam, singularem corporis voluptatem persequuntur. Quoniam autem vehementes curationes adhibentur, idcirco eas persequuntur, propterea quod ex aduerso contrarium speciem sui exhibeat. Non igitur bonum videtur voluptas, ut dixi, his duabus de causis, quod aliae sunt actiones deprauatae naturae: aut simul ut orta est, qualis est ferarum: aut consuetudine, ut flagitiosorum hominum. Aliae sunt medicinae & curationes eius quod desideratur, quas melius est adesse quam gigni. Quaedam quoniam cum perficiuntur, percipiuntur, ex accidente sunt bonae & honestae. Iam expetuntur ab iis qui aliis affici non possunt, hoc ipso quod firmae sunt & vehementes. Itaque sitim quandam sibi ipsi obsonant & comparant: quae si non noceant, caret reprehensione: sin noceant, est in vitio. Neque enim praesto sunt aliae quibus perfruantur. At neutro genere perfrui plerisque molestum est, idque ob suam cuique naturam. Sunt enim in perpetuo labore animantia, ut etiam naturalis

ratio declarat, quæ cernere & audire molestum esse docet, sed assiduitate quotidiana, ut aiunt, & consuetudine sensum assuevimus. Similitérque in adolescentia homines ita affecti sunt propter accretionem, ut vinolenti: & iucunda est adolescentia. At verò qui atra bili sunt natura, ij semper requirunt desiderántque medicinam, quòd eorum corpus continèter pungatur, propter temperationem, & vehementes semper habent appetitiones. Atqui aufert dolorem, quæ vis etiam, dum vehemens sit & dolori aduersaria voluptas, ob eamque causam homines intemperantes fiunt & flagitiosi. Quæ autem vacât dolore voluptates, earum nullæ sunt exuperantiæ: quo ex genere sunt quæ ex iis gignuntur, quæ habent suapte natura, nō fortuitò & casu oblectationē. Dico autem fortuitam habere oblectationē ea, quæ medicinam faciunt. Nam quod accidit, ut curent, cooperante eo quod in nobis adhuc sanum est nutriendi principio, idcirco efficere videntur voluptatem. At verò suapte natura voluptate afficiunt, quæ eiusmodi naturæ actionem perficiunt & absoluunt. Res autem nulla nos semper eadem delectat, quòd non est natura nostra simplex, habétque in se quiddam admixtum, dispar sui ac dissimile, quo eam interire necesse sit. Ita si quid pars altera faciat, id continuò à natura alterius sit alienum. Sin quādo ad æqualitatem pars utraque reuocetur, nec iucundum videtur quod agitur, neque molestum. Nam si natura simplex sit alicuius, eadē semper ex actione summā capiat voluptatem. Itaque semper vna Deus, eaque simplici voluptate perfruitur. Neque enim motionis tantummodo est actus, sed etiam stabilitatis: & magis est

in stabilitate voluptas, quàm in motu. Fit autè nescio quo vitio hominum, vt, sententia Poetæ, rerum omnium nihil iucundius mutatione, nihil suauius esse videatur. Vt enim homo malus facilè huc atque illuc impellitur: sic etiam natura ea quæ eget mutatione, quoniam nec simplex est, nec recta. Dictum est de continentia, de impotentia, de voluptate & dolore, quid etiam sit vnumquodque eorum, quòque modo eorū aliqua in bonis sint, alia in malis. Superest vt de amicitia dicamus.

ARISTOTELIS
ETHICORVM LIB. VIII.

SEQVITVR vt deinceps de amicitia dicendum esse videatur: quandoquidem aut virtus quædam est, aut cū virtute copulata. Eadē etiam ad vsum vitæ est necessaria maximè. Nā quis est qui velit, vt ne diligat quenquam, nec ipse ab vlllo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omni rerum abundātia viuere? Etenim vt quisque maximè opibus, principatu & potestate excellit, ita amicis maximè indiget. Quis enim esset tantus fructus in prosperis rebus sublata benignitate, quæ & in amicos extat maximè, & amplissimis laudibus afficitur? Aut quo tandem modo, sine amicis custodiri cōseruarique possent? quarum possessio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendam. In paupertate etiā,
n. i.

ceterisque asperis rebus omnibus, amicorum bonitatē per-
fugium solum putāt commune esse omnium. Iam & ado-
lescentes in officio cōtinent amici, & senibus ad obsequiū
præstō sunt, easque vitæ actiones fungēdas, quibus propter
imbecillitatem deesse cogūtur: & cōstanti ætati comites se
ad præclara honestaque facinora præbent. Etenim si duo
vnā iter faciāt, & maiora animo ac mēte agitare, & plu-
ra cōficere possunt. Ac mihi quidem certē videtur natura
esse inter natos & parētes: quod non solum in hominibus
animaduerti potest, sed in auiibus etiam animantibūsq̃ue
plurimis, iisque omnibus, qui quodam gētilitatis iure sunt
ac societate coniuncti. Sed hoc in homine est multō euidē-
tius: vnde ita laudibus eos afficimus, qui aliis consulunt vt
Φίλωνος ὄντος appellemus. Cernere etiā licet in peregrinatio-
nibus, quā sit omnis homo homini cōiunctus & amicus.
Videturque amicitia rempub. continere, & maiore, quā
iustitia, in studio fuisse legumlatoribus. Nā cū amicitia
sit cōcordia similis, & hāc maximē sequuntur illi, & sedi-
tionem quæ ei inimica sit, omni ratione extermināt. Quod
si amicitia inter omnes esset, nihil esset quod iustitiā deside-
rarent. At si iusti essent, tamē amicitia præsidium require-
rent. Et quod ius præstātissimum est, id amicitia & chari-
tate cōtineri videtur. Nec verò res est solum necessaria, sed
honestā etiā atque præclara. Nam & eos laudamus, qui
amicos diligūt, & à multis diligī præclarū ducimus, & nō-
nulli etiam viros bonos eosdem amicos putāt. Sed de ea in-
ter philosophos multa dissensio est. Alij enim eam similitu-
dinem quandam ponūt, & amicos similes. Ex quo prouer-
bia facta sint, Pares cum paribus facillimē congregantur:

Et Graculus cum graculo, Et cetera generis eiusdē. Alij contra figulos aiunt ita esse inter se animatos, eorūque causas lōgius Et à natura studiosius petūt. Euripides quidem, Terram ait cū sicca est, desiderare imbrem: Cælum autem cū magna aqua copia abūdat, terrā expetere. Et Heraclitus, Cōtrarium vtile: Et, Ex rebus disparibus Et dissimilibus pulcherrimum cōcentum effici: Et, Discordia effici omnia. Ab his cū multi alij, tum Empedocles dissentit: Nam pares cum paribus facillimē cōgregari. Quaestiones igitur naturales quoniam non sunt huius disputationis, omittamus, Et eas quae naturam attingūt humanam, quaeque ad mores perturbationesque animi pertinent, tractemus: veluti, Vtrum in omnibus sit amicitia, an inter malos esse nō possit: Et, Num sit vnum modò genus amicitiae, an plura. Qui enim vnū esse putāt, quod accessionē Et decessionē admittat, nō satis magno illi quidē argumēto nituntur. Habent enim accessionem Et decessionem multa, quae genere inter se differunt, de quibus supra diximus.

H A E C autem facillē intelligentur, si quid sit amabile Cap. 2. cognouerimus: quippe cū nō videātur diligēda omnia, sed ea duntaxat, in quibus inest causa diligendi: in quibus sunt bona, iucunda, Et vtilia. Vtilia autem sunt, ex quibus bonum aliquod percipitur, vel consequitur voluptas. Ita in eo quod amabile est, vel bonum, vt finem sequimur, vel voluptatem. Sed vtrum id quisque diligat, quod absolute bonum est, an quod sibi bono est, quaestio est: quoniam haec interdum inter se discrepant. Itēque de iucundis rebus quæri potest. Videtur autem id vnusquisque amare, quod sibi bono est. Quod verò perfecte absoluteq; bonū est,

per se omne amabile. Vnicuique, quod sibi quisque bonū iudicat. Quod autem cuique bono sit, non id quisque diligit, sed quod esse videatur. Nihil interest, quoniam erit amabile quod videatur. Quoniam autem ab his tribus omnes causae diligendi proficiscuntur, cum iis quidem quae inanimata sunt, nemini esse amicitia dicitur. Non est enim mutuus amor in eis, nec ea volūt bonis affici. Rideatur enim, si quis vinum bonis affici velit, sed integrum ac saluum omnes volunt, ad vsus suos. Atqui omnes aiunt oportere amicum velle bonis affici, eius causa, nulla vtilitate quaesita. Qui autem ita aliis benignè agunt, eos beneuolos appellant, si idem ab illis vicissim non fiat. Beneuolentiam enim aiunt in iis, qui vicissim idem faciunt & accipiunt, amicitiam esse. Sed nunquid eò addendum est, si non sit occulta? Multi enim propter bonitatis vtilitatisque opinionem, etiam eos quos nunquam viderunt, quodam modo diligunt: fierique potest, ut eorum aliquis sic vicissim in hunc sit animatus. Quocirca hi beneuolentia inter se, illi quidem coniuncti videntur esse. Sed amicos quis eos dixerit, cum quemadmodum inter se animati sint, ignorent? Amici ergo & beneuolentia inter se aperte colligati debent esse, & se velle vltro citroque bonis affici: cum se non ignorent, propter vnum aliquid eorum quae dicta sunt.

Cap. 3.

S E D quoniā hac inter se genere differunt, amores etiā & amicitiae differūt. Sunt enim tria amicitiae genera, quae rebus amabilibus æquabiliter, pariterque respondent. Est enim suus cuiusque generis mutuus amor haud obscurus. Et qui inter se diligunt, alteri alteros se bonis affici volūt, quia diligūt. Ac ij quidem qui vtilitatis causa colūt ami-

citias, non propter se causâque sua inter se amant, sed quia utilitas aliqua utrinque pariat. Eadē est ratio eorū qui amicitias colūt propter voluptatem. Nō enim facetos propterea diligūt, quia probi sint, sed quia delectēt. Quapropter & ij qui utilitatis causa amicitias sequuntur, suis cōmodis: & ij qui delectationis causa, amorem sua ipsorū voluptate metiūt. Nec quia ij sunt, illi quos amāt, qui digni sunt quos amemus, sed quia fructuosi & iucūdi. Sunt ergo hæc fortuitæ, & fucatæ amicitia: quoniam non idcirco qui diligitur colitur, quia is ipse sit: sed quia vel utilitatis præbitor sit, vel minister voluptatis. Quocirca celeriter hæc quidem tales amicitia dirimūtur: quippe cū pares ac similes illi qui hæc sequuntur, minus permaneāt. Etenim si iam nō sint voluptati, nec utilitati, ab amore desistunt. Et quoniā utilitas nō permanet, aliâsque alia paritur, eo quod amicitiam cōstituerat sublato, amicitia etiā dissolvitur, quod iis amicitia cū illis rebus intercederet. Cuius generis amicitia maximè senes attingit. (nō enim id ætatis homines voluptatem in amicitis, sed utilitatē sequuntur) atque homines corroboratis iam cōfirmatisque ætatibus, & adolescētes ij omnes, qui emolumētum & fructū sequuntur. Cūque nō admodum eiusmodi homines cōmunionē vitæ cōsocioentur (interdum enim ne effabiles quidē iucundōsque se esse volūt) fit, ut ne hanc quidem vitæ consuetudinem desiderent, nisi ex ipsis fructus utilitâsque capiat. Manent enim iucundi tandiu, quandiu sperant se aliquem fructum esse facturos. Quo in genere hospitalitatem ponunt. At verò adolescentum amicitia voluptatis causa omnis constituta videtur esse. Eorum enim cū omnis in libidine & pertur-

n. iij.

batione vita consumitur: tum ex quo capiant voluptatem,
 eamque in præsens, id omne vel studiosissimè persequun-
 tur. Et quia mutata ætate alia sequuntur quæ delectent,
 idcirco repètè & amici fiunt, & ab amore desistunt. Nam
 eorum amor sæpe vnà cum voluptate deponitur, cuius ci-
 ta est & repentina mutatio. Atque etiam adolescentes ad
 fædum amorem propensi sunt: magna enim pars fædi amo-
 ris in perturbatione & voluptate ponitur. Itaque & ci-
 tò diligunt, & ab amore desistunt sæpe eodem die mutata
 sententia. Hi vnà versari totos dies cupiunt, & vitæ socie-
 tate coniungi, quòd isto modo eis adsint omnia quæ ab a-
 micitia expectant. At verò perfectà illa amicitia est, qua
 viri boni pari virtute præditi, inter se coniuncti sunt &
 copulati. Hi enim vltro citròque bonis se affici volūt, quia
 sint boni: boni autem sunt per se. Qui autem amicos affici
 bonis cupiūt illorum causa, ij maximè amici habendi sunt.
 Sūt enim per se ita affecti animo, nō per aliud quippiam.
 Manebit igitur horum amicitia tandiu, quandiu boni fu-
 turi sunt. At virtutis manet certa & stabilis possessio. At-
 que etiam omnino vterque bonus est, & alteri: siquidem
 viri boni & absolutè boni sunt, & vicissim inter se vtilis,
 itémque iucundi. Qui enim verè boni sunt, ijdem etiam
 inter se alter alterum oblectant. Suae enim cuique ac ta-
 les iucundæ actiones, & bonorum sunt eiusmodi, vel si-
 miles actiones. Sed hæc talis maximè firma est, & stabi-
 lis amicitia, nec sine causa. Sunt enim in ea omnia quæ
 amicis inesse debent. Omnis enim amicitia, vel ad fru-
 ctum dirigitur, vel ad voluptatem, idque aut simpliciter
 ac per se, aut eius quo cum intercedit nobis amicitia: &

omnis quadam inter amicos paritate & similitudine constat, quæ huic per se insunt omnia. Huic enim similia sunt reliqua: quodque per se bonum est, idem est per se iucundum, quibus nihil amabilius reperiri potest. Ergo in illis maximè inest amor & amicitia, eaque optima. Iure autè rarum est maximè istud genus amicitia. Siquidem hominum huius generis magna est penuria, & tempore ac consuetudine opus est. Nam verum illud est, Multos modios salis simul edendos esse, ut inter se norint. Nec antè quidem probari, aut amici esse possunt, quàm habeant quasi signa quadam & notas, quibus uterque alterum, an ad amicitiam sit idoneus, iudicet. Qui verò nimis citò ea omnia vicissim inter se perficiunt, quæ ad amicitiam pertinent, ñ se illi quidem amicos esse volunt, nec sunt tamè, nisi sint digni amicitia, itaque iudicent de se mutuò. Repentè quidem conciliandæ amicitia voluntas nascitur, amicitia nò item. Est igitur illa amicitia & tempore, & reliquis rebus ad amicitiam necessariis perfectæ. Quæ omnia & similia ab utroque extat in alterum, quæ quidem in amicis inesse còuenit.

QVÆ autem iucunditatis causa conflatur, huic est similis. Boni enim viri se ultro & citro oblectant. Itémque ea quæ utilitatibus emolumentisq; colitur: siquidè viri boni tales se alter alteri præbèt. Tum verò amicitia huius generis permanent diutissimè, cum ab amicis paria, ut iucunditates ministrantur. neque ita solùm, sed si etiam ab eodem proficiantur, ut faceris contingit, non ut in amante, & eo quem ille insano amore deperit. Neque enim ñsdem rebus oblectantur isti, sed ille forma huius, hic amatoris obsequio & observatiæ. Simul ac igitur forma immutata est,

Cap. 4.

n. iiij.

interdum etiam amicitia dissolvitur, cum in hoc non est iucundus aspectus, ab illo hic non colitur. Sed plerique in amicitia permanent, si moribus similes consuetudine adiuncta mores consentientes inter se diligant. Qui autem in amoribus non iucunditatem, sed utilitates permutant, & minus diligunt, & diu permanent in amicitia. Qui vero amici sunt spe quaestus & emolumentis, eorum amicitiam utilitas commutata dissolvit: quippe qui se non inter se diligerent, sed utilitatem & fructum. Quocirca suavitatis utilitatisque causa & malis inter malos, & bonis cum improbis, & neutris cum quolibet amicitia esse potest. Sed perspicuum est in solis bonis veram perfectamque esse amicitiam. Mali enim malis, nisi quid emolumentis consequatur, non oblectantur. Sola etiam bonorum amicitia reprehensione, & criminationibus caret. Non enim facile est criminibus aliquem oblati credere de eo, quem ipse diu probavit, atque perspexit. Præterea & fides in his viget, nec ullus relinquitur iniuriæ locus, ceteraque omnia quæ in vera amicitia postulantur. In aliis autem societatibus nihil prohibet hæc talia existere. Quoniam enim homines, eos etiam amicos appellant, qui utilitatibus, emolumentis, & fructibus amicitias dirigunt, ut civitates, in quibus societates nasci videntur, utilitatis causa: & eos qui oblectationis causa inter se amant, ut faciunt pueri, certe hostiles homines nos etiam amicos appellemus. Amicitia autem genera sunt plura. Ac primum quidem & proprie amicitia eam nominamus, quæ inter bonos est, quia boni sint: reliquas ex similitudine. Amici sunt idcirco, quia in eis aliqua est boni significatio & similitudo. Etenim iucundi-

tas bonum iis videtur, qui studiosi sunt iucunditatis. Nec hæ ferè amicitia copulata cōiunctæque reperiuntur in quocumque, nec iidem vtilitatis causa sunt amici & voluptatis, quòd non admodum conuenire in vnum, & connecti solent, quæ temere & casu eueniunt. Cùmque in hac genera distributa sit amicitia, improbi quidem amici futuri sunt vtilitatis voluptatisque causa, quia similes sint: boni autem per se amici sunt, quia probi. Hi ergo absolutè amici nominantur, illi fortuito, & quia his sunt similes.

V T verò in virtutibus boni, sic in amicitia alij animo Cap. 5.
& habitu, alij usu & actione amici nominantur. Alij enim vitæ consuetudine & societate coniuncti, & se vltro & citro oblectant, & vtilitates suppeditant. Quidam verò dormiunt, disiunctive sunt illi quidem intervallo locorum, nec vtuntur amicitia, sed ita sunt affecti animo, vt proprio amicorum munere fungi possint. Neque enim locorū intervalla funditus tollunt amicitiam, sed officia & actionē. Quòd si sit diuturna absentia, amicitiam quoque delet, ac obruit obliuione. Ex quo factum est proverbium,
„ Sape perisse amor est per longa silentia visus.
Sed nec senes, nec seueri, idonei ad amicitiam videtur: quippe cùm nec in iis sit admodum iucunditatis, & nemo possit cum tristi, nec cum eo in quo nihil est iucunditatis viuere. Nam & dolorem natura fugit, & voluptatem sequitur maximè. Qui autem alteri alteris probati sunt, nec coniunctione vitæ sociati, beneuolis sunt, quàm amicis similiores. Nihil est enim tam amicorum proprium, quàm vitæ societas & communio. Præsidia enim & adiumenta inopes desiderant: societatem vitæ etiam beati,

quandoquidem eos solos esse minimè conuenit. At coniunctio vitæ esse inter eos non potest, qui nec iucundi sint, neque iisdem rebus moueantur: quod sodalitas videtur maximè continere. Ergo amicitia videtur ea maximè, quemadmodum sæpe dixi, quæ inter bonos est. Amādum est enim, & sequendum quod absolutè ac propter se bonum est, vel iucūdum. Id autem cuique bono est, quod sibi quisque vtile arbitratur. At probus probus amicus est vtriusque causa. Sed amor perturbationi similis est, habitui amicitia: quoniam amor non minus iis quæ inanimata sunt tribuitur: & redamant homines animi iudicio, quod ab habitu proficiscitur. Bonisque affici volunt, quos diligunt illorum causa, non repentino aliquo, quasi motu incitati, sed animi iudicio, atque ratione. Et quibus amici chari sunt, ipsorum bona diligunt. Cū enim vir bonus, amicus paratus est, tum in bonis eius, cui est amicus ducitur. Quocirca vterque sua bona diligit, vicissimque reddit parem animi voluntatem & iucunditatem, quandoquidem amicitia quædam æqualitas dicitur. Hæc igitur in amicitia ea quæ in bonis est, insunt maximè.

Cap. 6.

INTER seueros autem & senes, eò rarius amicitia est, quò morosiores sunt & difficiliore, minúsque delectantur vitæ cōsuetudine. Nā & amicitia propria sunt hæc omnia, & eam cōtrahūt. Itaque amicitia citò adolescētes instituunt, senes nō item. Neque enim eos charos habere possūt, quorum consuetudine minus delectantur. Itēque ne seueri quidem & tristes. Et quanquam hi tales homines beneuolentia inter se coniunguntur, cū suos bonis velint affici, & adiumenta præsidiaque suis rebus duris pe-

tant:tamen amicitia inter eos locum non habet, quòd cum aliis versari nequeant, neque se vltro & citro vlla re oblectare, quæ ad amicitiam omnia maximè videntur pertinere. Sed perfecta cum multis amicitia institui nò potest: sicut fieri non potest, vt insano amore vnà multi colantur. Est enim hoc, vt excessus quidam. Quod verò est tale, cum vno natura videtur intercedere. Eidem autem simul vehementer probari ac placere multos, nò facile est. Sed nec bonum esse fortasse est facile. Experiendum etiam est, & còsuetudo adiungēda, quod est omnium difficillimum. Nam vtilitatis causa & delectationis multis idem placere potest, quòd & huius generis sint multi, & breui tempore possint, quæ huc pertinent omnia suppetere. Horum autem generum magis illa nomen videtur obtinere amicitia, quæ delectatione & iucunditate vitæ dirigitur: cum in hoc genere eadem efficiant vtrique, & se alter alterum oblectent, & iisdem rebus moveantur: quales sunt adolescentum amicitia, in quibus magis viget liberalitas. At verò quæ emolumentis, vtilitatibus, & fructibus colitur amicitia, illorum est hominum propria, qui in foro versantur. Et beati quidem vtilitates & emolumenta non desiderant, iucunditatem delectationemque desiderant. Viuere enim cum aliquibus cupiunt, & molestias ferunt illi ad tempus: perpetuò verò ne ipsa quidem bona, si molestiam afferant, quisquam perferre possit. Itaque amicos suauiter querunt, quos quidem par est probos esse, & sibi, & amicis. Sic enim eis ea suppetent omnia, quæ amicis adesse debent. Qui verò sunt aliquo imperio pradi, ò amicis distinctis ac disparibus vtuntur. Ex aliis enim vti-

litates percipiunt, alios habent ministros voluptatum: quæ duo non ferè in eodẽ reperiuntur. Neque enim aut eos eligunt, qui virtute quasi sale, sermonis iucunditatẽ condiant, aut eos qui sint ad res honestas utiles: sed cùm facetos qui delectandi studio teneantur, tum eos qui possint imperata exequi. Atqui nõ solent admodum hæc in eodẽ inesse. Dictum est, virum bonum eundem utilem & iucundum esse: qualis amicus nõ est superiori, nisi etiam virtute superetur. Sin minus, non fit par qui inferior est proportionẽ. Illius verò generis non admodũ multi solent existere. Ergo in æqualitate ac parilitate hæc, de quibus dixi, amicitia cernuntur, quoniam eadẽ ab utrisque extant in alterũ, & sibi ea vicissim optant, aut aliud cũ alio, vt dixi, vt voluptatẽ utilitate cõmutant. Hoc etiã dixi, eas non esse æquẽ amicitias, nec diu permanere. Atque etiam videtur ex similitudine & dissimilitudine eiusdem, & esse amicitia, & nõ esse. Nã amicitia videntur, si cum ea conferantur, quæ virtute dirigitur. Cùm enim iucunditas in vna, in altera insit utilitas, hæc insunt in illa omnia. Quia verò hæc criminationibus caret, stabilisque ac firma est, illæ autem decidunt celeriter, aliisque multis differunt, non videntur rursus amicitia, propter dissimilitudinem quæ iis est cum illa.

Cap. 7.

ATQVE etiam aliud genus est amicitia, quod in excellentia & præstantia cernitur: qualis est patri cum liberis, & seni cum adolescente, viro cum vxore, & principi cum eis quibus præsit. Sed hæc inter se differunt. Non enim eadem est parentibus cum liberis, & iis qui præsunt aliis, cum iis qui eorum in imperio erunt: nec patri quidem eadem est cum filio, & filio cum patre:

nec eadem viro cum vxore, vxorique cum viro. Nam cum alia virtus, aliudque officium horum vnicuique sit attributum, diuersæ autem & variæ sint causæ diligendi: fit, vt alia atque alia intercedat amicitia & charitas. Nec eadē quidem vtrique ab altero officia tribuuntur, nec id quidē æquum sit, vel postulādum. Cū verò ea tribuunt liberi parentibus quæ debent procreatoribus, parentes vicissim liberis quæ ex se natis debent: tum ibi stabilis quadam & honesta amicitia exoritur, necesse est. Qua etiā ratione in cæteris amicitis, quæ in excellētia sunt, amor debet existere: vt maior ei charitas debetur, qui præstātior est, quàm ipse alteri debeat: & ei ex quo maiores vtilitates fructusque capiantur, itēque cæteris omnibus. Cū enim amor pro dignitate exoritur, tum existit quodam modo æqualitas, in qua amicitia consistit. Sed non eodem modo in iustitia & amicitia par ratio æqualitatisque cernitur. Est enim in iustitiæ æqualitate primo loco eius, quod pro dignitate cuique tribuitur, habenda ratio: secūdo eius, quantum quisque auferre debeat. At in amicitia cōtrā, primum locum, quantitatis: secundum, dignitatis æqualitas tenet. Quod ex eo perspicui potest, quia si magna sit inter amicos virtutis, vel vitij, vel facultatum, vel aliarum rerum distantia, nō iam in amicitia permanent, nec dignos quidem se iudicant. Quod in Diis est multo etiam euidentius, ex eo quod omnibus bonis longē ac multum superent. Id quod etiam in regibus cernere licet, quorum amicitia multo his inferiores homines se indignos putāt. Et nequam homines se indignos censent, qui optimis viris atque sapientissimis sint amici. Ergo incertum est quatenus hi perma-

neant in amicitia: cū si multa eximātur, etiam maneāt: si magna sit distātia, ut Dei, nō iam manet amicitia. Ex quo existit quæstio, num aliquando velint amicos bonis quā maximis affici, ut Deos esse. Neque enim iam amici futuri sunt: nō igitur erunt in bonis, nam in bonis amicorū amici numerātur. Quod si præclare illud dictū est, suū quemque amicum bonis affici velle illius causa, profectō permaneat ille in amicitia oportet, qualiscunque hic sit futurus. Ipsi sanē ut homini maxima bona ille quidem optabit, sed non omnia fortassis. Se enim quisque maximē diligit.

Cap. 8.

SED plerique videntur diligi malle quā diligere, propter ambitionem. Itaque multi amici assentatorum reperiuntur. Est enim amicus nimius assentator omnis, aut certē se eum vult videri, qui diligere, quā diligi malit. Hoc autem ipsum diligi haud procul abest ab eo quod est honore affici, cuius cupiditate multi inflammātur. Neque verō honorem propter se expetunt, sed per aliud. Plerique enim ex eo voluptatē percipiūt, si à viris qui imperio præditi sunt, honore afficiantur: quod sperāt, si qua re egeant, fore ut ab iis cōsequātur. Interim verō quasi signo & argumento accipiēdi beneficii honore letātur. Alij cū à probis & notis honorē sibi tribui cupiāt, illorū de se cōfirmare volūt opinionem. Gaudēt igitur se probos esse, illorū quidem iudicio quod approbant. Sed per se gaudēt se charos esse: quod ideo melius est, quā honore affici. Et per se expetenda amicitia est, quæ magis in eo est, ut colas, quā ut colare. Quod ipsum matres declarāt: quæ ex eo quod diligāt, magnam capiūt voluptatem. Quædā enim dant nutritiōs liberos, eosque ultro ac sponte diligūt, nec ab iis vi-

eiſſitudinē amoris poſtulant, ſi fieri vtrunque non poſſit, ſatisque ſibi fieri putant, ſi præclare cum illis agi perſpiciant. Quin etiam eos diligunt, quanuis eis non poſſint propter ignorationē tribuere quæ debēt. Cūque in eo magis cernatur amicitia, vt diligamus, ūque homines laudentur, quibus chari ſunt amici, ſit vt amicorū virtus ſit in amando. Itaque omnes qui hoc faciunt pro dignitate, amici ſtabiles, conſtantesque ſunt habendi: eorūque firma & ſtabilis amicitia eſt. Iſto etiam modo qui diſpares ſunt, quoniam exæquari poſſunt, facile ſunt amici futuri: æqualitas autē & ſimilitudo quædam amicitia eſt, ac ſimilitudo eorum maximē, qui virtute ac moribus congruunt. Hi enim cū per ſe ſtabiles ſint & conſtantes, eiſmodi etiam alij aliis ſe præbent: nec aut flagitia deſiderant, aut miniſtri eorum ſunt, quin etiam ea potius arcent & reprimunt. Probos enim nec ipſos peccare decet, nec amicos ſinere vt adminiſtri ſint libidinis. At verò in malorū amicitia nihil firmum, nihil ſtabile eſt: quippe qui ſui ſimiles nō permaneant. Ad tempus amicitias colunt, cū interim ſua inter ſe alter alterū improbitate flagitiisque oblectant. Illi autē qui vtilitatibus amicitias dirigunt, quique ſuauiſſime, diutius colunt amicitias. Nam amici ſunt tādū, quādū alter alteri vtilitates oblectationesque ſuppeditant. Ex contrariis verò ea maximē conſtare videntur amicitia, quæ vtilitatis cauſa cōparantur: vt egens locupletis, docto inſcius. Qua enim quiſque re eget, eam cū ſibi dari velit, aliam dat viciffim. Quod ad genus trahere ac transferre licet amatorē, & eū qui amatur, & formoſum & deformem. Quocirca ridiculi videntur interdum amatores, qui ſuo in

suos amorī, illorū erga se amorem æquum censent pariter æqualitèrque respōdere. Si quidem digni amore sunt, fortassis æquè postulādum est: sin nihil tale habeant, sit ridiculum. Nec cōtraria quidem certè cōtraria suapte natura sibi expetūt, sed fortuito & casu: estque appetitio mediocritatis, quod bonum dicitur, velut ei rei quæ sicca est, non optabile est nec vtile, humidam fieri, sed ad mediocritatem peruenire: itémque rei calidæ, ac cæteris. Sed hæc quidem, quoniam non sunt huius disputationis, missa faciamus.

Cap. 9.

IN iisdem rebus, vt initio dixi, versari amicitia & ius videntur: quippe cū ius in omni societate & amicitia cernatur. Itaque amicos appellant eos, quibus cum vnā & nauigant & militant: itémque eos, quibus cum quampiam aliam ineunt societatem: quandiuque illi homines inter se communione aliqua consociati sunt, tandiu, quoniam iuris etiam communio, amicitia permanet. Et pro- uerbum illud rectè, Amicorum bona communia: quandoquidem amicitia in societate consistit. Sunt autem fratrum & sociorum omnia communia: certa & separata reliquorum: & aliis quidem plura, aliis pauciora: quoniam amicitia alie grauiore & sanctiores sunt, leniores infirmioresque alie. Sed & iura inter se discrepāt. Neque enim eadem intercedūt parentibus cum liberis, neque fratribus inter ipsos, nec sociis, nec ciuibus. Similitèrque in aliis amicis. Alia igitur atque alia iura sunt & officia, alie atque alie iniuria his omnibus inter ipsos: atque hæc pro amicorum gradibus, accessionem capiūt. Vt socio grauius est adimere pecuniam quàm ciui: & fratri non opiculari, quàm externo: & patrē verberare, quàm quenuis aliū.

Ius autem vnà cum amicitia augeri solet, quippe cùm & eiusdem in rebus sint, & æquè pateant. Sunt autem omnes societates quædam velut partes ciuilis societatis. Conueniunt enim homines emolumentum alicuius causa, & vt aliquid suppeditent, quod ad vitæ vsum cultumque pertinet. Societatem autem ciuilem iam ab initio utilitas & cõiunt & continet. Hoc enim legislatores spectant: & id demum ius esse fatentur, quod publicè prodest. Ac ceteræ quidem societates sibi quasi finem propositam habent suam quæque utilitatem, vt nautæ eam quæ nauigationi proposita est, ad cõficiendam pecuniam, vel ad aliquid generis eiusdem: & commilitones eam quam spectat res bellica, siue pecuniarum, siue victoriæ, siue vrbs alicuius potiundæ cupiditate ducantur. Itémque tribules & populares. Quanquã nonnullæ societates voluptatis causa constitui solent, vt eorum qui choros ducunt, & eorum qui pecunias in conuiuia cõferunt, quæ sacrificij causa & conuictus fieri solent, quæque omnes ciuili subiectæ videntur. Non enim ciuilis cõsociatio eius quod in præsens prodest, sed in omnē vitam, studio ducitur. Qui autem sacra faciunt, atque in iis conuentus, ñ cùm Diis honorem tribuunt, tum sibi ipsi cessationē suauem & iucundā comparant. Constat enim sacra & cõuentus olim fieri solitos, posteaquã fruges perceptæ erant, vt primitias, quòd id maximè tēporis cessarent. Hoc igitur apparet, omnes societates partes esse ciuilis. Societates verò cuiusq; generis, sui etiã generis amicitia cõsequuntur.

REI autem publicæ tria sunt genera, totidémque ab illis defectiones quasi earum euersiones. Sunt autem respublicæ, regia potestas, & ea quæ est in potestate opti-

Cap. 10.

morum, & tertia ea quæ ex censu nominata est, quam aptè censuum potestatem appellari licet: quam eandem plerique rempub. solent dicere. Harum autem omnium optima est regia: deterrima, timocratia. Defectio à regia, tyrannis dicitur: utrique enim vnus præest, sed tamen inter eas permultum interest. Tyrannus enim suis, rex eorum quibus præest, solet commodis vtilitatique seruire. Neque enim rex habendus est is, qui se ipse non est contentus, quique copiis adiumentisque omnibus minus excellit. Qui autem eiusmodi sit, is cum nullo egebit, tum rationem nullam ducet commodorum suorum, sed eorum qui ipsius in imperio erunt. Nā qui se eum non præstat, eum sorte delectum quendam potius, quàm regem licet dicere. At tyrannis huic aduersaria est, siquidē sibi suisque rationibus consulit. Quo magis perspicuū est, eam esse deterrimā. Quod enim rei optimæ contrarium est, idem pessimum & flagitiosissimum. Ex regali autē potestate in tyrannidē respub. delabitur. Est enim corruptela singularis principatus tyrannis: & rex si vitiosus sit, tyrannus efficitur. Ex eo autem statu reipub. qui est in potestate optimorū, in eum fit mutatio, in quo pauci præsumunt: idque culpa & vitio principū, qui res ciuitatis non diuidunt pro dignitate, sibiq; vel omnia vel maxima commoda sumunt, & magistratus semper ad eosdem deferunt, quod plurimi faciant diuitias. Ita pro optimis pauci, ut qui vitiosi imperant. Quæ autem ex censu potestas nominata est, in popularem vertitur. Sunt enim hæ finitimæ, quod & censu potestas est in multitudine, & ij æquo iure viuunt qui censi sunt. Sed quoniam popularis potestas paulum à statu reipub. discedit, minimè vitiosa

est. Ac reipub. quidem status hoc ferè pacto labefactari mutarique solent, quòd ita & paulum admodum, & facillimè mutantur. Earum autem similitudines & quasi exempla licet in familiis cernere. Nam quæ patri est cum liberis societas, regalis potestatis formã obtinet. Patri enim curæ sunt sui liberi. Hinc etiam Homerus, Iovem patrem vocavit. Debet enim regia potestas esse patriũ imperium: quod quidem in tyrannidem versum est apud Persas, qui quasi servis utuntur liberis suis. Est etiam domini in servos tyrannicum imperium, quippe in quo domini commoda agantur. Atque hoc quidem ius rectum videtur, Persicum à recta via deflexit. Disparēs enim disparia imperia sequuntur. Viro autem cum vxore ius id intercedit, quod non absimile est ei quod est in optimorum potestate. Nam pro dignitate viri iis in rebus imperat, quæ dignæ sunt viro: quæ autem fæminam decent, eas ei tribuit. Quòd si in omnibus præsit vir ac dominetur, in paucorum potestatem fit mutatio, quoniam contra dignitatem suam facit, non quia est præstantior. Interdum etiam mulieres præsent, cum amplum patrimonium consecutæ sunt. Non igitur tum imperia virtuti deferuntur, sed diuitiis & facultatibus, quemadmodum in paucorum potestate. Ac censu potestati pariter respondet, quæ fratribus inter ipsos coniunctio est. Sunt enim pares, nisi sint dispari ætate. Itaque si magna sit ætatis distantia, non iam amicitia fraterna cõstituitur. Sed in iis maximè familiis viget popularis potestas, quæ domino carent, quòd ibi omnes pares sint: & in quibus est dominus imbecillus, & licentia concessa omnibus.

IN vnoquoque autem reipub. genere, tandiu amicitia

Cap. II.

o. ij.

manere videtur, quandiu ius & officium permanet. Regis quidem cum iis quibus praest, amicitia, in excellentia quadam beneficii cernitur. Bene enim de suis meretur. Si quidem bonus sit, eò omnia referet, ut sint quam beatissimi, quemadmodum pastori oves curae esse solent. Unde Agamemnonem Homerus pastorem populorum vocavit. Quo etiam in genere patrium est imperium, sed magnitudine beneficiorum praestat. Pater enim is est, qui quod omnium maximum est, procreavit, is qui aluit, is qui erudiuit: quae eadem tribuuntur etiam maioribus. Natura enim praest & pater liberis, & progenitores nepotibus, & rex iis qui in eius sunt imperio. Haec autem amicitiae in excellentia quadam praestantiaque cernuntur. Itaque honos tribuitur parentibus. Nec verò eadem iis officia & iura tribuuntur, sed pro dignitate, praesertim cum hoc etiam modo amicitia iudicetur. Eadem autem amicitia est viro cum uxore, quae in potestate optimorum. Virtuti enim convenienter & optimo cuique semper maxima quaeque commoda, & cuique pro dignitate tribuuntur. Quae eadem est iustitiae ratio & sententia. At verò fratribus inter ipsos amicitia similis est sociorum amicitiae. Sunt enim pares & aequales, cuiusmodi quidem in hominibus iidem ferè mores sunt, eadem studia, iidem affectus. Huic etiam finitima ea est, quae viget in census potestate: pares enim ciues volunt esse ac probi, vicissimque imperare, & id aequaliter: quòd idem in amicitia valet. Sed in eversionibus rerum publicarum, ut officia & iura minus habent loci, sic etiam amicitia: quaeque est in pessima, minimum. In tyrannide enim aut nullus, aut certè perexiguus locus est amicitiae. Nam, qui-

bus hominibus nulla societas est inter ipsos, nullaque communio, principi cum eo cui praest, in iis nulla est inter eos amicitia: quando ne ius quidem, nisi fortè quale est artificii cum instrumento, & animo cum corpore, & hero cum famulo: ab his enim percipiunt utilitates ij qui utuntur. Et amicitia nulla est, nec ius ullum cum rebus inanimis, nec cum equo quidem & boue, nec cum seruo, quia seruus est. Nulla est enim societas nobis cum illo, cum praesertim seruus instrumentum sit animatum: & instrumentum, seruus inanimus. Quia ergo seruus est, nulla est nobis cum eo amicitia, sed quia homo. Sic enim nati videmur, ut inter omnes esset iuris societas quaedam, inter quos possit esse legis conuentorumque communio. Ita etiam amicitia, quia homo est. In tyrannide autem exigua est amicitiae iurisque communio: at in populari potestate, maxima. Multa enim sunt a quo iure utentibus hominibus inter se communia.

IN societate igitur ac communione, ut diximus, omnis amicitia consistit. Sed hinc eam quae inter sanguine cōiunctos, & socios intercedit, licet excludere. Quae autem ciuibus, tribubus, & hominibus vnà nauigantibus inter ipsos est amicitia, quaeque sunt eius generis, ea societatibus sunt cōmunitatibusque similiores: quippe quae stipulatione quadam constare videantur. Quibus etiam hospitalem adscribere licet. Gradus autem plures sunt coniunctionis sanguinis, qui à patria omnes profecti sunt. Nam & parentes ex se natos diligunt, quod sint quiddam ipsorum, & nati parentes, quod illorum pars quaedam sint. Atqui magis norunt parentes quos procrearint, quam nati se ab illis procreatos: coniunctiusque est, & copulatius ei quod

Cap. 12.

o. iij.

procreatū est, id omne quod ipsum generavit, quàm quod generatum est ei quod procreavit. Quicquid enim, id est quod ab alio profectum sit, ei cognatum est, unde fluxerit, ut dens & pilus, & quidvis aliud ei qui ipsum habet. Illorum nihil ei unde ortum est, aut certè minus, idque progressu temporis. Nam & parentibus liberi simul ac orti sunt, chari solent esse, & liberis parentes progredientibus ætatibus cum dispicere & sentire cæperunt. Ex quibus perspicuum est, quid sit cur maior sit sensus amoris in matribus. Nam æquè parentibus vita liberorum chara est, atque sua. Nam cum sint orti ex iis, quasi alteri iidem sunt, propter seiunctionem. Et natis quidem parentes chari sunt, quòd ab illis natura sint procreati. Fratres autem idcirco inter se diligunt, quòd ex iisdem orti sunt parentibus. Quæ enim ipsis cum illis est coniunctio ea, idem inter illos efficit. Itaque eundem sanguinem prædicant, eandemque stirpem & sobolem, ceteraque generis eiusdem. Sunt igitur in diuisis seiunctisque rebus, eadem res quodammodo. Magnum est etiam ad amicitiam momentum unà educatos & æquales esse: quoniam & æqualis æqualem delectat, & vitæ consuetudine sunt sodales. Quocirca sociorū amicitia, fraterna similis est. Atque etiam patruales reliquique cognati & propinqui ob eam causam coniuncti inter se, copulatique sunt, quòd ex iisdem nati sint. Aliique eorum coniunctiores sunt, alieniores alij, quòd vel propius parentem & authorem attingant, vel ab eo absint longius. Quæ autem est & natis cum parentibus amicitia, & hominibus cum Diis, ea constituta est tanquā cum bono atque præstanti. Optimè enim

de nobis meriti sunt, præsertim cum & procrearint nos, & aluerint, & erudierint procreatos. Accedat huc suauitas quædam maior oportet ac utilitas, quàm in alienorum amicitia, quò vitæ est inter eos arctior cõmunio. Insunt etiã in fraterna amicitia ea omnia, quæ in sociorũ, ac multò etiam magis in probis & omnino similibus, quo coniunctiores sunt, arctiùsque se inter se ab ineunte ætate diligunt, quòque sunt similiore moribus ij qui ab iisdem procreati sunt, vnà educati, eadem disciplina eruditi & instituti. Huc etiam accedit comprobatio diuturna, maximum & arctissimum vinculum. Eiusdem collatione rationis ea omnia sunt in reliquis cognatis, quæ ad amicitiam pertinent. Sed inter virum & uxorem, natura peperisse amicitiam videtur. Est enim homo ad coniugium natus magis, quàm ad ciuilem societatem: quo prior est domus magisque necessaria, quàm ciuitas: & quo est animantibus procreatio cõmunior. Ac bestie quidem hoc vnum spectant & sequuntur: homines autem non procreandi modò causa vnã in domum conueniunt, sed eorum etiam parandorum, quæ ad vsum vitæ pertinent. Statim enim dispersita sunt officia, sũntque alia viri, alia vxoris propria. Prosunt igitur vterque alteri sua in commune conferentes, ob eamque causam suauitas in hac tali amicitia inest utilitasque maxima. Qui si probitatem ad eam attulerint, virtute constituta videri potest. Est enim vtriusque virtus propria, qua se oblectare possint. Et quoniam nati liberi vinculum quoddam videntur, idcirco qui liberis carent, facilius dissociantur. Nam & liberi commune vtriusque bonum est, & quod commune est aliquorum,

omne eos coniungit & continet. Quam autem vitæ degenda rationē vir & vxor vnā sequi debeant, & amici omnino, hoc querere nihil aliud est, quàm quemadmodum iura & officia tueri debeant. Neque enim idem homini est cum amico & extero, & socio, & condiscipulo.

Cap. 13.

CUM autem tria, vt initio dixi, genera amicitiae sint, & in vnoquoque genere alij amici pares sint, alij impares: (nā & qui pariter sunt boni, inter se amici sunt, & praestantior deteriori est: itēque suaves & vtilēs cōmoditatibus inter se conferendis, partim aequales, partim differentes,) illi quidē qui sunt aequales, pares esse debēt in amore, ceterisque rebus: qui impares sunt, iis proportionē praestantiae respondendum est. Existunt autē saepe criminationes & querelae in amicitia, quae ad fructum refertur, vel sola, vel maximē, nec sine causa. Quoniam enim ij, qui virtutem in amicitiis conciliādis sequuntur, propensi sunt ad bene vltro & citro merendum, quod virtutis & amicitiae est proprium, eoque certatim properant: in iis nec criminationes incidunt, nec pugnae. Neque enim eo quisquam offenditur, cui charus sit, quique de se bene mereatur: quin etiam si gratus est, ei refert gratiam. Et qui cum fœnore consecutus est quod volebat, is nunquam de amico conqueretur, cum vterque boni cupiditate ducatur. Ne in iis quidem ferē quae suauitatis causa comparantur, incidunt. Si enim vita victusque cōmunis eos delectat, iam vtrique quod volunt, aderit. Et ridiculus sanē videatur, si quis eum accuset, cuius cōsuetudine minus delectetur, cum liceat ab eius abesse consuetudine. At verò plenae sunt obiurgationum, plena querelarum & criminationum, eae omnes quae fructibus

emolumentisque diriguntur. Nam qui spe mercedis, usu, & consuetudine implicati sunt, semper maiora desiderant: seque minora habere putant, quam digni sint, querunturque non tantas se opes, quantas requirerent, esse consecutos, cum digni sint. Qui autem benignè faciunt, non possunt tantis iuvare copiis, quantis illi indigent, qui accipiunt. Sed videtur, utius duplex est, alterum non scriptum, alterum scriptum ex lege: sic emolumentum quod ex rebus utilibus capitur, alterum à more, alterum à lege proficisci. Oriuntur ergo querelæ tum maximè, cum eam utilitatem non percipiunt, propter quam rem contraxerant & transegerant. Ac ea quidem utilitas quæ lege introducta est, certa obligatione constat, quæ partim sordida est, cum de manu in manum res traditur: partim ad tempus liberalior & honestior, sed pactione adhibita quid pro quo reddendum sit. Certum in hac est quid debeat, non dubium, sed moram & cunctationem benignam & amicam habet. Itaque de iis apud quosdam nulla sunt iudicia, sed sibi charos esse putant oportere eos, qui ex fide rem cum ipsis contraxerint. At verò quæ moribus comparata est, certa obligatione non constat, sed tanquam amico dant beneficium, aut alij qualiscunque sit. Par autem aut plus eo exigit, quasi non dederit, sed fœneratus sit beneficium, si tum ut contraxerat, ita illi non solvatur obligatio, existit criminatio. Hoc ita fit propterea, quòd omnes vel certè complures honestarum rerum studio illi quidem trahuntur, sed tamen utilitatem, & fructum sequuntur: porro autem pulchrum est benefacere, non ut gratiam exigas: beneficium autem affici utile & fructuo-

sum. Referenda est quidem par gratia si modò possis, idque ultro. Neque enim amicus quicquam inuitus facere debet, quasi iam inde ab initio peccarit, acceperitque ab eo beneficium, unde minus debuit. Non enim ab amico, neque ab eo, qui ob hanc causam contulerit. Perinde igitur ac si certa esset civilisque obligatio, eum par est qui beneficium accepit reddere, atque polliceri, si modò possit, se gratiam esse relaturum. Nam si minus possit, ne is quidem qui dedit, reposcat. Ergo si possis, reddendum beneficium est. Atque etiam in primis quis beneficia dederit, & qua de causa, ponderandum est: ut etiam his de causis expectet ille, aut minus expectet. Sed hoc habet dubitationem, utrum referenda gratiae officium eius, qui accepit emolumento, & fructu ponderandum sit, an eius qui dedit beneficio. Nam cum beneficiis afficiuntur homines, extenuantes eiusmodi se à beneficiis accepisse prædicant, quæ & illis exigua erant, & ab aliis accipere licebat. Illi contra, quæ & maxima deferre potuerint, & quæ ab aliis non potuissent accipere: idque rebus eorum asperis, aut urgentibus alioqui negotiis. Utrum igitur si amicitiam quidem utilitas constituat, fructus quem ex beneficio tulit, is cui delatum est, mensura sit? Hic enim indigebat, ei opitulatur alter, parem aliquando gratiam accepturus. Quoniam igitur tanto fuit præsidio, quanta in altero secuta est utilitas, tantum etiam reddendum est quantum acceperit, aut plus eo etiam, quoniam hoc multo est præclarior. In amicitiiis autem quas virtus contrahit, quoniam nullæ obiurgationes existunt, officium æstimandum est ex eius qui contulit animo & voluntate. Virtutis enim & morum

laus omnis in animi iudicio & voluntate consistit.

ATQVE etiam in iis amicitiiis, in quibus excellentia Cap. 14.
quædam sunt, querelæ incidunt. Nam cum uterque plus
sibi tribui æquum censeat: hoc si fiat, amicitia dissolvitur.
Qui nanque melior est, is sibi maiora deberi existimat,
quod plus probo tribuendum sit. Eadem est eius qui ma-
iorem utilitatem affert, ratio & sententia. Eum enim qui
ad nullam partem sit utilis, paria emolumenta consequi
negant oportere. Famulatum enim non amicitiam esse,
nisi pro dignitate officiorum ea constabunt, quæ sunt ami-
citiae propria. Putant enim ut in societate pecuniarum, sic
in amicitia, plus accipere oportere eum, qui plus contule-
rit. Ac inops & deterior, contrâ. Amici enim veri &
perfecti esse, subvenire egentibus. Quis enim fructus (in-
quiunt) quæ utilitas manet eum, qui probo aut potenti sit
amicus, siquidem nihil sit consecuturus? Ac rectè quidem
uterque reposcere & exigere videtur: plûsque tribuen-
dum utrique est ex iis rebus quæ vigent in amicitia, non
idem quidem: sed superiori plus honoris, inopi plus emo-
lumentum. Virtutis enim & beneficentiæ merces est glo-
ria: inopiæ & indigentiae præsidium, quæstus. Quæ etiam
in rebus publicis similitudo perspicitur. Nec enim honos
ei tribuitur, qui nihil confert in Rempublicam studiij, ni-
hil operum, nihil facultatum. Quod enim commune est
& publicum, datur ei qui Reipublicæ consulit. Atqui ho-
nos communis est, communis gloria. Non enim fieri po-
test, ut quis simul & à Republica locupletetur, & glo-
riam consequatur. Quoniam enim nemo potest, ut omni
ex parte iacturam faciat, sustinere: qui rei nummarie

iaeturam fecerit, ei honorem tribuunt: qui muneribus non corrumpitur, pecunias. Quod enim cuique tribuitur pro dignitate, id exaequat, ut dixi, tueturque amicitiam. Sic ergo iis agendum est, qui non sunt pares. Et cui vel ad opes adiumentum allatum est, vel ad virtutem, is honorem debet reddere: vicissimque id reddendum quod quisque possit. Exigit enim & postulat amicitia, non quod cuique debetur, sed quid quisque efficere potest. Neque enim id possit fieri in omnibus, quod in iis contingit honoribus, qui Diis debentur & parentibus. Nam & nemo est qui parē iis gratiam referre possit: & tamen qui eos quocunque officio, & observatione potest, colit, is vir pius habetur. Itaque filio non videtur concessum, ut patrem exhaeredet, patri licet liberos. Par est enim filium, qui obligatus est, beneficia reddere: qui si omnia efficiat, nullam tamen partem videatur illius meritorum affecutus. Ita semper illius beneficiis obligatus est. Quibus autem quispiam debet, eum quoniam illi praeterire & absolvere possunt, & patri licebit. Sed nemo est ferē qui filium velit unquam exhaereditare, nisi qui insigni quadam improbitate sit praeditus. Nam praeter naturalem amicitiam communis etiam humanitas impellit, ut ne omni praesidio desertum eum esse patiamur. Qui si facinorosus sit, cauendum est, aut non laborandum certē, ut opitulemur: plerique enim in beneficiis affici volunt, ipsi conferre ut rem inutilem, nolunt. Ac de iis quidem haecenus.

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIB. IX.

Cap. I.

IN omnibus autem amicitiiis quæ non sunt eiusdem generis, cõparatio & proportio, vt dictũ est, & exæquat amicitias, & conseruat. Quod in civili societate contingit, cùm in sutorem pro calceis, & in textorem ceterosque omnes extat remuneratio pro dignitate. Atque huc quidem numus cõparatus est, quasi rerum omnium mensura communis, vt ad eum referantur, ex eoque ponderentur omnia. Sed in amoribus interdum amator queritur, sibi in amore parem non esse eum, quem vehementer amet, cùm in eo nihil fortasse dignum sit amicitia. Sæpe etiam amasius queritur de amatore, quod cùm prius promiserit omnia, tamen nihil eorum quæ promisit, exoluit omnino. Quod tum euenire solet maximè, cùm ille libidinis causa amasium colit, hic vtilitatis gratia amatorem, nec vtrique illa adsunt. Quoniam enim amicitia his de causis constituta erat, dissociatio & distractio sequitur, cùm minus extant ea à quibus causæ profectæ erant diligendi. Neque enim se inter se diligebant, sed quæ aderant & suppetebant: quæ quoniam infirma sunt nec stabilia, etiam amicitia sunt eiusmodi. At verò amicitia, quam morum similitudo bonorum conglutinauit, quoniã propter se est, permanet, vt dixi. Sed amici dissident inter se, tum cùm alia

atque optabant, eis obueniunt. Nam perinde est ac si nihil fieret omnino, cum non quod volunt, consequuntur. Quod citharædo cuidam contigit: cui cum quispiam pollicitus esset, quod melius caneret, eò se maiorem mercedem esse daturum, isque postridie exigeret mercedem: eum respondit cum voluptate compensasse voluptatem. Ac si hoc quidem uterque volebat, satis habuit: sin hic voluptatē quam ceperit, petebat: ille quæstum aucupabatur, quo caruit: non rectè, neque præclarè ad societatem accidit. Quo enim quisque eget, ad id etiam attentus est, quod ut assequatur, nihil est non daturus. Vtrum autem precium rei eius sit præscribere qui dat, an qui accipit, quæstio est. Qui enim dat, videtur illi permittere. Quod aiunt Protagoram facere solitum: qui cum docuisset quidlibet, iubebat eum æstimare qui didicisset, quanti videretur, scientiam, & tantundem ferebat. In quibusdam eius generis satis est,

„ Merces digna viro.

Qui verò primum argentum acceperunt, deinde nihil præstant eorum, quæ professi sunt, propter promissorum magnitudinem, iure sunt illi quidem vituperandi. Neque enim exoluunt, quod promiserunt. Quod certè coguntur Sophistæ facere: quod nemo alioqui esset, qui pro iis quæ illi sciunt, vellet argentum dare. Ac isti quidem quoniam non perficiunt in quæ mercedem acceperunt, iure reprehenduntur. Inter quos autem nullum pactum mercedis interuenit, ij quoniam ultro dant, omni, ut dixi, reprehensione carent. Hanc enim talem amicitiam virtus contraxit, in qua ex animo & voluntate ponderanda remuneratio est. Ea enim est amici & virtutis propria. Similis etiam eorum est ratio, inter quos

philosophiæ est societas & communio. Neque enim aut rei tantæ dignitas pecuniis æstimatur, aut ullus honos tãti momenti & ponderis potest existere. Sed fortassis, ut erga Deos & parentes, sic hîc satis sit præstare quod quisque efficere possit. Si verò non fuerit talis largitio, sed ut omnino aliquid inde vicissim auferatur, eam maximè remuneratione esse oportet, quæ ex utriusq; dignitate videatur. Quòd si ita non fiat, non solum necesse est, verum etiam æquum, eum qui rem tradat, precium præscribere. Etenim si quantam hîc utilitatem, quantumque fructum ceperit, aut quanti fecerit voluptatem quam habuit, tantum ille vicissim consequatur, ab hoc precium obtinebit. Nam in rebus venalibus hoc cernere licet. Et nonnullis in locis leges sunt quæ ex pactis voluntariis actionem nasci vetant, quòd eum deceat, cui habita sit fides, ita liberari obligatione, sicuti cum eo societas & ratio contracta est. Cui enim res tradita sit atque permissa, eum iustius, quàm qui permiserit, putant constituere posse. Nam permultas res non tantidem qui habent, & ij qui sibi dari volunt, æstimant. Sua enim cuique & quæ quisque dat, magni precij videntur: attamen compensatio tanta sequi debet, quantum ij qui acceperint, præscripserint. Nec fortè est tanti res æstimanda, quanti is qui tenet, æstimat: sed quanti antequam occuparet, æstimabat.

HÆC quoque dubitationem afferunt, utrum patri omnia tribuenda sint officia, eique parendum sit in omnibus: & utrum agrotus, medico debeat credere: imperator autem diligendus sit is, qui laude rei bellicæ valeat plurimùm. Itémque amicône potius, an bono viro subueniendum sit. Cap. 2.

Et utrū ei qui de nobis bene meritus est, referenda sit potius gratia, quā dandum beneficiū alteri, si vtrunque non possis. Ac horū quidē omniū nō est facilis explicatio, præsertim cū magnæ in iis dissimilitudines ac differētiæ versentur, & magnitudinis, & exiguitatis, & honestatis, & necessitatis. Hoc tamen nō est obscurū, non esse eidem officia tribuenda omnia. Potius enim referenda ferē est cui debeas, quā ineunda ab altero amico gratia: sicuti mutuum etiam reddendum est potius cui debetur, quā sodali dandum beneficium. Quanquā hoc fortasse non semper sit seruandum. Vt si quis redemptus sit à prædonibus, utrū eum qui se liberarit vicissim redimere debeat, qualiscunque sit: aut si captus ille quidem non sit, repetat autē aliquid, utrū ei potius referenda sit gratia, an verò redimendus pater? Nam suus cuique pater potius sit redimendus. Ergo, ut dixi, omnino debitum officium reddendū potius est. Quod si dandi ratio honesti necessitatisque ratione vincat, est ad hæc ipsa declinandum. Incidunt enim huiusmodi tempora, cū beneficium quo prouocati sumus, reddendum non est, ut si virum bonum esse sciret in quem beneficium sit collaturus, improbum contrā eum cui sit referendum beneficium. Neque enim semper ei commodandum est vicissim, qui commodarit. Nam & hic spem habens recipiendi quod commodat, bono viro cōmodauit, & ille non recepturum se ab improbo sperat. Ergo siue ita est re vera, non est par dignitas seu non est ita, sed putant, nunquam absurdum quicquam facere videbūtur. Vt ergo sæpe dixi, quæ de perturbationibus, actionibus & officiis habetur oratio, eodem se modo habet, quod quidem attinet

Ad definiendum de iis aliquid ac pro certo constituendum, quo ea res in quibus versantur. Atque illud quidē perspicuum est, non eadem omnibus officia tribuēda esse, nec patri quidem omnia, quemadmodum Ioui nō sunt sacra omnia. Quoniam autem alia parentibus, alia fratribus, alia sodalibus, alia beneficis tribuēda sunt: suum cuique ac proprium, quodque deceat, tribuēdum est. Quod etiam facere videntur. nam inuitant cognatos ad nuptias: quibus quoniam genus commune est, idcirco quæ genus attinent, sunt illis inter ipsos officia communia. Ob eāque causam cognatis & propinquis maximè incumbit quæ onera sunt in procurandis suorum rebus ferre. Sed necessaria præsidia vitæ parentibus maximè debentur, quibus rebus procuratores iuuare pulchrius est quàm seipsum. Atque etiam ut Diis, sic suis honos tribuendus est parentibus: non omnis quidem (neque enim patri & matri idem tribuendus est, nec idem sapienti & imperatori) sed patri is qui patrem, matri qui matrem deceat. Omni etiam seni honos tribuendus est is, qui ætatem illam decet, assurgendo, decedendo de via, aliisque generis eiusdem. Cum sodalibus & fratribus, libertas, & rerum omnium communitas vigere debet. Cognatis etiam atque tribulibus, ciuibus item reliquisque omnibus semper enitendum est, ut suis cuique tribuatur: & quæ in quoque insunt, ea ex illa quæ nobis cum illis erit familiaritate, ex virtute & usu erunt iudicanda. Ac in iis quidem quæ sunt eiusdem generis, facilius iudicium est: quæ autem sunt alterius, difficilius. Non tamen ob eam quidem causam desistendum est, quin etiam quoad fieri poterit, explicanda sunt omnia.

Cap. 3.

DE dimittendis autem amicitiiis hoc quæri solet, utrum discedendum sit ab amicis qui non sunt constantes, neque stabiles. Ac ab iis quidem qui amicitias utilitatibus & suauitate dirigunt, cum hæc quidem non assequuntur, non est alienum discedere. Hæc enim amabant ipsa, quibus sublatis, illud cōsentaneum est, ut etiam amicitia tollatur. Quærela autem orietur, si quis utilitatem & suauitatem quærēs diligat, seque in amicitia virtutem simulet secutum. Nam ut initio dixi, multa amicorū dissidia fiunt, cum nō æquē ac putarent, sunt amici. Ac tum quidem, cum quispiam falsus est opinione, quod alterum putaret ductum virtute se diligere, cum nihil aliud tale præ se ferret, se ipse accusare debet. Sin autem ab illius simulatione falsus est, par est accusari eum, qui fraude egerit, vel multo etiam magis, quàm eos qui numos adulterant, quo in repræstatiore calliditas cōsumitur. Sed si tanquam probum virū receperit aliquis, malus autem factus est, aut etiam videtur, etiāne diligendus sit, quæritur: an hoc fieri nullo pacto potest? Siquidē non sunt amore digna omnia, sed bona sola. Et improbus diligendus est nullus, neque æquum sit. Non enim vel amare improbos quisquam debet, vel par esse ac similis malorū. Atqui pares, ut dixi, cū paribus instituunt amicitiam. Sed utrū repenti præcidendæ sint amicitia, an non cū omnibus, sed cum iis quorū vitis remediū nullū inueniri potest? Iis autē qui sanari possunt, eò magis quoddā adiumentum afferendum est ad mores, quàm ad opes, quo melius est & amicitia magis proprium. Quanquam alienum nihil qui discesserit facere videtur, quippe cum non huic, aut certè tali foret amicus. Quoniam igitur ad me-

liorem mentem reuocari nō potest, ab eius se remouet amicitia. Sin hic permanet sui similis, ille autem melior est factus, praeſtatque virtute, vtrum eo amico vti debet, an id fieri nō possit? Hoc enim perspicuū est maximè in magna distantia, vt in iis amicitiis quae ab ineunte aetate contractae sunt. Etenim si ille in puerili animo & sententia permaneat, hic autem vir sit optimus, quū fieri potest, vt inter se diligant, cum nec moueantur iisdem rebus, nec offendantur? Neque enim paria in se mutuò conferent officia, sine quibus amici esse nullo modo possunt: quandoquidem vita victusque communis non potest inter eos intercedere. Sed de his iam diximus. Vtrum verò nihilo erga eum alieniore animo esse debet, quàm si nunquam amicitia intercessisset: an prioris cōsuetudinis valere debet recordatio? Vt enim amicis potius gratificari putamus oportere, quàm exteris: sic veteri amicitiae aliquid tribuendū est, nisi propter singularem quandam improbitatem facta sit distractio.

E A autem, quae ab amicis in amicos proficiſcuntur officia, quibūſque amicitiae fines, & termini constituti sunt, ab iis profecta videtur, quae sibi quemque praestare cōſpicimus. Ponunt enim amicum eum, qui velit seruire, ac seruiat commodis amici, aut quae videantur, illius causa: aut qui velit saluū & incolumē amicū, eūque manere in vita, ipsius causa. Quo sunt animo matres in liberos, itque amici qui veluti impulsī ad amandū feruntur. Alij amicum eum statuunt, qui vita victūque communi cum amico coniunctus est, quique eadem studia sequatur: aut eum qui & rebus aduersis amici doleat, & gaudeat secundis. Quod idem in matribus contingit maximè: eorum verò

etiam aliquo amicitiam definire solent. Atqui hæc quidem omnia virum bonum sibiipso optare ac præstare cernimus: cæteros autem, quia bonos se existimant. Est enim & virtus & vir bonus, mensura, ut dixi, rerum omnium. Nam & sibi ipse constat, & iisdem rebus totus eius animus mouetur. Est igitur is qui se iis quæ verè bona sunt, aut videantur, velit affici, quæ eadem in se ipse præstat. Est enim boni viri quod bonum sit gerere, atque suam ob causam: siquidem mentis gratia, quæ id ipsum est quod quisque maximè esse videtur. Atque etiam manere vult in vita, ac saluus esse: eamque maximè partem vult sibi incolumem, quæ valet prudentia. Bono enim viro esse bonum est. Et se quisque bonis vult affici. Quòd si alij fierent semper omnes atque sunt, nemo esset homo qui sibi omnino optaret illud quod ita semper fieret, nunquam esset. Est enim etiam in Deo bonum hoc tempore, sed quod idem ipsum est, quod semper est. Ac mens sua quisque est, vel maximè. Cùmque sit eiusmodi, secum ipse vult vivere, idque facit libenter. Ut enim letamur iis bonis quæ recordamur, sic iis erigimur quæ expectamus: habent enim hæc oblectationem. Atque etiam eius mens abundat perceptorum copia. Et quoniam iisdem rebus semper oblectatur & offenditur, & nō aliis aliàs, fit ut doleat gaudeatque rebus suis vnà secum maximè. Is enim est quem nullius omnino rei possit pænitere. Ergo quia hæc omnia viri boni in seipsum pietatis officia sunt, in amicum autem nō alio animo est, quàm in seipsum: (est enim amicus tãquam alter idem) hinc fit ut in eorum videatur aliquo amicitia consistere: & in quibus eadem illa insunt, ij amici nomi-

mentur. *Utrum autem secum cuique sit amicitia, necne sit,* omittamus hoc quidem tempore quærere. *Verum ea ex* parte putandum est amicitiam constare, qua eorum quæ dixi, aut duo adsunt, aut etiã plura, vel ex eo quòd maxima amicitia videtur ei similis, quæ secũ cuique est. At enim videntur quæ dicta sunt, adesse permultis etiam improbis. Num ergo eorum participes sunt, quia sibi placent ipsi, seque bonos putant? Hæc enim omnia eorum insunt nemini, qui admodũ nefarij sunt & improbi, nec videntur quidẽ, nec ferẽ ulli malorũ. A se enim dissident ipsi, secũque discordant, & alia volunt, alia sequuntur ritu impotentium. Quæ enim sibi ipsi bona esse statuerunt, ea iis quæ iucunda sunt, cum suo etiam damno coniũcta anteponunt. Alij rursus propter timiditatem & ignauiam ab iis rebus gerendis recedunt, quas sibi ipsi optimas esse decernunt. Qui verò multa & graua scelera admiserunt, improbitate victi, & se oderunt ipsi, & vitam fugiunt, mortẽque sibi ipsi consciscunt. Improbi etiam alios quibus cum versentur, requirunt, se fugiunt ipsi. Multa enim & graua facinora recordantur, & alia eiusdem generis, cum soli sunt, expectant: cum sunt cum aliis, obliuione obruunt. Et quoniam in iis nulla est causa cur diligantur, nulla est etiam in eis ratio diligẽdi sui. Nec igitur ipsi secum vnà letari possunt, nec dolere. Eorum enim animus à se ipse dissidet, secũque discordat, aliàsque propter improbitatem, se dolet à quibusdam rebus abstinuissẽ, aliàs gaudet: atque pars altera huc trahit, & illuc altera, vt solent partes dissoluti corporis. Qui si & dolere simul nõ possit & letari, at paulò post certẽ & molestẽ fert exre-

p. iij.

bus aliquibus voluptatē cepisse, & sibi eas vellet non fuisse voluptati. Est enim vita malorum plena pœnitentiæ. Non igitur in se amicè animati sunt improbi, quòd in eis dignū nihil sit amicitia. Quòd si ita affectum esse animo valde miserum est, fugienda improbitas est animi magna contē-
tione, dandæque opera, vt boni simus. Sic enim & in nos ipsi amico animo affecti, & aliis sumus amici futuri.

Cap. 5.

BENEVOLENTIA autem quanquam videtur, tamē non est idem quod amicitia. Nā benevolentia etiam cum iis coniuncti sumus, quos ignoramus, eadēque occul-
ta esse potest, amicitia secus: quod etiam suprā attigimus. Nec amor quidem est, præsertim cū nec sit desiderij, nec cupiditatis particeps, quæ amorē consequuntur. Propter-
ea consuetudine amor suscipitur, benevolentia etiam citò, quod in certantibus contingit. Alij enim in alios beneuoli sunt, & in eis est eadem voluntas, cū interim nullis of-
ficiis nullisque actionibus iuuent. Nam & repenti, vt di-
xi, benevolentia coniungūtur, & leuiter diligunt. Est igitur amicitia principium & fons, benevolentia, quemad-
modum amatoriarum leuitatum est ea voluptas, quæ ex sensu oculorum aspectūque capitur. Etenim nemo quen-
quam insanè amat, quem non viderit. Et quem forma de-
lectat, non continuò amore capitur, sed tum denique cū
& absentis desiderio tenetur, & præsentem concupiscit. Sic inter nullos amicitia esse potest, nisi antè coniuncti sint benevolentia. At qui benevolentia coniuncti sunt cū quo-
piam, non ij continuò etiam diligunt. Eos enim duntaxat volunt bonis affici, quibuscum sunt benevolentia coniun-
cti: nec vllis officiis tamen iuuare adhuc vellent, nec vllam

propter eos suscipere molestiam. Quocirca eam translato nomine otiosam amicitiam licet dicere, quam tempore confirmatam cum auxit consuetudo, tum amicitia nascitur, non quæ utilitatis aut suauitatis causa fingitur: quandoquidem eorum causa nemo cum alio beneuolentia coniungitur. Nam qui beneficia accipit, si eum qui contulit, beneuolentia complectatur, is quod iure debet facit. At verò qui beneficia ponere vult apud quempiam, spe præsidij & auxiliij adductus, non illi beneuolus, sed sibi potius videtur: sicuti nec is amicus habendus, qui utilitatis causa colit & obseruat quempiam. Omnino autem virtus & probitas beneuolentiam contrahit, si qua significatio honestatis, fortitudinis, aut alicuius eiusdem generis eluceat. Quod etiam in certantibus fieri solere diximus.

ATQVE etiam concordia ad amicitiam pertinere videtur. Cap. 6. Itaque non est idem quod consensus, quandoquidem in iis etiam quorū alter alteri ignotus sit, hic inesse potest. Nec concordēs aiunt eos qui de quauis re idem sentiunt, ut eos qui de rebus celestibus: quippe cum idem, & vnū de iis rebus sentire, non pertineat ad amicitiam. Sed ciuitates in concordia esse tum dicuntur, cum de commodis & utilitatibus, vnum idēque sentiunt & sequuntur, quodque publicè placuerit, exequuntur. Ergo in gerendis rebus iis quæ graues ac magnæ sunt, quæque adesse possunt, vel virisque, vel omnibus, concordia consistit. Veluti ciuitates concordēs sunt, cum placet omnibus magistratus delectu creari, aut ineundam cum Lacedæmoniis societatem, aut Putacū imperatorem esse, si etiam ipse velit. At verò cum seipsum vterque, ut est in Phænissis,

p. iij.

voluerit deligi, tum seditio nascitur. Nō enim vnū idē-
que cogitare duos, quale idcunque sit, concordare est, sed
idem de eadem re. Vt cūm populus & optimates optimos
volunt praeesse reipublicae: sic enim omnes quod volunt, cō-
sequuntur. Ciuiūque inter ipsos amicitia, cōcordia vide-
tur, vt etiam celebratur. Est enim illa in cōmodis & utili-
tatibus, iisque adeo quae ad vitæ vsum pertinet: qualis bo-
nis inter bonos concordia est. Ii enim per eam quam semper
retinent cōstantiam, vnum idēque & ipsi secum, & cum
aliis sentiunt: praesertim cūm eorum stent sententiae, & vo-
luntates non more Euripi resfluant. Recta etiam & utilia
sibi proponunt, quorum communiter cupiditate ducuntur.
At verò improbi, nisi ad breue & exiguum tempus concor-
des esse non possunt: sicuti etiam amici esse solent, cūm in
emolumētis se velint semper potiores. iis autē in rebus, quae
laborem sumptusque desiderant, ab officio deficiant. Quae
quoniam sibi quisque exoptat, proximum quemque obser-
uat & arcet: & facile perit quod erat commune, cūm nemo
tueatur. Ex quo nascuntur seditiones, dum alteri alteris
necessitatem afferunt, ipsi fungi officio nolunt.

Cap. 7.

BENEFICI autem vehemētius eos diligere viden-
tur, in quos beneficia contulerunt, quā i qui acceperūt,
eos qui dederunt. Quod sanē quasi prater rationem ita
fiat, dignum videtur de quo queratur. Ac compluribus
hoc ita videtur, propterea quod illi debent, his debetur. Vt
igitur in commodato perūsse expetunt debitores, eos quo-
rum aēs contraxerunt, salus autem debitorum cura est cre-
ditoribus: sic i qui bene meriti sunt, eos saluos volunt in
quos liberales fuerunt, quod gratiam beneficiūque sint

accepturi: illis curæ non est remuneratio. Et Epicharmus quidem fortè hoc dicat, ad improbitatem eorum spectare orationem: quæ tamen humana est. Sûnt enim plerique immemores beneficij, propensioresque sunt ad accipiendum quàm ad bene merendum. Sed causa à natura potius profecta videtur, quæ nihil simile habeat ei rei, quæ adfertur de creditore. Non enim in illis amor inest, sed volût saluos illos, vt suum recipiant. At ij qui bene meriti sunt, eos diligunt & charos habent, apud quos beneficia collocarunt, etiam si in præsens nihil ex iis emolumentum percipiant, nec sint percepturi in posterû. Quod etiã in artificibus cõtingit. Omnibus enim sua cuique chariora sunt opera, quàm suis quisque operibus, si fieret animata. Sed nescio quo pacto hoc in poëtis magis cernitur, quos sua opera præter modum delectant, ea vt liberorum loco diligant. Huic est similis causa beneficiorum. Nam qui beneficium accepit, opus eorum est, quod eis charius est, quàm operi procreator & auctor. Hoc autem causa est, quòd cum nobis esse optabile sit & charum, simûsque ipso quodam actu, (nam viuendo & agendo) fit, vt qui fecit opus actu, hoc ipso sit quodam modo. Ergo opus diligit, quia esse diligit. Atque hoc à natura ductû est. Quod enim esse potest, id opus re ipsa & actu exhibet & ostendit. Atque etiam ei qui beneficium contulit, pulchrum honestûque est id quod egit: vnde fit, vt id etiam in quo ipsum inest, delectet. At is qui beneficiû accepit, nihil rei præclaræ in eo qui dedit habet, sed fructum & emolumentum, quod insuauius est, minûsque amabile, quàm quod honestum est. Habet autem eius quod præsens est, actio, & rei futuræ expectatio, &

præteritorum recordatio, oblectationem. Sed ipsa vicens actio, id est sanè quod est iucundissimū, itémque maximè amabile. Ac ei quidem qui bene meritus est, sui operis permanet stabilis, certaque possessio. Est enim firmū, constans, & stabile id quod honestum est. Qui verò accepit, ei utilitas perit facilè, & decedit. Et honestorū recordatio iucundissima est, utilitatum non ferè, aut minus certè. Contraque est in expectatione. Amor etiā actioni similis est, amari perpeffioni. Qui autem in actione sunt occupati, eos necesse est diligere, eaque sequi omnia, quæ ad amorem pertinent. Iam verò ea sunt chariora omnibus, quæ labore parta sunt: ut etiam pecuniæ iis chariores sunt qui quasierunt, quàm qui acceperunt. At qui accipere beneficiū, nullius negotij est: dare, arduum ac difficile. Ob eamque causam liberi chariores sunt matribus, quòd partus difficilior sit, maiorisque laboris indigeat, & quòd suos esse sciant certius. Quod idem beneficis proprium videtur.

Cap. 8.

SED Vtrum se quisque maximè diligere debet, an aliū aliquē, quæstio est. Culpatur enim qui se maximè diligūt, eosque φιλαύτης, hoc est, sui diligentes probri loco appellāt. Ac mali quidem videntur quæ faciunt, suam ob causam facere omnia: atque eo magis quò sunt sceleratiores: idque illis vitio datur, quòd sibi tantū consulant. Boni autem ob honestatem, eoque magis honesti atque amici causa, quò meliores sunt, ut suas res rationesque prætermittant. A qua oratione facta dissentiunt, nec sine causa. Aiunt enim diligendum eum maximè, qui sit maximè amicus. Amicus autem maximus is est, qui velit bonis affici, quàm maximis eum quem diligit, illius causa, etiam si ad se ex

his nihil redeat. Hæc verò sibi quisque exoptat maximè, cateràq; omnia quibus amicus definitur. Docuimus enim amicitiae officia à sui ipsius charitate ad alios peruenire. Atque etià eodem pertinet proverbia: *Vnus animus: Amicorum omnia communia: Amicitia, æqualitas: Tibi genu propius.* Quæ omnia officiis in seipsum, & charitate maximè constare cernuntur. Sibi enim quisque charus est maximè. Se ergo quisque maximè diligere debet. Iure autè hoc venit in dubiū, utris tandem rationibus assentiendū sit, cū præsertim utraque sint probabiles. Constituendi ergo sunt in eiusmodi rationibus fines, & quasi termini veritatis, ut quatenus, & quomodo veræ sint adhibita distinctione, intelligatur. Quòd si quæ utraque rationes φιλαυτον, id est, sibi charū constituent, intelligamus, fortasse id planum fiet. Qui ergo hoc ipsum vitio vertunt φιλάυτες, id est, diligētes sui appellāt eos, qui penitus suas cogitationes & studia in pecunias, honores, corporis voluptates, ita collocāt, ut horū meliorem semper partem à se velint esse: plerique enim hæc ita expetūt, iisq; studēt, quasi in eis sit summū bonū. Itaque de iis digladiari solent. Qui ergo istis rebus totos ita se dederunt, in cupiditatibus, animi perturbationibus, eique parti quæ est expers rationis, omnino obsequuntur, cuiusmodi sunt οἱ πολλοί. i. plerique. Itaque appellatio ipsa ducta est ἀπὸ τῆς πολλῆς. i. à multitudine, quæ ipsa vitiosa & depravata est. Iure igitur, ut probrum obiicitur iis qui ita se ipsi diligūt. Nec dubiū est, quin eos qui hæc talia sibi illo modo tribuūt, pleriq; φιλάωτες. i. sui diligentes solui sint dicere. Si quis enim unus ex omnibus maximā operam eò conferat, ut iustè & modestè facta sequatur, aut quævis alia, quæ

virtutibus congruant, isque omnino sibi semper honestatē vendicarit, hunc nemo sui diligentem dixerit, hunc nemo reprehendat. Atqui hic potius vir φιλαυτος, id est, sibi charus esse videatur. Nam & pulcherrima quæque ac optima sibi assumit, & parti ei sui, in qua inest principatus, obsequitur, parētque in omnibus. Vt autē ciuitas omnisque alius conuentus, sic homo id esse maximè videtur, quod principatum obtinet: sibi ergo charus est maximè, qui hoc ipsum diligit, ab eoque inuit gratiam. Atque etiā ex eo cōtinens & impotens nominatur, quòd mens in eo vincat, vel non vincat, quasi in ea omnis nostra vis sita sit, ipsique ea sponte nostra videmur gessisse maximè, quæ ratione ducere gessimus. Illud igitur minimè dubium est, suā quenque nostrū mētem esse maximè, eāque à bono viro maximè diligi. Quapropter idem φιλαυτος, id est, sibi charus est maximè, sed alio genere, quàm quod vitio datur: à quo tantum abest & distat, quantum vita rationi consentanea ei præstat, quæ voluptati congruit, quātūmque interest inter honesti appetitionē, eiusque rei quæ utilis esse videatur. Ergo ñ omnes, qui singulari quadā tenentur præclararum actionum & officiorum cupiditate, in commēdatione omnium laudēque versantur. Quòd si omnes ad virtutē honestāsque actiones quasi certatim cōtenderent, & publicè omnes decus, & priuatim singuli summū bonum adipiscerentur: siquidē virtus ex eo genere est. Ita φιλαυτος sibi charus esse bonus debet. Nam & sibi præclaris actionibus proderit, & ceteros iuuabit. At non debet improbus: siquidem & sibi nocebit, & proximis: præsertim cū prauis cupiditatibus obsequatur. Ac in deprauatis

quidem quæ agunt ipsi, ab iis dissentiunt quæ facere debent. Boni autem viri quæ debent, eadem efficiunt. Nam & animus quod optimum est eligit, & vir bonus menti obtemperat. Nam quod aiunt, multa virum bonum & amicorum causa, & Reipublicæ gerere solitum, & si opus erit, mortem etiam oppetere, id verum est. Pecunias enim & honorem, & omnino cetera bona, de quibus homines inter se digladiari solent, contemnet ac pro nihilo putabit, dum sibi honestatem ac decus retineat. Breui enim tempore summam malit, quàm longo leuem percipere voluptatem: & vnum annum præclarè viuere, quàm multos quouis modo: vnũque officium præclarum & magnum, multis & paruis anteponet. Quod iis profectò accidit, qui pro amico & pro patria mortem non dubitant oppetere: qui iidem sibi quidem magnum decus assumunt, & diuitias pro nihilo ducunt, quò maiores opes amici consequantur. Nam cùm diuitias & opes amici consequuntur, tum ipse decus & honestatem. Ita sibi maiora bona retinet ac vendicat. Eadem honorum & imperiorum ratio est. Hæc enim amico omnia relinquet, ex quo decus sibi laudẽque comparabit. Rectè igitur bonus videtur is, qui rebus omnibus antefert honestatem. Atque etiam fieri potest, vt amico rerũ actione concessa, pulchrius sit, eum amico gerendæ rei causam extitisse, quàm si ipse gereret. Quare hoc iam perspicuum est, bonum virum honestatis plus sibi ex iis rebus omnibus quæ ad laudem valent, assumere solere. Atque hoc quidẽ modo, vt dictũ est, decet φίλων, id est, diligentem esse sui: quomodo solent plerique, nõ decet.

H O C etiam de beato quæri solet, vtrum amicis, necne, Cap. 9.

ei sit opus? Beatos enim, eosque omnes qui se ipsi contenti sunt, amicorum praesidia negant requirere: nam omnibus eos copiis & opibus abundare: cum igitur se ipsi contenti sint, nullo egere. Amicum porro cum quasi alter idem sit, quod quisque minus per se possit, id suppeditare. Hinc illud,

„ Quid est opus amicis, quando Deus fauet?

Sed absurdum sit, cum bona omnia beatis attribuamus & concedamus, amicos non concedere, quibus nihil in bonis externis maius, nihil melius inueniri potest. Quod si amici est beneficia dare potius quam accipere: & si est boni viri ac virtutis, benignè facere, pulchrius autem & praestantius amicis quam alienis subuenire: certè bonus vir quibus det beneficia, requirat necesse est. Quocirca quæri solet, utrum rebus aduersis magis, quam secundis desiderentur amici: quod calamitosi, qui opem ferant, & qui beati putantur, de quibus bene mereantur, requirant. Atque etiam illud fortassis alienum sit, beatum constituere solitarium: praesertim cum nemo velit in summa solitudine omnibus opibus circumfluere & copiis. Est enim homo ad civilem congregationem, coniunctionemque vitae natus. Hoc igitur beato adest, qui omnibus, quæ vi sua & natura bona sunt, sit praeditus & ornatus. Atqui hoc quidem perspicuum est, cum amicis & bonis melius esse, quam cum alienis & quibuscumque vivere. Est igitur amicis opus beato. Quæ est igitur superiorum sententia, quoque modo vera est? An id volunt à plerisque amicos eos potissimum putari, ex quibus sperant se fructum esse capturos? cuius quidem generis nullum requireret beatus: quippe qui omnibus sit copiis praeditus: neque eorum quenquam, qui de-

lectationis suauitatisque causa parantur, nisi paulum admodum. Quoniā enim vita ei suavis est & iucunda, nihil voluptatis adscititiæ indiget. Et quia amicos eiusmodi non desiderat, continuo videtur nullos requirere omnino. Quod fortasse non ita est. Initio enim dixi beatitudinem in actione quadam consistere, & perspicuum est actionem gigni, non adesse, nec permanere ritu possessionis. Quod si beatitas omnis in vita & actione consistit: boni autem viri per se & propter se bona est & iucunda actio, ut initio dictum est: sua etiam quenque delectant: & cerne re proximum quenque magis quam nosmetipsos possumus, illorumque res & actiones, quam nostras: bonorum quoque qui amici sunt, actiones bonos viros delectant, praesertim cum iis utrisque ea insint quæ sua vi & suapte natura iucunda sunt: efficitur ut beati amicos eius generis desiderarent necessario. Siquidem intueri vult actiones & facta præclara & sua, quo ex genere sunt illa amici qui sit vir bonus. Huc accedit quod beatum iucundè viuere putant oportere. Itaque in solitudine agentis, molestiarum accurarum vita plenissima est. Nec enim facile est eum qui degat in solitudine, continuè in rerum actione versari: cum aliis & apud alios multo facilius. Futura est igitur ita denique actio diuturnior, si iucunditas vera accesserit, quod inesse debet in beato. Nam vir bonus, quia bonus est, honestis delectatur actionibus, turpibus offenditur: sicuti musicorum aures suauibus sonis permulcentur, offendunturque contrariis. Atque etiam ex vita victuque communi inter bonos, exercitatio quadam virtutis comparatur: ut etiam Theognidi placet,

„ Virtutem ex iustis discas, verumque laborem:

„ Improbus inficiet teque animumque tuum.

Qui autem longius à natura causam petunt, iis videtur vir bonus natura expetendus amicus esse viro bono. Quod enim per se suamque vi bonum sit, id docui bono viro sua sponte bono esse ac voluptati. Atqui vita in animantibus vi sensus definitur, in hominibus vi sensus & intelligentia. Sed vim actio rerum consequitur, & laus omnis in actione consistit. Vivere autem est proprie sentire & intelligere. Vita etiam in iis est, quae per se bona sunt & iucunda. Nam definita certaque est: & quod certum est, ad naturam boni accommodatum est. Quod autem suapte natura bonum est, omne bono viro bonum videtur. Quocirca suus status quenque delectat. Sed non est designanda vita vitiosa & depravata, neque doloribus cruciatibusve confecta. Ut enim quae insunt in tali vita, sic ipsa incerta infinitaque est. Quod ex iis quae mox de dolore dicam, erit multo evidentius. Quod si ipsa vita bonum est, & iucundum: quod hinc perspicui potest, quia cum omnes, tum vel maxime boni ac beati eius cupiditate ducuntur. Nam & his expetenda est maxime, & illorum vita beatissima est. Qui autem cernit, se cernere sensu percipit: & qui audit, se audire: & qui ambulat, se ambulare, itemque in ceteris quiddam est, quod nos agere percipit. Ergo sensu percipere possumus, nos sensu aliquid percipere: & mente agitare possumus, nos aliquid intelligere. Illud autem sentire in nobis esse rei alicuius sensum, & intelligere quod in nobis sit intelligentia, est quod simus & in vita manemus, percipere. Nam esse, & in vita manere, est, vel sensu vel animo per-

cipere. Atqui sentire se quenque vivere in iis est, quæ sunt suapte natura iucunda. Nam per se vita est in bonis, sensus autem alicuius rei bonæ quod adsit, suavis est. Vita autem cum omnibus expetenda est, tum maximè bonis, quod eis esse bono sit & voluptati. Sensus enim eius quod suapte natura bonum sit, eos delectat. Quemadmodum porro in se bonus vir, sic in amicum animatus est. Est enim amicus alter idem. Ut igitur suus cuique, sic aut pari propemodum ratione, status amici expetendus est. Status autem ob eam causam expetendus est, ut diximus, quia ipsum sibi bono esse, sensu perciperet, qui quidem sensus per se ipse delectat. Amicum ergo necesse est, beatus in vita manere sentiat. Quod vita victusque communis, sermonumque ac consiliorum omnium efficiet societas & communio. In ea enim vitæ degendæ ratione hominum inter ipsos consistit coniunctio, non ut pecudum, in pastu ciboque communi. Quod si status propterea beati expetendus est, quod sit sua sponte in bonis, voluptatemque afferat, in eodem autem genere est amici status: sit ut amicus in iis numeretur, quæ beatus expetere debeat. Quod autem ei optabile est, ei adesse debet, aut hac parte aliquid ei deerit. Amicos igitur veros & viros bonos, qui futurus est beatus, desiderabit.

S E D virum parandi sunt amici multi, an quemadmodum in hospitalitate recte dici videtur, nec multitudine opus esse hospitum, neque omnino desertum esse oportere. sic deceat in amicitia nec desertum esse ab amicis, neque multitudinem amicorum sibi adiungere, magna quaestio est. Ac in iis quidem qui utilitatis causa fingunt amicitias, quod dictum est, valere videatur. Difficile est enim multis referre

Cap. 10.

gratiam, neque ad id agendum satis sit vita. Quocirca plures quàm res familiaris patiatur, superuacanei sint, afferantque impedimentum ad vitam honestè degendā. Non est igitur his opus. Iis etiam qui delectationis iucunditatisque causa amicitia praesidia quaerunt, pauci satis sunt amici, sicuti in deliciis condimentum. At verò boni viri utrū multos parare debēt? an ut ciuitatis, sic multitudinis amicorum certi sunt termini constituti? Neque enim ex decem hominibus constat ciuitas, nec si centum millia excreuerit, etiamnum ciuitas est: numerusque fortè non est vnus quidā & certus, sed omnis qui inter certos aliquos & definitos cōstitutus est. Ergo amicorū quoque multitudinis certi quidā fines & termini cōstituti. Et fortasse ita definiendus numerus amicorū, ut non plures sint quàm quibuscum liceat vitam traducere, cū praesertim id amicitia dignissimū esse videatur. Nec verò dubiū est, fieri nō posse, ut quisquam vitae societate cum multis coniunctus, iis se quasi dedat & impertiat. Iam verò illi etiam cōiuncti sint amicitia oportet: siquidē omnes vita victūque communi consociati sint: quod certè in multis difficile est. Difficile est etiā & rebus prosperis gaudere, & aduersas grauitè ferre cū multis, ut se ad eorum sensum nutūque accommodet. Ita enim euenire poterit, ut simul cum vno voluptate afficiatur, doleatque cum altero. Quapropter fortè hīc præclare agetur, si minus, quàm plurimos amicos queramus: at tantum, certè numerum, quantus sat sit ad vitam simul degēdæ institutum. Neque enim fieri videtur posse, ut cuiquam valde chari sint plurimi. Itaque ne amore quidem multos prosequi possunt qui amant. amor enim est veluti

excellens quadam ac præstās amicitia, qua vnus cum vno tantum coniungitur. Quare si qua sit magna & excellens amicitia, ea vni cū paucis intercedat necesse est. Quod etiā rerū vsu, ac re ipsa experimur. Neque enim inter multos ea iungitur, quæ sodalibus inter ipsos est amicitia. Et quæ celebrantur efferunturque laudibus, ea inter duos iuncta feruntur. Qui autem multitudinem & quasi cohortem sibi adiungunt amicorum, quique se familiariter gerunt cum omnibus, ij amici nemini videntur, nisi more vrbano, quos vocant comes & affabiles. Quapropter vni qui etiā ad voluptatē non loquatur, sed qui verē sit bonus, amicitia cū multis, cuius propria illa quidē, intercedere potest: amicitia autē quā virtus contrahit & conciliat, nō potest. Nec sanē id fit immerito, si paucos huius generis reperiamus.

ATQVE etiam hoc queri solet, vtrū rebus secundis magis, quā aduersis amici desiderantur? Nā in vtroque genere queruntur. Nam & ij qui aduersa vtuntur fortuna, opis indigent: & qui secunda, conuictores requirunt, & quibus benignē faciant, præsertim cū aliis beneficia conferre velint. Ac rebus quidem aduersis magis sunt illi quidē necessarij, quod in hoc genere ij querantur, ex quibus fructus percipi possit: sed honestius sanē est in rebus secundis amicū se præstare. Itaque viros bonos sibi adiungunt, quod & in iis subuenire, & cum iis viuere optabilius ac melius esse videatur. Suavis est enim amicorum præsentia & in prosperis rebus & aduersis. Mærores enim & luctus facit amicitia communicans patiēsq̃ leuiore. Quocirca quæret aliquis, vtrum doloris quasi oneris socij sint amici, an non ita sit, sed eorum incunda præsentia, sensusque

communis doloris minorem faciat ægritudinem. Ac utrum ob eas causas, an ob rem aliquam aliam leuetur eorum dolor, omittamus exponere: quanquam id, quod dixi, euenire videmus: & eorum quodammodo mixta præsentia videtur. Nam amici aspectus suavis est ei præsertim, qui in miseris luctuque versetur: in eoque ad depellendum dolorem præsidium quoddam est paratum & constitutum. Amicus enim si verus sit ac ingenuus, aspectu & sermone consolari potest. Nam cum eius habeat mores cognitos, quibus ille rebus moueatur, & offendatur, intelligit. Sentire autem alterum suis incommodis dolere, molestum est. Nam omnes cauent, ne amicis causas doloris afferant (ideoque qui sunt magno fortique animo præditi natura, dant operam, ne amici in partem veniant doloris sui.) Ac nisi sit nimia eorum indolentia, non possunt æquo animo ferre, si qua illos ægritudine vrgeri videant: omninoque eos respiciunt, qui socios se præbent lamentorum: propterea quod ne ipsi quidem propensi sunt ad lamentandum. At verò muliercula similisque muliercularum viri, eorum potissimum consuetudine delectantur, qui socios se præbent gemitus & lachrymarum, eosque ut amicos & doloris socios diligunt. Sed par est scilicet in omni re optimū quæque imitari. In rebus autem asperis, iucundam vitæ consuetudinem & coniunctionem, sensumque suauem efficit amicorum præsentia, quod iisdem rebus bonisque moueantur. Itaque ultro, ad societatem & communionem prosperitatum amici vocandi sunt (nam pulchrum est benignitate uti haud grauata) ad societatem verò calamitatum, timide, ac raro. Neque enim rectum est amicos malorum

socios facere. Ex quo factum est prouerbum, Satis ego superque miser sum. Tum autem vocandi sunt maxime, cum leui suscepta molestia, ei profuturi sunt plurimum. Contraque decet ad eos qui calamitate premuntur, inuocatum & studiose venire: siquidem amici est liberalitate uti in eos praesertim qui opis indigeant, & in eos qui non rogarint: nam in utroque praclarior & suauior est. At vero in prosperitate, si actionis officiique causa postulet, studiose ad amicum eundum est: eius enim rei gratia, amici desiderantur: sin ut beneficium accipias, sensim id timidèque faciendum. Non enim decorum est, ultro paratum esse ad petendum praesidium. Sed tamen vitanda est forsitan in denegando quod petitur, offensionis quae nonnunquam suscipitur opinio. Ergo hoc quidem perspicuum est, in omni fortuna amicorum esse expetendam praesentiam.

SED utrum ut animantibus ipse aspectus charissimus Cap 12.
est, iique sensum hunc praeter ceteris expetunt, quod in eo potissimum amor versetur, indeque nascatur: sic amici vitam victumque communem maxime exoptant? Nam & communitas quaedam amicitia est, & quo modo in se quisque affectus est, eodem erga amicum. Atqui suus cuique in semetipso optabilis est sensus: & in amico igitur. Eius autem sensus munus & officium, in vita victumque communi cernitur. Iure igitur vitae societatem expetunt. Itaque in quo quisque statum vitamque ponit, & quò omnes vitae degendae rationem referunt, in eo vitam volunt cum amicis consumere. Quocirca alij vnà conuiuantur, alij vnà se talorum ludo oblectant, nonnulli se exercent vnà, & venando, & philosophando: in iisque toros dies & aetates
q. iij.

conterunt, quæ quisque in vita maximè adamauit. Quoniam enim viuere cum amicis vnà cupiunt, ea faciunt ipsi: earumque rerum coniunguntur communione, in quibus cōsuetudinem vitæ putant consistere. Quapropter improborum mala amicitia est, qui cū instabiles inconstantēsque sint, rerum malarum ineunt societatem: similēsque ac pares inter se, facilè corrumpuntur. At verò bonorum præclara & honesta est amicitia, quæ vsu & consuetudine confirmatur. Videntur etiam progressum in virtute facere, officiis emendationēque communi. Alter enim ab altero ea exprimit, quibus percipiant voluptatem. Hinc illud,
 „ Virtutem ex iustis discēs verūque laborem.
 Ac de amicitia quidem hætenus.

ARISTOTELIS
 ETHICORVM LIB. X.

Cap. 1.

SEQVITVR forsitan, vt deinceps de voluptate differamus, quandoquidem generi nostro videtur esse coniunctissima. Itaque pueros instituunt voluptate ac dolore gubernare. In eo etiam vis maxima est ad virtutē, quæ more perficitur, si quis bonis rebus lætetur, doleatque contrariis. Patent enim hæc omnia per omnem vitam latissimè, in iisque magnum momentū, visque magna est ad virtutem & beatam vitam. Nam & quæ iucunda sunt, omnes sequuntur,

& quæ molesta declinant. Quæ cum ita sint, minimè præ-
 termittenda fuit hæc disputatio, præsertim cum magnam
 ea quæ ab Eudoxo dicuntur, adferant dubitationem. Alij
 enim voluptatem summū bonum esse dicūt, alij cōtrā val-
 de magnum malū. Atque horum alij ita dicunt, quòd eam
 omnino huiusmodi esse credāt. Alij, quòd ita denique me-
 lius actum iri putant cum vita nostra, si voluptas, quan-
 quam non sit, tamen ponatur in malis: procliuem enim ad
 eam multitudinem esse, ac servire voluptatibus. Itaque fle-
 ctendam & deducendam esse in partem contrariam. Sic
 enim perueniri posse ad mediocritatem, atque perfectū. Sed
 hæc nulla ex parte vera est, aut honesta oratio. Omnis enim
 quæ de perturbationibus & officiis instituitur oratio, mino-
 rem quàm facta ipsa, habet auctoritatem. Cum igitur dicta
 ab iis discrepant, quæ perspicua sunt sensibus, tum ea con-
 tempta, veritatem ipsam tollunt funditus. Nam qui volu-
 ptatem quam visus est sequi aliquando, vituperat, is ad eam
 proclivis videtur, quasi non sit ex eo genere qualibet. Non
 enim multitudinis est discernere. Quapropter oratio si vera
 sit, non solum ad intelligendum, verum etiam ad viuendū
 valet plurimū. Si enim factis & vitæ congruat, tum com-
 probatur. Quocirca eos hortantur, à quibus intelligitur, ut
 vitam ad eam quasi ad normā dirigant. Sed hæc hæctenus.
 Nunc ea explicanda sunt, quæ de voluptate feruntur.

EUDOXVS quidē voluptatem summū bonū dicebat, Cap. 2.
 quòd omnia videret eā sequi, & quæ ratione vterētur, &
 quæ essent expertia. In omni autē re quod bonū sit, expetē-
 dum esse, & optimū quicque maximè. Atqui eam summū
 bonum esse omnibus ex eo declarari, quòd ad eam toto

impetu omnia ferreretur. Omnes enim quod sibi bono sit reperire, sicuti cibū. Quod igitur omnibus bono sit, quodque omnia expetant, id summum bonum esse. Quæ eius rationes cōprobata sunt, non sua vi solum & pondere, sed multo magis bonitate ipsius & moribus. Præstanti enim ac singulari habitus est temperantia. Non igitur tanquam voluptatis amans hac uti oratione videbatur, sed quod res reuera ita haberet. Nec verò ex cōtrario minus perspicuum fieri putabat. Dolorem enim omnibus per se esse fugiendum, itēque expetendum contrarium. Maximè autem expetendum esse, quod rei nullius causa sequeremur, qualis esset voluptas, consensu omniū. Neminem enim quarere, quam obrem voluptate afficiatur, quod per se & propter se sit voluptas expetenda. Quæ si ad bonum quoduis adderetur, veluti ad ea quæ iusta & modesta sunt, magis id expetendum efficere. Atqui bonorum accessio, nisi ab iis quæ etiam bona sint, fieri non potest. Verū hæc quidem ratio non magis voluptatem in bonis videtur, quàm aliud ponere. Quicquid enim bonum est, omne coniūctum cum alio, optabilius est & magis expetendum, quàm ipsum separatim. Quæ etiam ratione Plato refellit esse summum bonum voluptatem. Magis enim expetendam cum prudentia coniūctam iucundam vitam, quàm ipsam separatim. Quod si pluris sit coniūcta voluptas, non esse in ea summum bonum. Nullius enim accessione boni, summum bonum magis expetendū effici posse. Illud autem perspicuum est, non posse quicquam aliud summum bonum esse, quod coniūctum cum alio, quod per se bonum sit, magis expetendum & optabilius existat. Quid ergo est eiusmodi,

cuius nos etiam participes sumus? nam tale quaeritur. Qui nanque negant summū bonum id, quod omnes appetunt, ū nihil dicūt. Quod enim videtur omnibus, id esse dicimus. Nec qui tollet hāc probationem, aliquid verisimilius probabiliusve adferat. Etenim si sola mētis expertia eam expe- terent, aliqua esset eorū oratio. Sin ea etiam quā prudētia vtrūtur, quid est quod possint dicere? Atq; etiā corruptis & deprauatis hominibus fortasse à natura quaedā boni parti- cula tributa est, praestantior & melior, quā sint ipsi per se, quā bonum naturā accommodatum expetit. Nec etiam videtur vera refutatio illius rationis, quā de contrario ad- fertur. Negant enim si dolor malum sit, continuò volupta- tem esse bonum. Malum enim malo esse contrarium, & neutri vtrunque. Quā cū dicunt, vera quidem illi di- cunt, sed quā tamen locum habere in iis non possunt, de quibus agitur. Si enim vtraque sint in malis, fugienda etiā esse oporteret: sin neutrum sit aut alterum, eadem ratio est. Nunc constat homines voluptatem sequi, vt bonum, & dolorem fugere, vt malum. Ita inter se sunt contraria.

N E C si voluptas qualitas non est, idcirco in bonis non Cap. 3.
est: quippe cū nec virtutis actiones qualitates sint, nec beatitudo. Contendunt autem bonum certum esse & fi- nitum, voluptatem infinitam & incertam, propterea quod accessionem & decessionem admittat. Atqui si ex eo quod est voluptate affici id iudicāt, idem valebit in iustitia cæ- terisque virtutibus omnibus, in quibus contentionem & remissionem manifestò capiunt, qui ex iis quales cogno- minātur, vnde fit, vt pari ratione ipsæ virtutes accessionē capere dicātur & decessionem. Alij enim alius sunt, & in-

stiores, & fortiores. Et potest aliquis quæ iusta & modesta sunt, & contentius facere, & remissius. Sin ipsis in voluptatibus id velint inesse, satis explicatè nunquam causam adferant, cum sint aliæ immixtæ & simplices, aliæ mixtæ & coniunctæ: quid verò prohibet, ut valetudo quæ certa sit & finita, firmiter est & infirmior, sic maiorem fieri & minorem voluptatem? Non enim vel omnium est eadem temperatio, vel aliqua certa semper in eodem, sed remissa ad tempus permanet: differtque accessione & decessione à superiore: quod idem in voluptate potest contingere. Præterea cum summum bonum perfectum quiddam & absolutum ponunt, motiones autem & ortus imperfectos: voluptatem quidem motum & ortum ostendere conantur, quod mihi inscitè videntur dicere. Neque enim motus est voluptas, quando quidem propria est omnis motionis velocitas & tarditas: & si non per se, velut ei quæ mûdo attributa est per cõparationem ad aliud. At neutrum horum voluptati accidit. Fieri enim potest, ut quemadmodum in ira, sic aliquis citò sit in voluptate: ut autem voluptatem capiat citò, non potest, ne facta quidem cum alio cõparatione. At ut ingrediatur quis, & crescat, potest, & si qua sunt eiusdè generis. Fieri ergo potest, ut celeriter, tardèue mutemur in voluptatem: ut autem citò conuenienter voluptati agamus, id est gaudeamus, & afficiamur voluptate, non potest. Ortus porrò quo tandem pacto ea futura est? Non enim ex re qualibet quiduis oritur, sed occidit in id omnia, vnde orta sunt: & cui rei causam ortus adfert voluptas, eidè est dolor interitus causa. Atque etiã dolorem dicunt, indigentiam esse eius quod naturæ accommodatum

est: voluptatem eius expletionem atque satietatē, quæ sunt perturbationes corporis. Si ergo voluptas expletio est eius, quod naturæ accommodatum sit: in quo fuerit expletio, id profectò percipiat voluptatē necesse est. Ita corpus capiet voluptatē. At non est ita. Nō est igitur expletio voluptas, sed cū fit satietas & expletio, tum quis voluptate afficitur: & cū secatur, dolet. Ac mihi quidem certē hæc manasse sententia videtur ex iis voluptatibus & doloribus, quæ ex cibo alimentoque capiuntur. Cū enim homines aliquid dolentes desiderant, post eius expletionem oblectantur, quanquam non omnibus id voluptatibus contingit. Vacant enim dolore mathematicæ voluptates, earūque quæ sensibus percipiuntur, eæ quæ olfactu percipiuntur: atque etiam auditiones & aspectus: multæ præterea recordationes & expectationes dolore carent. Quæ quidem cuius tandem rei ortus sunt futura? præsertim cū nullius fuerint indigentia, quam explere possint. Nam iis quidem hominibus, qui obscenas voluptates adferunt, respondendum est, non esse iucunda illa, ex quibus illæ capiantur. Nō enim si hominibus malè affectis, & constitutis iucunda ea sunt, idcirco putanda sunt iucunda esse omnino & absolute, sed his modò talibus: sicuti ne ea quidem salubria sunt quæ aegris videtur, nec dulcia, nec amara: nec rursus alba ea sunt, quæ alba lippis videntur. Aut certē hoc modo dicatur, voluptates quidem expetendas esse, at non si ab iis talibus proficiantur: ut sunt diuitiæ expetendæ, at non proditori: & valetudo est illa quidem expetenda, sed tamen non ei qui vescatur re qualibet. Aut specie voluptates differre. Aliæ enim ex honestis rebus capiuntur, aliæ

ex obscænis & turpibus. Nec quenquam delectare potest voluptas, quæ ex rebus iustis capitur, nisi idem sit iustus: nec quæ ex musicis, nisi idem sit musicus. Eadem est ratio cæterarum. Videtur autem amicus, qui ab assentatore abest distatque plurimum, ostendere non esse voluptatem bonum, aut certe specie differre. Ille enim boni honestique causa congressus & consuetudines sequitur, quod laudi ducitur: hic voluptatis, quod vitio datur, ex quo diuersa esse quo referunt suos congressus, intelligitur. Nemoque est, qui iis velit voluptatibus perfluens, quibus pueri sua quidem opinione maximis ducuntur, in puerili mente degere omnem aetatem: neque ex obscænis & turpibus factus voluptatem capere, nullo unquam impendente doloris metu. Multarum etiam rerum studio trahamur, etiam si nullam voluptatem adferant: ut videndi, ut recordandi, ut sciendi, actionisque virtutum. Nec interest, utrum ex iis voluptas consequatur necessario: quippe cum ea sequeremur, etsi nulla ex iis gigneretur voluptas. Ergo illud quidem perspicuum est, nec bonum voluptatem esse, nec omnem expetendam: etiam illud, per se expetendas aliquas, quæ specie inter se differant, aut iis rebus ex quibus oriantur. Ac de iis quidem, quæ de voluptate & dolore disputantur, hactenus.

Cap. 4.

QV ID autem, qualisve sit, facilius, si paulo altius repetamus, intelligetur. Aspectus enim perfectus est, quacumque temporis quo aspicimus parte. Nihil enim desiderat, quod factum in posterum formam possit absolvere. Huic est similis voluptas, quæ totum quippiam est semper: nullo enim tempore quisquam ita capere voluptatem potest, ut si maiore tempore gignatur, eius forma possit absolui. Ita ne motus

quidē est. Motus enim omnis in tēpore fit, finēque aliquē
& terminū spectat: veluti actio quæ in ædificando suscipi-
tur, tum perfecta absolutaque est, cū id quò refertur, ab-
soluerit. Ac in toto quidem tempore motus perfectus est.
At in partibus tēporis omnes imperfecta sunt: differūtque
specie à perfecta actione, & illæ etiam inter se. Lapidum
enim compositio à columnæ erectione differt, & hæ ipsæ à
templi perfectione. Ac templi quidem ædificium & stru-
ctura vndique perfecta est, quum ei nihil desit quod pro-
positum fuerat: crepidinum autem & laqueariū inchoa-
ta, non perfecta, quippe cū vtraque partis sit propria.
Quapropter specie inter se differunt, nec potest in vlllo, ni-
si in toto tempore, reperiri motus in suo genere perfectus.
Similis est ratio ingressus & motionum cæterarum om-
nium. Etenim translatio motus est quo hinc illuc itur: &
huius in specie differentia sunt volatus, ingressus, saltatio,
& alia eiusdem generis: verū non illa solū reperitur in
hoc motu speciei distinctio, sed in ipso etiam incessu. Ter-
minus enim ex quo mouemur in aliū, non est idem in sta-
dio & in parte, neque in alia atque alia parte. Nec idem
est huius & illius lineæ transitus. Non enim solū linea
præteritur, sed etiam linea quæ in loco sita est. At in alio
loco hæc atque illa est. Ac de motu quidē aliis libris accu-
ratè disputauimus, qui quidem nō in omni perfectus tem-
pore videtur, sed inchoati sunt ac non perfecti multi, qui
etiam specie inter se differant: siquidem termini, à quo mo-
tus incipit, & in quo desinit, speciem conficiunt. At verò
voluptatis est in quolibet tempore perfecta forma. Ita per-
spicuum est & inter se specie differre voluptates, & in iis

esse, quæ vniuersa, totaque sint atque perfecta. Quod etiam hinc perspicitur potest, quia nihil moueri nisi in tempore potest, at voluptate affici potest: quâdoquidem quod in puncto est temporis, id totum est etiam atque vniuersum. Ex quibus hoc quoque perspicuum est, inscitè ab his in motu & ortu poni voluptatem. Neque enim hæc ipsa sunt rerum omnium, sed earum duntaxat quæ diuidua in partes sunt, non ipsa quædam tota. Nec enim aspectus ortus est, nec puncti, nec vnius: nec quicquam eorum est motus aut ortus. Nec igitur voluptatis quidem, quæ est res quædã tota & vniuersa. Cum verò sensus omnis in eo munus suum exequitur, quod sub ipsum cadit: tum is qui bene affectus est, in eo probè munus officiumque suum tueretur, quod omnium quæ sub sensum illum subiecta sunt, est præstantissimū: siquidem tale quiddam perfecta actio, perfectusque usus videtur maximè. (At vtrum sensum agere dicamus, an id ipsum in quo ipse sit, nihil hîc interest) in omnibus sanè actio est optima eius qui optimè ad id affectus est, quod est omnium, quæ sibi subiecta sunt, nobilissimum, quæ eadem sit necesse est & absolutissima & suauissima. Est enim sua cuiusque sensus voluptas propria, itémque mentis & contemplationis. Ea autem actio plurimum habet iucunditatis, quæ est perfectissima. At ea demum perfectissima est, quæ ab eo proficiscitur qui bene affectus aptusque est ad eam rem gerendam, quæ omnium optima est earum, quæ propositæ sunt sibi. Perficit autem actionem voluptas: nec verò ita voluptas perficit, vt res sensui subiecta, & sensus ipse, cum sunt integra: sicuti ne valetudo quidem & medicus eodem modo causa sunt cur

valeamus. Illud autem perspicuum est, in omni sensu versari voluptatem, siquidem aspectus & auditiones iucundas esse dicimus. Ac illud quidem etiam perspicuum est, ita denique summam voluptatem futuram, si sensus sit integerrimus, & in re aliqua eius generis occupatus: cumque erunt eiusmodi, res sub sensum subiecta, & res sensu percipiens, semper erit voluptas, siquidem adsit quod agat quodque patiatur. Sed actionem absoluit voluptas, non ut ingenitus quidam habitus, sed ut quidam finis accedens, veluti hominibus corroboratis iam confirmatisque ataribus, pulchritudo solet accedere. Quandiu porro res subiecta sensui vel intelligentiæ talis manet, qualis debet, itémque & quod iudicat & quod contemplatur: tandiu futura est voluptas in actione. Etenim si quod agit quodque patitur similia sint, eodémque modo inter se affecta: eadem res solet existere natura. Et quoniam voluptate nemo continenter afficitur, aut laborem subit (humanæ enim res laborem sempiternum non possunt pati) idcircone voluptas quidem manet vlla sempiterna, cum præsertim actionem comitetur. Res autem quedam placent illæ quidem & delectant cum novæ sunt: sed in posterum ob eam ipsæ causam non item. Primum enim inuitatur & allicitur animi cogitatio, & in res ipsas tota intenditur: ut aciem oculorum intendunt ij omnes, qui res considerant: deinde actio eiusmodi non consequitur, sed multo remissior. Ita voluptas quoque omnis obscuratur. Omnes autem voluptatem appetere, hinc intelligi potest, quod omnes vite cupiditate ducuntur. Atqui vita quædã actio est. In iisque rebus & his quisque elaborat & versatur, quas maxime

adamat: ut musicus auditu in cantu, ut discendi cupidus intelligentia in rerū cognitione & contemplatione, itémque ceteri. At rerum actiones vndique absolutas voluptas efficit, vitam etiam cuius cupiditate incensi sumus omnes. Ergo voluptatem quoque expetunt, nec sine causa, quippe cum vitam quam quisque expetit, absoluat. Vtrum autem vitam voluptatis causa expetamus, an ad vitam voluptatem referamus, nunc omittamus querere. Copulata enim hæc inter se videntur, ut neutrum ab altero nec diuelli possit nec distrahi. Nam & voluptas esse sine actione nullo modo potest, & perficit omnem actionem voluptas.

Cap. 5.

EX quo perspicui potest, voluptates differre specie. Quæ enim differentiū sunt generū, ab aliis atque aliis perfici putamus. Differunt autem mētis voluptates ab iis quæ percipiuntur sensibus. Cōstat enim sic habere omnia, & quæ natura, & quæ arte solēt effici. ut animalia, ut arbores, ut pictura, ut statua, ut domus, ut vas. Paret igitur eodem modo actiones etiam quæ specie differunt, ab iis compleri quæ specie differant. Atqui quæ mente geruntur ab iis, quæ sensibus, & hæc inter se diuersa sunt. Et voluptates igitur quæ eas complēt & absoluunt. Idque ex eo etiam intelligi potest, quod vnaquæque voluptas cū ea coniuncta est actione, quam compleat. Auget enim actionem sua voluptas. Acrius enim & accuratius iudicāt exquiruntque omnia ij, qui rem gerunt & tractant libenter. Ut geometra fiunt ij, qui rebus geometriæ subiectis delectantur, ijque omnia melius intelligunt. Itémque & musica & architectura studiosi, & ceterarum artium singuli artifices suo quisque operi accessionem reperit, eo delectatus. Adaugent igitur

voluptates. At quæ rem augment, maiorémque efficiunt, finitima ac propria videntur. Quæ autem iis rebus quæ specie differunt, finitima ac propria sunt, ea etiam specie differunt. Iam verò hinc etiam facilius hoc ipsum intelligi potest, quòd quæ à diuersis rebus orta sunt voluptates, actiones impediunt. Qui enim tiliarum cantu tenentur, nō possunt verba quæ interim fiunt, aduertere, si tibicinem modulantem audiant, cū maiorem voluptatem ex numeris capiant, quàm ex præsentī actione. Voluptas igitur quam parit tiliarum numerus, eam labefactat actionem, quæ in oratione versabatur. Quod idem in aliis contingit, cū simul in duas res intendimus. Quæ enim plus habet oblectationis, excludit alteram: eoque magis, quò maior voluptatis præstantia est, ut nihil agamus in altera. Itaque cū vehementer nos res qualibet delectat, non admodū aliud agimus: aliāque facimus, dum ex aliis leuem capimus voluptatem. Quod iis vsuuenit, qui in theatro edunt bellaria: id enim faciunt tum maximè, cū imperiti ignobilēsque concertant. Quoniam autem voluptas propria & delectatio accuratas facit, & diuturniores & meliores actiones: quæ autem alienæ sunt, corrumpunt & labefactant, perspicuum est inter eas interesse plurimum. Ferè enim idem faciunt alienæ voluptates, quod proprii dolores. Auferunt enim molestiæ propriæ, actiones. Ut si cui iniucundus molestusque est scribendi labor, alteri ratiocinandi: ille scribere, hic ratiocinari non solet, quòd molestiæ plena sit actio. Contingit ergo circa actiones rem se habere, contrà in voluptatibus iis quæ naturæ accommodatæ sunt, atque doloribus. Accommodatæ autem sunt & propriæ eæ, quæ

actionem per se consequuntur. Alienæ verò dictæ sunt, quæ simile quiddam faciunt doloris. Interimunt enim etsi non non eodem modo. Præterea cùm actiones aliæ bonæ sint, aliæ malæ, earumq; nonnullæ expetendæ, quædā fugiendæ, aliæ indifferentes, eadem est ratio voluptatum. Sua enim cuiusq; actionis voluptas est & delectatio. Quæ ergo prave propria est, eadem inhonesta & mala: quæ bonæ & honestæ, bona. Etenim rerum honestarum laudanda sunt cupiditates, turpium vituperandæ. Sed actionibus interiores sunt & magis propriæ, quæ in ipsis insunt voluptates, quàm appetitiones: quoniam hæ sunt ab illis disiunctæ & temporibus & natura: voluptates autem ita prope accedunt ad actiones, adeoque indistinctæ sunt, ut idemne sit voluptas quod actio, sit quæstio: non tamen videtur quidem, quoniam absurdum est, voluptas esse cogitatio aut sensus. Sed quia non separantur, idem videntur esse nonnullis. Ut igitur actiones, sic voluptates differunt. Interest autem aspectus à tactu puritate, & à gustatu tactus & odoratus. Similitérque differunt inter se sensuum voluptates, & ab his quæ mentis sunt propriæ & inter se utraque: videturque ut opus, sic sua cuique animalium voluptas esse attributa, ea scilicet quæ propriâ cuiusque actionem comitatur. Id quod singula spectanti videbitur. Alia est enim voluptas equi, alia canis, alia hominis. Verumque est illud Heracliti, Asinos stramē malle quàm aurum. Est enim asinis stramen pabulum, quàm aurum suavius. Atque hæ quidem quæ propriæ sunt eorum quæ specie differunt, diuersorum etiam sunt generum. Quæ autem eorum sunt quæ eiusdem sunt generis, eas consentaneum est, ut

non differant. At verò in hominibus magna earum distinctio est. Eadem enim res alios offendit, alios delectat: nonnullisque molesta ac odiosa est, quibusdam suavis & optanda. Quod etiam in rebus dulcibus contingit. Non enim eadem res dulcis videtur ei, qui febris affligatur, & valenti: neque idem calidum ei, qui imbecilla & infirma est valetudine, & ei qui bene habet corpus constitutum: similiterque fit in cæteris. In quibus omnibus id videtur verum, quod sapienti videatur. Quod si præclare ac verè dicitur: profectò ut videtur, sic etiam est rerum omnium mensura virtus, & sapiens, quia talis est: voluptatésque eæ sunt habendæ, quæ huic videntur: & iucunda ea, quibus hic gaudet. Quæ autè ei graua & molesta sunt, ea si cui suauia videantur, nihil mirum. Multæ enim sunt hominum deprauatæ infectæque affectiones, nec ea voluptatem efficiunt, nisi fortè istis, & qui ita affecti sunt & constituti. Ac eas quidem quas obscænas & turpes constat esse, perspicuum est non esse nominandas voluptates, nisi fortè deprauatorum hominum. Earum autem sunt quæ veræ voluptates, quæ tandem, qualisve hominis propria voluptas habenda est: an id perspicui potest ex actionibus? eas enim voluptates consequuntur. Siue ergo vna, siue plures habendæ sunt perfecti & beati viri actiones, profectò quæ quas complebunt & absoluent, eæ propriè & verè dici possunt hominis voluptates. Cæteræ secundum locum, idque multifariam, ut etiam actiones obtinebunt.

RELIVVM est, quoniam de iis disseruimus quæ ad virtutes, amicitias, & voluptates pertinebāt, ut populariter ac planè de beatitudine dicamus, præsertim cùm in ea rerū

Cap. 6.

humanarum finem ultimumque ponamus. Quod si quæ
 supra dicta sunt paulò altius repetamus, multò breuior fu-
 tura est oratio. Habitū quidem eam esse negauimus, quòd
 dormienti per omne tempus ætatis adesse posset, etiam ei
 qui vitā plantarum degeret, ei que qui in maximis calami-
 tatibus miseriusque versaretur. Quæ si minus probantur,
 potiùsque in actione quadam ponenda est, ut supra docui-
 mus: actiones autem aliæ sunt necessariae & propter aliud
 expetendæ, aliæ vi sua & propter se: perspicuum est in iis
 quæ propter se, non propter aliud sunt petendæ, beatā vi-
 tam esse numerandā. Nihil enim beata vita desiderat, nihil
 requirit, nullo eget, sed seipsa contenta est. Sunt autem
 propter se expetendæ, ex quibus sola actio petitur: ex quo
 sunt genere virtuti consentaneæ actiones: (bene enim &
 præclare facta omnia in illis ducuntur, quæ vi sua per se
 & propter se expetuntur) atque etiam ea quæ grata sunt
 atque iucundæ ludorum oblectationes. Neque enim pro-
 pter aliud expetuntur. Dant enim eis incommoda potius,
 quàm vtilitatem asserant: videmusque eos nec valetudi-
 nis, nec rei familiaris habere rationē, & confugiunt ad hæc
 vitæ instituta plerique eorum, qui beati putantur. Itaque
 apud tyrannos honorati sunt ij, qui in rebus & institutis
 huiusmodi comes se facerōsque præbent. Quarum enim re-
 rum illi cupiditate incensi sunt, in iis se iucundos & affa-
 biles præbent isti, quales illi homines requirunt maximè.
 Atque hæc ipsa quidem videntur, propterea vitā beatam
 complere, quòd homines principatu, imperio, & potestate
 præditi iis rebus operæ plurimum tribuunt. Sed fortassis ex
 iis non æquum est sumere argumentum. Neque enim in

potestate & imperio virtus ac ratio, à quibus honestæ actiones proficiuntur, posita sunt. Nec si propterea quòd partem nullam liquidæ voluptatis, & liberæ vnquam gustarunt, se corporis voluptatibus dedant, idcirco ea putanda sunt optabiliores. Nam pueri etiã quæ apud ipsos sunt in honore & precio, optima existimant. Consentaneũ est igitur, vt alia pueris, alia viris in honore sunt, sic improbis esse & bonis. Quare ea demum, vt saepe dixi, habẽda sunt honorata & iucunda, quæ bono viro eiusmodi videbuntur. Singulis autem hominibus quæ à sua cuiusque affectione & voluntate ducitur, maximè expetenda actio est. Et bono igitur viro ea, quæ virtuti congruit. Nõ igitur est in ludo beata vita. Nam absurdum sit profectò, finem rerum omnium in ludo ponere, totque ac tantas res gerere, tot vitæ pericula adire, tanta mala per omne tempus ætatis perferre, ob eam vnã causam, vt possis ludere. Omnia enim, verè vt dicã, excepta beata vita, propter aliud expetimus. Est enim ea finis & extremũ omniũ. Multum autem studij curæque ponere, & laborem ferre, vt ludas, stultũ quiddam & nimium puerile est. At ludere, vt serias res gerere possis, Anacharsidis sententia æquum est. Quoniam enim ludus requieti & cessationi similis est, quoniãque laborem ferre sempiternum minimè possumus, cessatione opus est. Non est igitur in otio & cessatione finis positus, quippe quæ ad actionem referatur. Beata autem vita, quæ bona est & seria, non in ludo, sed in virtute cõsistit. Quæque res bonæ & seriæ sunt, eas meliores dicimus iocis & lusibus: & melioris semper partis, & hominis actionem esse magis seriã, maioreque studio dignã. At optimæ cuiusque partis

actio optima est, & beata iam vitæ maximè propria videtur. Voluptatibus autem corporis frui quivis potest, etiā mancipium, non minus quàm vir optimus. At beatitudinē mancipio nemo tribuat, nisi etiam vitam beatam. Nō enim in his vitæ degenda rationibus beata vita, sed in virtute consentaneis, ut antè dixi, actionibus officiisque cernitur.

Cap. 7.

QVOD si beatitudo actio est virtuti congruens, consentaneum est, ut sit optima consentanea, quam eandem sitam esse necesse est in parte optima, siue ea quidem mens est, siue alia pars aliqua, quæ naturæ lege imperare debet ac regere, notitiāque in se rerum honestarum ac diuinarum continere, seu diuina quædam res etiam est, seu in nobis ea nihil est diuinius: in eius certè actione virtuti propriæ consentanea completa & absoluta beatitudo ponetur, quam eandem in cognitione & contemplatione consistere, suprā demonstratum est. Id quod videri potest, & superioribus respondere, & conspirare cum veritate. Omnium enim actionum nulla est hac præstantior, nulla melior. Nam & mente nil melius in nobis est, & nil præstantius iis rebus quæ contemplationi subiectæ sunt, in quibus mens ipsa versatur. Tum ista actione nulla est diuturnior ac permanentior: nam contemplari diutius, quàm quiduis agere possumus. Præterea voluptatem putamus copulari, & connecti debere cum beatitudine. Omnium autem actionum quæ à virtute manāt, nulla est iucundior omnium consensu, nulla suauior ea, quæ à sapientia proficiscitur. Itaque mirabiles quasdam sapientia, puritate, & stabilitate habet oblectationes. Verum id consentaneum est doctos, quàm dubitantes & inscios, maiorem

percipere voluptatem. Illa etiam quæ fertur satis ampla, & se ipsa contenta rerum abundantia, in rerum cognitione & contemplatione consistit maximè. Omnium enim rerum quæ ad vitam degendam sunt necessaria, & sapiens vir & iustus, & ceteri omnes indigent. Quæ profectò si suppetant adhuc, tamè vir iustus apud quos & quibuscum res iustas tractet, desiderabit. Itémque moderatus, & fortis, & ceteri. At verò sapiēs etiam solus potest in rerum cognitione versari, eoque magis quò erit maiore sapiētia ornatus & instructus. Cui quanquam fortassis melius est ministros præstò esse, tamen se ipse est contentus maximè. Videtur etiam hac actio propter se sola expeti, quippe ex qua præter contemplationem nihil consequatur: ab iis verò rebus quæ geruntur præter actionem, plus minúsque præterea assumamus. Beatitudo etiam in otio & cessatione videtur consistere. Negotia enim suscipimus, ut in otio simus: & bella gerimus ob eā causam, ut in pace viuamus. Ac virtutum quidem vsus & munera earū quæ ad actionem rerum valent, in ciuilibus bellicisque rebus vigēt maximè, quæque in his versantur actiones & officia, negotiosa videntur. Ac bellicæ quidem omnino. Nemo enim bellum, quia bellum est, gerere instituit, neque bellum parare. Crudelis enim videatur omnino, si quis contra amicos bellum instruat, ut pugna edatur, fiantque cades. Est verò etiā negotiosum eius munus qui in reip. luce versatur, eique præter reip. administrationē proposita sunt imperia & honores: aut certè hāc ipsam beatā vitā sibi procurat & ciuibus, aliā à ciuili quam etiā quærimus, quāmq̃ue ab illa differre cōstat. Quòd si inter virtutū actiones & officia bellica, & ci-

uilia multò præstant, & dignitate, & magnitudine: hæc autem actiuosa sunt, ad finemque aliquem referuntur, nec propter se expetuntur: mentis verò, & animi sapiens actio, & studio longè excellere videatur, ut quæ cognitione dirigatur, & præter se finem sibi nullum proponit, & propriam habet oblectationem, qua ipsa maximè augeatur. Hinc sanè fit, ut & illa seipsa contenta rerum abundantia, & otium, & vacuitas defatigationis, quantum natura humana patitur, ceteraque omnia quæ beato viro tribuuntur, hac ipsa actione contineantur. Hanc igitur vndique perfectam beatitudinem hominis esse necesse est, si perfecta & absoluta vitæ vsura accesserit. Nihil enim in beata vita non perfectum potest existere. Quæ talis vita profectò melior est, quàm ut attribuere eam sibi homo debeat. Eam enim agat, non qua homo est, sed qua in eo diuinum quiddam inclusum est: quod quanto præstat ei quod concretum est, tanto eius actio ei quæ à cæteris virtutibus proficiscitur, antecellit. Ut igitur diuinum quiddam mens est cum homine comparata, sic vita ei congruens & consentanea, diuina est ad humanam. Omnesque debemus, non ut hortantur quidam, spectare humana cum simus homines, nec mortalia cum mortales: sed quoad possumus, niti ad immortalitatem, omniaque perficere, ut vitam ex eo degamus, quo nihil est in nobis præstantius. Etsi enim mole exiguum est, at vi certè & dignitate multum rebus omnibus antecellit. Quin etiam videtur quisque illud ipsum esse: siquidem id sit quod est in nobis optimum quodque principatum obtinet. Quò indignius videatur, si non suam quisque vitam sequatur, sed alienam. Accedit huc quod &

antea diximus, & nunc dici par est, quod cuique tributum sit à natura, id cuique esse, & optimum, & suavissimum. Et vita igitur homini est suavissima, menti congruens: siquidem est homo hæc pars maximè, quæ eadem vita etiam beatissima sit necesse est.

SECUNDO loco beatitudinis ea vita est, quæ reli- C ap.8.
quis virtutibus congruit, quòd actiones illis consentaneæ sint humanæ. Nam & iustitiæ nos, & fortitudinis, ceterarumque virtutum muneribus officiisque vtrò & citrò fungimur, cum in rebus contrahendis, in indigentia, in omnibus actionibus & perpeffionibus suum cuique tribuimus pro dignitate, quæ ad naturam humanam perspicuum est omnia pertinere. Atque etiam à corpore quædam ex iis duci videtur: habetque cum perturbationibus moralis virtus magnum commercium. Copulata etiam est, & connexa prudentia cum virtute, quæ spectatur in moribus, & hæc ipsa cum prudentia. Nam & prudentiæ initia manant ab iis virtutibus, quæ more perficiuntur: & quicquid in eis est quod bonum rectumque sit, id omne à prudentia ducitur. Quòd si hæc ipsæ in perturbationibus inhaerent, in eo toto quod ex anima & corpore concretum est, sita sint necesse est: cuius quoniam humanæ sunt virtutes, necesse est etiam vitam eam quæ ad eas dirigitur, & beatitudinem esse humanam. At verò quæ à mente vita, & beatitudo proficiscitur, ab illa separata est. Hæc enim de ea dicta sint hæctenus: quoniam de ea subtilius disputare, maioris negotij sit, quàm quod suscepimus. Sed paulum admodum hæc externa bona, & affluentiam, aut minus certè quàm quæ more perficitur, videtur requirere. Nam

ut rerum ad viuendum necessariarum usum utraque requi-
 rat, idque si ita vis ex æquo quanquam maior quædamei
 qui in Republica versatur ad res corporis, ceterasque om-
 nes eiusdem generis procurandas adhibenda sit diligentia:
 sed in ea certè re non ita multum differunt: in officiis verò
 & actionibus sequendis, plurimum inter eos intererit. Nam
 & liberali ad tuenda officia liberalitatis, pecunia opus
 erit: & iusto quidem ad referendam gratiam. Incertæ enim
 sunt voluntates hominum, multique cum iusti non sint, præ-
 se ferunt iustitiæ speciem & opinionem. Forti verò vis est
 necessaria, si quid virtute gerere velit: & moderato viro
 licentia. Quomodo enim perspicui poterit, utrum hac virtute
 præditus sit, an ab ea alienus? Utrum autem voluntas, &
 prima susceptio plus in virtute possit, an effectus, quoniam
 in utroque consistit, quæstio est. Nec dubium quidem quin
 in iis duobus perfectio, & quasi summa consistat. Sed
 actiones multa desiderant, eoque plura & maiora, quò ma-
 iores & clariores. At homo is qui in rerum cognitione ver-
 satur, res eiusmodi ad actionem nihil requirit, quin etiam
 verè ut dicam, impediunt contemplationem. Sed tamen
 quia homo est, vitæque usu cum multis implicatur, eo fit,
 ut officia cetera virtutis sequatur & faciat: idcirco his ei
 opus erit, ut more hominum vitam possit degere. Hanc au-
 tem undique completam, & absolutam beatitudinem in
 actione quadam esse cognitionis & contemplationis, hinc
 etià perspicui potest. Deos enim putamus esse beatissimos:
 quas tandem iis actiones, quæ officia tribuimus? Num ius-
 titiæ? At nonne ridiculi videbuntur, si & res contrahant,
 & deposita reddant, ceteraque faciant eiusdem generis? An

fortes dicemus eos qui res asperas perferant, periculâque adeant ob eam causam, quia decet? Num liberales? At cui largientur? Absurdum etiam videatur, si numum, aut tale quid habeant. An verò temperâtes? At quî esse possunt? An non laus sit violenta & importuna, prauis eos vacare cupiditatibus? Atqui si per omnia actionû officiorûque genera expatiemur, perexiguam sanè laudè, & Deorum maiestate indignam continere videbuntur. Attamen eos viuere omnes existimant. Agere ergo etiam eos putant. Non enim par est, eos tanquam Endymionem, dormientes facere. Sublata igitur agendi, faciendique, ac multo etiam magis, ratione, quid tandè viuenti Deo præter contemplationem relinquitur? Ita Dei præstans beatitudine actio, in cognitione & contemplatione consistat, necesse est. Atque etiam hominum actio, ut quæque ad hanc proximè accedit, ita est beatissima. Idque ex eo intelligi potest, quòd cetera animalia sunt omnia expertia beatitudinis, cum huius sint generis actione omni ex parte priuata. Nam omnis est Deorum beata vita: hominû autem quatenus in ea elucet quoddam eius actionis exemplar. At ex ceteris animantium generibus nullum beatitudinem consequitur, quod cognitionis & contemplationis nullo modo sit particeps. Quàm ergo latè patet contemplatio, tam etiam beatitudo: & quò maior aliquibus inest cognitio & contemplatio, eò ampliorem beatitudinem consequuntur, non temerè & casu, sed per ipsam contemplationem. Est enim per se plena dignitatis. Ita est in cōtemplatione beatitudo. Commodis autem externis, cum homo sit, indigebit. Imbecilla enim natura est ad rerum contem-

plationem. Sed certè opus est corpus valere, & vigere, præ-
 sidiâque alimento necessaria reliquûmque cultum suppete-
 re. Nec si beatus sine bonis externis esse nemo potest, idcir-
 co multis & magnis beato fore opus putandum est. Non
 enim in nimia quadam rerum omnium abundantia & af-
 fluentia, satietas posita est, vel officium: possunt enim ij
 etiâ qui terra marique non imperât, res gerere, & magnas,
 & dignitatis plenas. Nam cui adsint modicæ ac moderatæ
 opes, is potest ea efficere, & præstare omnia quæ virtuti
 congruunt. Quod planè cernere licet. Priuati enim homi-
 nes, nihilo minus, ac multo etiam magis virtutem colunt,
 quàm ij qui sunt in magistratu. Atque hæ tales satis ma-
 gnæ sint copiæ: quandoquidem vita futura est beata eius
 qui virtutem colet. Et Solon quidem beatos rectè profectò
 eos dixit, qui moderatis externis copiis & commodis præ-
 diti, res gessissent illustrissimas, & temperatè, moderatèque
 vixissent. Fieri enim potest, vt qui mediocres opes habeât,
 officium sequantur. Anaxagoras verò nec diuitem, nec po-
 tentem beatum indicabat, cùm negaret sibi mirum visum
 iri, si ipse multitudini, quæ ex bonis externis, quorum solum
 sensum habet, homines iudicaret, ineptus & stultus vide-
 retur. Cum rationibus igitur nostris, sapientum quoque
 sententiæ congruunt, quæ magnam quandam habent illæ
 quidè authoritatem: sed tamen cùm de officiis agitur, tum
 ex factis & vita, in quibus eorum vis præcipua cernitur,
 veritas iudicatur. Spectanda igitur sunt antedicta omnia:
 quæ si cum factis consentiant, comprobare: sin discrepant,
 verba modò existimare debemus. Vt autem quisque men-
 tem vitæ actionisque ducè maximè sequitur & colit, estque

optimè animo constitutus, ita est Deo charissimus. Etenim si Dñ res curat humanas, sicuti curant, profectò illud quidem est consentaneum, ut re delectentur & optima, & quæ generis societate cum ipsis sit coniunctissima, qualis mens videtur esse: iisque hominibus, qui eam rem maximè ament & colant, beneficia reddant, quòd reseas curent illi quas habent charas, rectèque ac præclare facta sequantur. Nec verò dubium est, quin hæc ipsa insint omnia sapienti. Ergo Deo charissimus est, idèmq; beatissimus debet esse. Ita sapiens maximè est beatus futurus.

S E D quoniam de his rebus, de virtutibus, de amicitia, Cap. 9. de voluptate satis multa dicta sunt populariter, ac pingui quadam Minerua: quæret aliquis, num finis instituti mei venisse putandus sit, an, ut aiunt, cum officia & actiones traduntur, non est finis in cognitione positus, sed actione potius singulorum. Ergo nec virtutem quidem satis est habere cognitam, dandæque opera est, ut & habere eam & colere possimus: aut si quo alio modo mouemur, ut bonissimus. Ac si in verbis quidem satis magna vis esset ad virtutem, iure profectò Theognidis sententia, magnum illa quidem fructum ferrent, eaque adhiberi oporteret. Nunc verò valere illa quidem videntur ad hortandos excitandisque adolescentes liberaliter educatos: valent etiam ad mores ingenuos imbuendos, & ad honestatis studium, cum iam mores recta educatione exculti sunt: sed plerosque ad virtutem non possunt traducere. Neque enim pudore parere solent, sed metu: nec deterret eos à facinorosa vita ipsa turpitudine, sed pæna. Cum enim in vita animi perturbationibus obediant, suas quisque voluptates persequuntur,

eaque omnia ex quibus oriantur, fugiuntque dolores contrarios. Honesti autem veraque voluptatis, quam nunquam degustarunt, nec partem norunt ullam, nec unquam nosse voluerunt. Hos ergo tales homines, quæ tandem vis orationis possit à perversa illa, & facinorosa vita ad rectam honestamque deducere? Non enim potest, aut non facile potest, si quid est penitus insitum moribus, id oratio euellere. Sed contenti esse debemus profecto, si iis omnibus adhibitis, quibus probi videmur fieri posse, virtutis compotes simus. Probos autem fieri, alij natura putant, alij consuetudine, plerique doctrina. Ac illud quidem perspicuum est, quod in virtutis actione naturæ est, non esse illud in nostra situm potestate, sed à diuina quadam vi iis suppeditari, qui verè sint fortunati. Orationis autem & doctrinæ via nunquam apud omnes idem valet, sed debet antè, ut humus quæ semen futura est, sic impotentis animus quibusdam moribus excoli, ut rectè latari ac dolere possit. Non enim audiat, intelligatve orationem dehortantis is, qui pareat perturbationibus. Qui verò ita sit affectus, quo tandem modo verbis poterit deduci de sententia? Omnino verò non oratione videtur, sed vi perturbatio posse sanari. Quocirca mores quodam modo antè inesse oportet virtuti accommodatos, qui & honestatis amore & turpitudinis offensione moueantur. Difficile autem est, cum his legibus talibus non sis educatus ab ineunte ætate, rectam vitæ viam ad virtutem ferentem assequi. Nam cum plerisque moderatè & constanter viuere molestum est, tum adolescentibus maximè. Itaque præscribi educatio, & studia debent legibus, quæ minus molesta futura sunt, si consuetudo adhibeatur. Nec verò for-

tasse satis est quidem ab ineunte ætate educationem, rationemque viuendi rectam sequi, sed confirmatis iam ætatibus omnes oportet in his ipsis studiis versari, ad eaque adiungere consuetudinem. Itaque in his quidem, omninoque per omne tempus ætatis legibus opus est. Plerique enim vi potius quàm ratione, & pœna magis quàm honestate ad officium impelluntur. Quocirca latores legum putant nonnulli debere adhortari & incitare ad virtutem honestatis studio, quòd consuetudine in primis sint obtemperaturi boni: in eos autem qui parere nolint, nec generosi sint, pœnas & supplicia constituere. At eos qui à peruersa vita detorqueri nullo modo possint, ex corpore reip. exterminare omnino. Nam & bonum virum qui honestè viuat, rationi obediturum: & improbum, qui voluptatis cupiditate incensus sit, tanquam iumentum, malo demum coerceri posse. Itaque pœnas aiunt eiusmodi extare oportere, quæ voluptatibus, quibus erant dediti, repugnent maximè. Si quis igitur bonus futurus est, primum rectè, vt dixi, educari debet, consuetudinemque exercitationis capere: deinde honestis studiis ætatem conterere: quæque flagitiosa sunt, nec inuitus, nec sua sponte admittere. Quæ quidem omnia ita fient denique, si quis vitæ ducem rationem sequatur, & cui vis ad cogendum insit, rectam præscriptionem. Ac patrium quidem imperium nec cogit, nec vim aut necessitatem affert: neque cuiusquam hominis vnus omnino, nisi qui rex sit, aut simili aliqua potestate præditus. At verò lex vim habet ad cogendum idoneam, quæ sit mens rationis prudentis. Et improbi quidem eos oderunt, qui ipsorum obsistant cupiditatibus, etiam si rectè hoc facere videantur.

tur. At lex non est inuisa, cum bonum æquumque decernit. In sola autem Lacedæmoniorum ciuitate, ac paucis aliis, legislatori curæ fuit educationis disciplinæque ratio. In plerisque hæc neglecta sunt omnia, in quibus pro sua quisque libidine vitam agit: Cyclopumque more & liberos regit & uxorem. Ergo omnium rerum nihil est melius, nihil præstantius, quam si recta disciplina publicè sanciat, quam omnes sequi possint. Quæ si publicè negligatur, tum par erit omnes ad virtutem adiumentum adferre suis liberis & amicis, aut certè velle. Quæ omnino facultas penes eum erit maximè, qui superiora hæc præcepta secutus, facultate legum ferendarum multum valebit. A lege autem publicæ disciplinæ ducuntur, sed rectè à bonis. Vtrum autem scriptæ sint, an non scriptæ: aut vnusne an multi his instituuntur, nihil intersit: sicuti nec in musica, nec in gymnastice aliisque studiis. Vt enim in reipublicæ legitimum & consuetudo, sic domi priuatim paternæ præcepta paternique mores & instituta valent: eoque magis, quod generis inter eos & beneficiorum intercedit communio. Amicitiam enim natura inter eos, animorumque ac voluntatum consensionem peperit. Iam verò ut in medicina, sic hic priuata à publicis disciplinæ differunt. Nam generatim omni homini qui æstu febrisque iactatur, prodest inedia & quies: at alicui forsitan non prodest. Nec certè ludimagister pugilibus omnibus idem genus pugnae præscribit & constituit. Singula autem res ita demum tractabuntur accuratius, si propria singulis diligentia adhibeatur. Omnes enim ita vtilitatem assequuntur melius. Sed ita denique summam curam & diligentiam rebus

singulis & medicus, & gymnastes, & quivis alius adhibiturus est, si genus totum intelligat omnibus scilicet hoc prodesse, vel talibus. Scientiæ enim dicuntur, ac sunt rerum vniuersarum propriæ. Et quanquam nihil fortè prohibet rectè curare aliquid eum, qui sit ille quidem inscius, sed tamen omnia notauerit & obseruarit, quæ quanque rem consequantur: sicuti etiam sunt quidam medici, qui sibi sunt optimi, & tamen alteri nihil opis ferre possunt: tamen nihilominus ad res vniuersas debet fortasse contendere, easque tenere quoad fieri poterit, is quidem qui se doctum & artificem esse velit. In his enim artes dicimus consistere. Ac si quis forsan suo studio & diligentia siue multos, siue paucos meliores velit efficere, ei danda opera est, vt ad leges imponendas aptus esse videatur: siquidē boni futuri sumus legibus. Neque enim cuiusuis est nosse quas leges ponere oporteat, & quomodo rectè disponenda quas ponere velit: sed si quis hoc potest, profectò peritus & doctus: id quod in medicina videre licet, reliquisque rebus omnibus, in quibus diligentia & prudentia locus est. Nunquid ergo id nunc exquirendum est, vnde, aut quo tandem modo quis rationem condendarum legum possit assequi: an vt in cæteris fit, ab iis id petendum est, qui civili scientia sunt præditi? pars enim civilis scientiæ videbatur. An non idem fit in civili scientia, quod in reliquis scientiis & facultatibus omnibus? In aliis enim eosdem constat & artem ipsam tradere, & eadem duce fungi munere, vt medici & pictores faciunt. Atqui res civilis scientiæ subiectas se profitentur Sophistæ esse docturos, se autem eas gesturū esse nemo profitetur: sed qui Remp. gerunt: qui hoc ipsum

vi quadam & usu potius præstare videntur, quàm consilio atque ratione. Neque enim aut hæc mandant literis, aut de iis disserunt, etsi præstantius sit profectò, quàm vel iudiciales orationes vel conciones. Nec verò civili scientia erudierunt suos liberos, vel alios amicos: quod certè cõsentaneum fuisset, id si præstare potuissent. Non enim aut Reipublicæ quicquam melius hac vi & facultate relinquere, aut sibi adesse malint, aut iis etiam quos habent charissimos. Non tamen videtur parum adiuuare experientia. Neque enim scientiæ civilis cõsuetudo eos ad Rẽp. gerendam paratiores & instructiores faceret. Quocirca qui civilis scientiæ studio trahuntur, iis necessaria experientia est. Qui autem sophistæ hanc profitentur scientiam, procul admodum ab eo absunt ut doceant: quippe qui omnino nec quid sit ipsa norint, nec quibus in rebus versetur. Non enim eandem quam rhetoricen, nec inferiorem ponerent: nec facile esse putarent ferre leges ei, qui probatas leges vnum in locum contulisset: licere enim deligere optimas: quasi delectus non sit prudentiæ, & iudicium verum non sit omnium maximum. Quod in musicis animaduerti potest. Qui enim in rebus singulis exercitati sunt, ij verè de operibus iudicant: quibûsque rebus & quemadmodum perficiatur decorum, intelligunt, & quæ quibus congruât. At imperiti contenti sunt, dum non fiat manifestum, rectene res acta sit, an præposterè, quod in pictura contingit. Cùm autem leges sint veluti opera civilia, quo tandem pacto quisquam per eas scientia legum ferendarum erit instructus? aut quæ optimæ sint, iudicabit? Non enim medici habendi sunt ij, qui habent cognita quæ libris me-

dicorum traduntur, etiamsi non solum curationes conentur tradere, sed etiam ut curari agri possint, & quemadmodum sint adhibendæ curationes, suis cuiusque expositis affectionibus. Quæ exercitatis & peritis omnia magnum adiumentum adferant, insciis non item. Ita fortassis legum ac rerum publicarum collecta instituta eos adiuuabunt, qui rectene, an contrà, aut quæ quibus cõueniant, cognoscere ac iudicare poterunt. At qui ea euoluent & percurrerent sine quadam animi affectione, ut nunquam verum inde quidem iudicium comparare possint, nisi fortuitu, at certè prudentiores in his sunt futuri. Quoniam igitur superiores prætermiserunt, quæ ad scientiam legum ferendarum pertinent, de iis disputare est melius, ac de toto genere Reipub. ut quæ in rebus humanis versatur philosophia, à nobis, quoad eius fieri poterit, vndique suis partibus omnibus perfectà absolutâque videatur. Ac primùm quidem si quid à maioribus rectè traditum sit, exponam: deinde ex iis rebus publicis quas collegimus, quæ res euerant Respub. perspicemus, & quæ conseruent: & quid ita aliæ rectè, aliæ contrà, administrentur. His enim cognitis, facillimè fortassis & quæ omnium optima sit, & quemadmodum singulæ constitutæ sint, & quibus legibus institutisque vrantur, intelligemus.

F I N I S.

24 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2
1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2

1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2

1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2

1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2

1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2

1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2

1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2 1/2